

RAST – L. XIII,
ŠT. 2 (80)
APRIL 2002

ISSN 0353-6750

R A S T

REVIIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRASANJA

VSEBINA

str. RAST št. 2 (80)

UVODNIK	Ko bi le šlo za vražeeverje	113	Milan MARKELJ
LITERATURA			
Poezija	Gledati v oči med ljubkovanjem	115	Stanka HRASTELJ
	Drobiž	117	Sonja VOTOLEN
	Sipine časa	118	Helena CRČEK
	Čisto navaden jokec	119	Vlado GARANTINI
	Med kamni	120	Ivan ŠKOFLJANEC
	V sanjah		
	Spomin		
Prevod	Roman o roži (odlomki)	121	Jean de MEUNG Prevod: Janez MENART
Proza	Ujetniki in soustvarjalci sveta	127	France REŽUN
	O ustvarjanju	130	
	Babica Ana	132	Jože SEVLJAK
	Deklica s koškom	133	
KULTURA			
	Biblija, slovensko slovstvo in literarna veda	137	Tomaž KONCILIJA
	Ekonomija pogleda	143	Igor PAPEŽ
	Izgubljeni Slovenci	149	Jože PRIMC
	"Večkrat sem slišal govoriti, da v Ameriko je dobro iti."	167	Viktorija KANTE
	Mitrej pri Rožancu	173	Danilo BREŠČAK
	Mitrej pri Rožancu – antični kamnolom	178	France ŠUŠTERŠIČ
NAŠ GOST			
	Obujeni čas (O Sandiju Leskovcu, kiparju samorastniku)	185	Lucijan REŠČIČ
	Če	193	Stane PEČEK
DRUŽBENA VPRAŠANJA			
	Varstvo okolja in Evropa dveh hitrosti	195	Dušan PLUT
	Regionalni razvojni program za jugovzhodno Slovenijo	204	Marko KOŠČAK
ODMEVI IN ODZIVI			
	Spominek in muzejska prodajalna	211	Ivan KASTELIC
	Grafični kabinet Bogdana Borčiča v Kostanjevici	214	Simona ZORKO
	Etude in lestvice	215	Karolina VEGELJ-STOPAR
	Učitelj in učenec – ustvarjalca trenutka		
	Pomembni razstavi v Dolenjskem muzeju	217	Zdenko PICELJ
	Kelti v Novem mestu	220	Davorin VUGA
	Popotovanje iz erosa v tanatos	223	Tomaž KONCILIJA
	O poeziji Ivana Gregorčiča	226	Janez KOLENC
GRADIVO ZA HISTORIČNO TOPOGRAFIJO			
	Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku (7)	231	Boris GOLEC
KRONIKA			
	Januar - februar	236	Lidija MURN
NASLOVNICA	Sandi Leskovec: OPORA, relief v lesu, 1981		

KO BI LE ŠLO ZA VRAŽEVERJE

Če bi bili vraževerti, bi seveda razumeli, kaj je posredi, da je letošnje, trinajsto leto izhajanja revije Rast, prineslo tako neprijetno in prav nič spodbudno presenečenje – sklep o sofinanciranju revije za leto 2002, s katerim se dosednji vsakoletni znesek Ministrstva za kulturo zmanjšuje za 28,6 odstotka. Nesrečna trinajstica pač! Ker vraževertne razlage žal ne zadoščajo, presenečenja pa z racionalnim razmislekom tudi ne razumemo, smo lahko le jezni in ogorčeni. Dejstvo, da so ga bile deležne tudi druge kulturne revije, ne more biti nikakršna tolažba, jezo in ogorčenje kvečjemu povečuje.

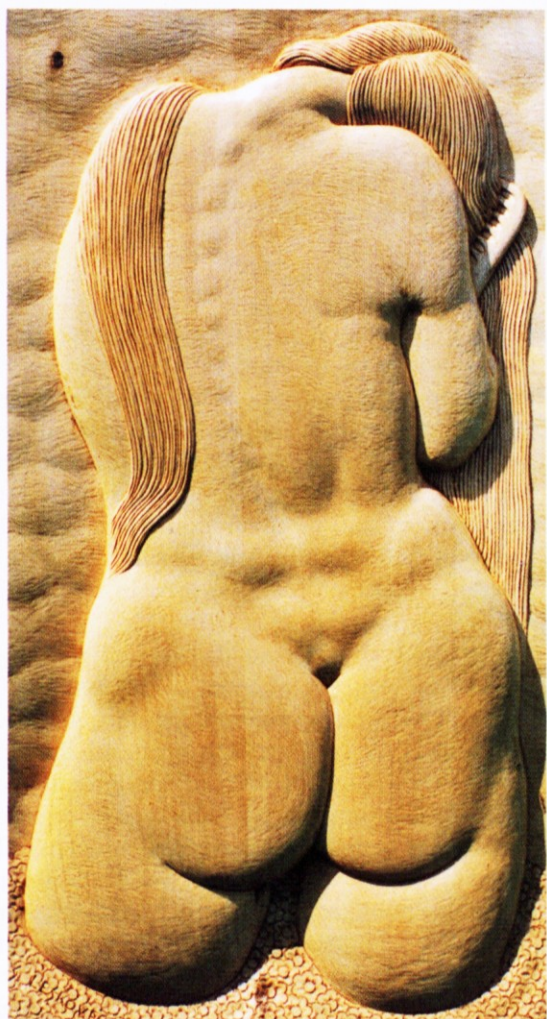
Ni jasno, kaj je ministrstvo vodilo k temu, da je sredstva zmanjšalo, saj bi bilo glede na inflacijo in občuten porast tiskarskih stroškov v zadnjih letih razumljivo kvečjemu obratno, se pravi povečanje denarne pomoči, tudi če potrebe o primerni državni podpori kulturno deficitarnemu jugovzhodu in nadaljnjemu vsebinskemu razvoju revije sploh ne omenjamo. Očitno pa je, da sklepu ni botrovala težnja po večkrat deklariranem pluralističnem kulturnem razvoju in še manj razumevanje razmer, v katerih deluje Rast. Revija je edina tovrstna publikacija na območju jugovzhodne Slovenije in Posavja (kot se zdaj grdo reče nekdanji Dolenjski) ter tako predstavlja osrednji publicistični prostor ne samo za potrjevanje ustvarjalnosti in kulturne istovetnosti tega velikega območja, ampak deluje tudi spodbujevalno v ustvarjalnem in publicističnem smislu. Položaj regionalne revije si zaradi nedorečene regionalne razdelitve Slovenije in premajhnega razumevanja občin območja za skupne kulturne projekte težka utrjuje. Zavest o njeni pomembnosti in potrebnosti se lahko krepí in k ustvarjanju in pisanju še naprej priteguje in spodbuja toliko avtorjev (doslej več kot 400), le če bo revija vztrajala pri rednem izhajanju in se vsebinsko še bogatila. Prav to pa je ob nekaterih drugih objektivnih razlogih zaradi zmanjšanja deleža financiranja s strani Ministrstva za kulturo ogroženo. Breme, katerega velik del nepravilno leži na Mestni občini Novo mesto kot ustanoviteljici, je posledje povečano še za del, ki ga je država s tako lahkotnostjo odložila oziroma preložila na ... kdo bi vedel koga ali kam. Upajmo, da ni leglo na balastni kup, ki naši ladjici jemlje moč in jo vleče proti dnu.

Milan Markelj,
odgovorni urednik

DOM
82
RAS
Droop/1948

SANDI LESKOVEC

ROŽNA KOPEČ, 1992 / V OBJEMU MATERE, 1984

Reliefa v lesu

Stanka Hrastelj **GLEDATI V OČI MED LJUBKOVANJEM**

I.

*Opoldne rečeš Zdaj grem
narediš to z vetrom
prepih mi razpre usta a so hladna
in sonce privzdigne svoj težki plašč
gostega tkanja, prešitega z bršljanom
ko seda name kot na postlano posteljo
kjer se dobro spi
kjer se sanja o otroških rokah, kako se razpirajo*

*In rečeš Zdaj grem, vendar ostaneš
ker misliš, da bom spregovorila
ampak v grlo je posajen oleander
Če ne bi bilo božje zapestje gibčno in okretno
bi rodila sina
te dni*

*Njegove veke so popki, ki se razcvetajo
med mojimi zobmi
in na mojem jeziku je sladek nektar
zato se ti približujem s hladnimi obrazi
ampak ti goriš in se morava objeti
preden greš*

II.

*Tvoj glas popoldne
je pesek, ki mi polzi med prsti
na vsakem zrnu senca najine ljubezni –
kako nerodno si jo izrekava*

*Nekoč sem se našla slepo
hotela sem nasloniti ušesa na violino
ampak je razprla peruti
in odletela v robidovje
kamor sem jo sledila
in zaspala v njenem gnezdu*

*Pokril si me
in me poljubil na čelo*

*Včasih vidim svojega sina
kako gori in se duši v dimu
če takrat slišim tvoje korake
se te bojim*

*Gledala sem mlado bukev
ki jo je jesen slekla
golobice so si pulile srebrn puh
in ga lepile na vejice
vso zimo je cvetela
Potem si prišel na neslišnem oblaku
da se ne bi bala*

IV.

*Imena, ki jih nikoli ne pokličemo
so kot dragoceni predmeti
ki nam padajo iz rok
in se razbijejo kot neizkušen val*

*In moj sin je krščen
z osatovim rezilom
Kadar sem sama
me preletava njegovo izgorelo ime*

*Ostani kakšno uro dlje, kot si si namenil
povem ti o luni, kdaj gleda proč
katerih delov telesa ne obsije nikoli
ker je spoštljiva do nekaterih besed
in nekaterih bližin
Ampak kako si gledati v oči
med ljubkovanjem
če duša hlipa kot mladič
in čaka, da ji popijem solze?*

Sonja Votolen DROBIŽ

*V mračni votlinici
kjer je komaj dovolj
za dihanje in za dotik
ramen hitiva s pogledi
izza prastarih vrat
v mrak ki se zunaj plazi
ki je zato temnejši
da se skrije sramežljivost
ko ramena ob ramenih zaječijo
ko koža ob koži ponori
ko mrak brez zavesti v noč odjaha
in so nad mračno votlinico
zvezdni nasmeški*

***

*Umiranje je ljubeznivo
Sem začutila ob
nežnih sencah
ob svetlobnih sencah*

*minevajočega jutra
dveh parov oči*

***

*Do jutra ne bo dežja
Sem vedela in spolzela
pod tvojo školjko
rok
Do jutra ne bo dežja
Si vedel in mi vzel
vso roso in ves dež
ki je nastal in ki je ostal
zaradi mojega vrvenja kože
zaradi tvoje nevihte rok
zaradi besnih bičev tvojega jezika
zaradi lačnih vulkanov
obeh*

***

*Gladek si kot zrcalo
Zrcalast odsevaš
v mojih zidovih
in je vse vodeno
Zidovi in ti
Hvala bogu*

***

*V snežnem zametu
se vroči
strah*

*z lica smeje
V snežni zamet
sem se raje zabubila
In sem iz njega
križemkraž mežikala*

Sončni zahod je bil leden

***

*Nekaj časa sva bila tiho
So sence iz oči govorile
so prsti med prsti tleli
so joki v prsih obmirovali
so se koraki nazaj obrnili
tiho so ušesa
zaklali
Nekaj časa sva bila tiho
in čez nekaj časa istočasno
zakričala
Zbogom*

***

*Dišiš po krstah
in vencih
V vencu si roža
Na krsti si sveča*

*Za krsto sem bog
Na pravo stran te bom pregnala*

Helena Crček SIPINE ČASA

Mimohodi senc,
mavrica v naročju
zvijuganih pričakovanj.
Puščava zrelih kač,
preproga obrazov,
vtkanih v lestenec poletja.
Jaz, izgubljeni žerjav Tišine.
Motna senca dlani,
ki so se pozabile dotakniti
kolebnice utripanj
in zelenih prevalov.
Jaz, obok nočnega neba.
Lava, ki izhlapeva času.

Jaz, Mesečnica.

***

Solze v puščavi.
Prepeličje gnezdo molka
in trepetlika studencev.
Misli, ki migotajo ubegle in zamazane.
Sinjina za obzorjem.
Akwareli molitev.
Tavaš skozi poletja
in se zapletaš med
bezgove cvetove zim.
Akvarij prerokb.
Sence motne in zavozlane krožijo
med labirinti puščavskega peska.

***

Sipine časa
na pobočju ukradenih mravljišč.
Tišine,
ki se slepe sprehajajo med
lestenci.
Polja vročičnih vzdihov,
ki si padajo na ustnice.
Grlo in
v njem
molk.
Čas
utekočinjen v pričakovanje.
Ljubiti pomeni narisati senco času.

***

Med vetrnicami in prepadi.
Goloroke sence stopinj,
ki so jih zamodrili jastrebi.
Preproga odhajanj.
Vijolična naročja minut
zakritih z mošejami.
Tišina, ki pada.
Labirint molitev in posušenih pričakovanj.
Če bi bila tu,
potem ne bi skupaj odšli do otoka.
In kam naj grem sama?
Ukradena luna je moja senca
in steptane zvezde ovratnica spominjanj.

***

Jutra,
ko se papirnati žerjavi spreminjajo
v lastovice.
Vonj lune in kadila v zraku.
Tišine,
ki si podajajo roke.
Palme
in pod listi njihovih senc
mravljišča pričakovanj.
Akwareli.
Plavajoče sence pogledov.
Molk,
ki pada zaprašen na
posteljno pregrinjalo.

PESNJENJE

Zrežeš v tišino,
beseda,
zavozljaš popkovino,
pesem.
Za hip si silno ponosen,
očka novorojenčka.
Ganljivo pestovanje,
lišpanje ličk,
frčkanje kodrčkov,
puderček za nežnejšo polt.
Sčasoma pomilovalen pogled:
v zibelki čisto navaden jokec;
pustiš ga ajčkati
v hladni kamrici,
ga sicer posvojiš,
a nanj skoraj pozabiš.

JESENSKA PRAVLJICA

Blesk jeseni
ujet med kapniki
suhega zlata.
V smaragdnih sencah
rekvijem poslednjih rož.
S strastnim žarom
komponira oktober
barvito simfonijo.
Začarana kraljična,
vitkonoga breza,
s spletičnami,
na jasi pleše.
Iz prhkkih tal
kukajo škrlatni cofki
gozdnih škratov.

JESENSKI DAN

Jesenski gozd, opojni vonji
po mraznicah, trohnobi.
Tipajoč korak brodi
po bujni podrasti.
S karminastimi tančicami
pretkane goličave.
Na lestencih jas citrončki
razgaljenim vratovom trav
ovešajo cekinaste medalje.
Za novo rast napolnjeni mehovi
so globoko shranjeni v plodnici prsti,
ki zdaj počiva utrujena

od celoletnega garanja.
Na čarobnem mahu plivkanje ti-
šine,
od baročne melodije se ti zvrsti
in si srečen nič
v večnosti te vesoljne,
prvinske energije.

ABRAHAM

Na kmečki mizi tolkovec,
žganica, žlahtno vino,
kruh, domač, hrustljav,
orehova potica,
kuhano meso, svinjina,
slastna šunka, klobase prekajene.
Kričava beseda se dotika vsega,
čenča se, politizira, gospodari.
Je se, pije, vriska, vpije,
vsak svoj prav trdo pribije.
Poplaknejo se padci, vzponi,
čez grimast svet se kolovrati,
v mlade dni s solzami gleda.
Hripava pesem peša,
domača viža se s popevko meša.
S podob na steni gledajo,
v zadregi,
oče, mati, babice, dedi,
standardni svetniki,
s treznimi, resnobnimi pogledi.

SESTOP

Sestopiš,
po krhki, krušljivi
rebri bivanja.
Z grbinastih goličav
se spustiš v dolino,
mimo so zdrsi, zmage, porazi.
Samo nemočno
še votliš dan;
z okruški spominov,
sanj in preišljevanj
mašiš odprtine.
Izluščiš vse luske strahov,
upanj in verovanj
na rosna vznožja trav.
Pomirjen,
z neizprosnostjo časa,
drsiš v neopazno preteklost.

Ivan Škofljanec **MED KAMNI**

*Med kamni
je naš čas
brez vsebine
in pomena.*

*Na licih
je solza
samo rosa,
ki hladi.*

V SANJAH

*V sanjah
je vse blizu
kakor voda
in kamen
ob bregu.*

*Pred očmi
je zemlja
odprta dlan
in večno
hrepenenje.*

*Le zakaj
voda odteče
in vihar
opustoši
zrelo polje?*

SPOMIN

*Tam, kjer je mir,
je tudi dom
in toplo ognjišče
v kotu hiše.*

*Tam je ljubeča dlan
vesolje
in črn kos kruha
na beli mizi.*

*Tam je življenje
največji praznik
in oltar
s sveto podobo.*

Jean de Meung
Prevod: Janez Menart

ROMAN O ROŽI

Odlomki

ROMAN O ROŽI
Drugi del

V 78. številki Rasti je že izšlo nekaj odlomkov iz francoske srednjeveške pesnitve »Roman o Roži«. Pod istim naslovom zdaj objavljamo nekaj nadaljnjih odlomkov, le da je to pot ime avtorja drugo. Kot smo zapisali že v spremni besedi k uvodoma omenjeni objavi, je ta zelo dolga alegorična pesnitev začela nastajati v prvi tretjini trinajstega stoletja. Sestavljata jo dva dela; prvi obsega kakih štiri tisoč petsto verzov, drugi pa nekaj nad osemnajst tisoč. Prvi del je napisal pesnik Guillaume de Lorris okrog leta 1230, nadaljevanje in konec pa petdeset let zatem pesnik Jean de Meung. Kot smo v navedenih spremnih besedah tudi že pojasnili, je alegorija literarna zvrst, v kateri kot ljudje govorijo in delujejo tudi ideje, čustva in celo pojmi (na primer: Strah, Sramota, Lepota, Čistost) - zaradi česar jih tudi pišemo z veliko začetnico.

To posebljanje, ki alegoričnim likom daje človeško podobo, delovanje in čustvovanje, je v načelu značilno za oba dela pesnitve, je pa med njima bistvena razlika, ki sta ji botrovala tako čas, ki je potekel med nastankom enega in drugega dela, kot predvsem še različna ustvarjalna naravnost obeh avtorjev. Lorissov začetni del je zgrajen na dosledni alegoričnosti in njegov osrednji namen je tako po vsebini kot po čustvenem odnosu prikazati vzvišenost dvorske ljubezni pesnika, ki premaguje zapreke, da bi prišel do svoje ljubljene dame (Rože). Drugi, de Meungov daljši del pesnitve pa alegorijo uporablja le bolj kot ustvarjalni prijem in pripravno ogrodje, ki mu omogoča, da pove vse, kar se je namenil, da pa mu pri tem zgradba pesnitve kljub vsem tem zasranitvam ne razpade.

Da bi dojeli bistvo in razliko obeh delov in bolje doumeli odlomek iz drugega, Jean de Meungovega dela pesnitve, ki jih priobčujemo, (pod za to objavo dodanimi naslovi, ki jih v izvirniku seveda ni), je potrebno prav na kratko navesti vsaj okvirno vsebino prvega, Lorissovega, dela pesnitve.

Gre za pripovedovanje dogajanja,

LJUBEZEN

*Če prav premislim, je ljubezen
duhovno miselna bolezen,
ki se zaleze v dva, ki sta
različnih spolov, sta pa dva;
bolezen, ki jo porodi
zaljubljen ogenj iz oči
in si želi objemov, plesa,
poljubov in slasti telesa.
Le slast ljubimcu je res mar,
vse drugo le postranska stvar.
Ne briga ga, bo mar kak sad,
želi si le čim več naslad.
No, tu in tam je kdo, seveda,
ki na vse to drugače gleda.
Še prej pa kdo, ki se le dela,
da prava strast ga je prevzela,
pa tveze ljubice ušesom,
da njen je z dušo in telesom,
in baja bajke lepi dami,
dokler navike ne premami
in z njo se strastno poigra.
A tak laskač kar prav ima,
saj boljše druge je slepiti,
kot preslepljen od drugih biti,
tem prej, ker v boju – kar ljubezen
vsekakor je – je meč dvorezen.
No, meni prav zares se zdi,
da vsakomur, ki z žensko spi,
pri stvari naj predvsem bo mar,
da s tem ohranja božjo stvar;
da – ker pač smrt kosi zemljane –
za vsakim nov zemljan ostane
in da takó ljubezni plod
ohranja v vek človeški rod.
Narava hoče za vse čase:
ko starši mro, otrok naj rase,
da njeno delo ne zgubi se,
da, kar odmre, spet obnovi se.
Zato je tudi poskrbela,
da naj uživa, kdor to dela,
saj če slasti bi ne bilo,
bi komajda še mignil kdo.*

Verzi 4373 – 4416

LITERATURA
Rast 2 / 2002

ki ga je pesnik doživel v sanjah. Sanjalo pa se mu je tole: Pesnik zaide v idilični vrt Ljubezni, kjer po raznih prijetnih in lepih dogodivščinah zagleda čudovito vrtnico (simbol dame, v katero je v resničnosti zaljubljen), in ki se ji želi približati. Alegorične osebnosti (Vablјivost, Plemenitost, Usmiljenje, Nevarnost, Kleveta, Sramežljivost, Strah - poosebitve čustev in razpoloženj ljubljene dame) mu pri tem pomagajo, ali pa delajo ovire. Pesnik že skoraj utrga prelepo vrtnico, ko Ljubosumnost in druge sovražne alegorične osebnosti zaprejo pesniku naklonjeno Vablјivost v nedostopen stolp, ki ga zgradi Ljubosumnost (verjetno personifikacija moža ali staršev ljubljene dekleta) in pesnik je odgnan ... Tu pa je pesnikovo pripovedovanje pretrgala njegova fiziološka smrt.

Pesnitev je bila moralno vzvišena, napisana v slikovitem, zahtevnem jeziku in prefinjenih podobah, namenjena visoki izobraženi družbi, ki je že poznala osnovne lastnosti in druge primere takšne poezije. Prav na kratko povedano: pesnitev naj bi bila zakonik dvorjanske Ljubezni.

Jean de Meung, ki je pesnitev začel nadaljevati skoraj pol stoletja po koncu prvega dela, je živel že v drugem času in je želel s pesmijo doseči vse kaj drugega, v bistvu pravzaprav nekakšno politično satirično parodijo na duhá in stvarnost vsega tistega, kar je bilo v prvem delu poveličevano. Lahko bi sicer napisal novo delo, toda parodija doseže največji učinek prav s tem, da se »obesi« na neko že zelo znano stvar. Zato je preprosto izbral zelo znano delo in začel tam, kjer je njegov predhodnik končal, sprejel njegovo zamisel in obliko, vse drugo pa preobrnil povsem po svoje. Tako je drugi del postala zajedljiva satira dvorske Ljubezni in družbe, ki jo je gojila. Poleg tega pa še marsikaj drugega.

Ta drugi del je, kot smo že omenili, po zgradbi slabši in sestoji v glavnem iz samih precej pogosto zelo dolgih zastranitev, v katerih se pesnik razpiše o vsemogočih vprašanih svoje dobe. Vendar pa pri tem kljub vsemu obdrži od svojega prednika začeto rdečo nit pripovedi, tako da tudi

LEPOTA IN ČISTOST

*In če bi kdo me zmedel rad
in šel celò dokazovat,
da lepa stvar lepoto dá
pač tistemu, ki stvar ima,
in da okrasje – gospodične
in dame naredi bolj mične –
če to bi trdil kdo, bi jaz,
da laže, rekel mu v obraz,
zakaj lepota vseh stvari,
vijolic in vseh lepotij
od lilij do svilenih rut
– to pravi mi notranji čut –
obstaja v samih teh stvareh,
ne v gospodičnih in gospéh.
Naj ženska ve: vse žive dni
bo takšna, kakor se rodi;
in kot za mičnost, to velja
za blágot njenega srca.
Še to pripomnim naj takoj:
četudi kdo prekril bi gnoj
s svileno ruto, polno cvetja
pomladnih rož in rož poletja,
bi gnoj, ki pač kot gnoj smrdi,
smrdel naprej pod rožami,
saj gnoj bo zmerom gnoj ostal.
In če na to bi kdo dejal:
»Že res, da v gnoju je vse gnilo,
a vendar lepši je pod svilo
in naše dame se krasé,
da se takó nam lepše zdé;
in če ne lepše, vsaj manj grde!«
Če to bi kdo dejal brez zmrde,
bi jaz dejal, da tega kriva
je zmédenost oči varljiva,
ki zrejo žensko čičkarijo
in moška srca obnorijo
s prijetnim videzom takó,
da nič več zase ne vedó
in sploh ločiti več ne znajo,
kaj pravzaprav v časteh imajo
in kot udarjeni s slepoto
v nebesa kujejo grdoto.*

*Ta, ki bi videl kakor ris,
pa bi dobil drugačen vtis.
Ne plašč s soboljevino obšit
ne steznik pod telovnik skrit
ne čipke srajčke, ki nalášč
se vidijo, ne kunčji plašč
ne biseri ne spogledljivo
afnánje, niti vse iskrivo
okrasje, ki iz žensk ustvarja*

sámo zgodbo slednjič vendarle zao-
kroži do njenega zaželenega konca.

Dogajanje se nadaljuje takole: Za-
ljubljeni iskalec Rože, to je pesnik,
se potem, ko ostane sam brez svoje
prijazne spremljevalke Vablјivosti,
začne odrekati svojemu cilju, da bi
sploh še iskal in ubral prelepo Rožo.
V tej nameri ga vzpodbujata njegov
Razum, nekoliko manj tudi njegov
Prijatelj. Potem pa pride na pomoč
Amor (L.jubezen) z vsemi svojimi pri-
jatelji in ponudi pomoč za naskok na
stolp, v katerem je zaprta Prijaznost.
(Ta simbolizira ljubezensko naklo-
njenost, ki jo »dama« goji do pesnika.)
Med temi pomočniki je tudi Sprene-
vedanje (simbol cerkvene hinavščine).
Temu Sprenevedanju s spretno dvolet-
nostjo uspe raztrgati glavno sovraž-
nico Kleveto, nakar Amorjeva družči-
na vdre v stolp in osvobodí v njej zapr-
to Prijaznost. Sledi še boj s silami, ki
stražijo Rožo. Razreši ga Narava in
tako ljubimec slednjič le utrga svojo
Rožo.

A, kot smo že rekli, sama zgodba
je v pesnitvi Jeana de Meunga le bolj
postranska stvar. Njegov glavni namen
je, da nam pove vse, kar misli in ve;
ve pa za svoj čas kar veliko, in tudi
misli za svoj čas izjemno bistro in na-
predno; tako da si pri literarnih zgo-
dovinarjih ni zastoj prisluzil oznake,
da je njegovo delo prava duhovna en-
ciklopedija njegove dobe. O čem vse
ne razpravlja! Z velikim poznavanjem
obdela vso cerkveno znanost svojih
dni, razpravlja o svobodni volji, pri-
jateljstvu, bogastvu, obsodi neenakost
javnega blagra, obrazloži izvor in moč
kralja, nastanek države; in tako naprej.
Predmet njegovih razpravljanj so
osebna lastnina, zakonski stan, pravo-
sodje, naravni nagoni, bistvo zla,
spori med meništvo in duhovni-
štvom, rast in propadanje vsega v nara-
vi, razmerje med naravo in umetnost-
jo, zemljepis, zvezdoznanstvo, vse-
mogoče teorije o mavrici, razprava o
zrealih, zablode zaznav, prividi, čarov-
ništvo in še in še, vmes pa še mitološke
zgodbe iz Ovida in Vergila ter
množica vsemogočih navedkov in
rekel od vsepovsod.

Splošen duh, ki preveva vse te
razprave in razlage, je porojen iz sve-

*izdelke spretnega zlatarja,
ne kronice iz svežih rož –
ne bi nič zmedlo bistrjih mož.
Saj še telo Alkibiáde,
najvišji vzor lepote mlade,
polti brezhibne in postave,
ta res izjemni dar narave –
še to telo, če vanj bi kdo
pogledal, grdo bi bilo.
Tako Boetij modri pravi,
mož slaven, ki svoj slóves stavi
na Aristotela, ki to
stvar pojasnjuje nam takó:
Ris res ima vrojen tak dar,
tak oster vid, da v vsako stvar,
ki mu pokažeš jo, prodre
in v njej, na njej zazna prav vse.*

*Dejal bi še: Lepota hoče
od nekđaj to, kar Čistost noče.
Med njima vlada tak prepír;
da niti v pravljicah nikjer
še nisem slišal in ne bral,
da bi med njima mir nastal,
ker vedno znova med obema
se tak morilski boj razvneva,
da druga drugi ne pusti,
da le za ped jo prekosi.
A, žal, usoda je že taka,
da kadar Čistost v boj koraka,
takó nespretno z mečem klati,
da zmerom mora se predati,
ker nima znanja ne moči,
da z njo Lepoto ukroti,
ki je samozavestno klenu.
Celo še Grđost, dekla njena,
ki ji je dolžna spoštovanje,
ker kruh ima in stanovanje,
in mora ji služiti zvésto,
če noče, da zleti na cesto,
ne mara je, pa le gara
kljub mukam, ki jih ji zadá
vsak hip, ko muči jo strahota,
da poleg nje živi Lepota.
A Čistost, ta še bolj trpi:
napadana od vseh strani
nikjer ne najde več pomoči,
zato se pač za beg odloči,
čeprav pri sebi je sklenila,
da bo do konca se borila;
ker vsi boré se proti njej,
ni več pogumna kakor prej,
ne upa si več v boj noben,
saj zanjo je vnaprej zgubljen.*

ta tedaj porarajočega se meščanstva, ki se upira pa tudi posmehuje sicer še močnemu, a v daljnjih perspektivah družbeno že zaostajajočemu plemstvu. To pa je pravo nasprotje tistega, kar je hotel v svojem delu ovekovečiti Guillaume de Lorris, ki je pol stoletja prej začel pisati svoj Roman o Roži. Vendar pa je pesnitev kot celota kljub temu, ali pa prav zaradi tega, ker o istih stvareh govori z dveh zornih kotov, postala in ostala eno najbolj pomembnih umetniških del vsega evropskega srednjega veka.

Žal namen teh spremnih besed in prostor, ki je na voljo, ne nudita možnosti povedati še cele vrste zanimivih stvari in pogledov nanje. Vendar pa se nekako »spodobí«, da na koncu navržemo vsaj nekaj besed tudi še o avtorju, čigar delo predstavljamo.

Jean Chopinel iz Meunga na Loiri je bil ob koncu svoje pesnitve kakih 45 let star, zelo bogat in tudi od plemstva zelo spoštovan meščan, ki je imel v Parizu lepo hišo in znamenit vrt. Bil je zelo učen in resnoben in je v glavnem prevajal pa tudi izvorno sestavljal globokoumna dela pobožne vsebine. Baje pa je med drugim napisal tudi pesnitev »Testament«, ki je postala nekakšna posebna pesniška oblika. A če ne bi dokončal de Lorrisovega Romana o Roži, danes o njem kljub povedanemu ne bi vedeli ničesar.

*Sram bodi Grdost, ker sovraži
Čistost, namesto da jo straži!
Prešla naj bi na njeno stran
in z njo postavila se v bran.
A če ne more v prid ji biti,
jo dolžna je vsaj varno skriti
pred vsemi, ki z njo spor imajo.
Lepota pa zasluži grajo,
ker je ne ljubi in zato
živeti noče v slogi z njo.
Vsaj to bi morala storiti,
sicér pa se ji podrediti,
in če bila bi prav vzgojena,
priljudna, modra in poštena –
izkázati ji spoštovanje,
saj pravi ántično spoznanje,
zajeto v šesti spev Vergila,
kako izrekla je Sibila,
da se nikdar ne pogubi
nihče, ki v čistosti živi.*

*Bog mi je priča, da se ta,
ki res za lépo se ima
ali vsaj hoče lepa biti
pa se pred ogledalom kiti
in ogleduje v sámoslásti,
prav s Čistostjo želi spopasti,
ki že takó se komaj brani.
Po kloštrih in po samostanih
vsevprek sovražnic mrgoli;
zidovje nič ne zadrži
sovraštva, ki za cilj ima,
da jo pred svetom osvinjá.
Vse te le Venero častijo
in ne glede na priderijo
se ličijo in žgačkajoče
lovijo vse, ki se jim hoče,
razkazujoč se vsepovsod
in same gledajoč čez plot,
namigujoč jim brez morale,
s kom izmed njih bi rade spale.
In to je vzrok, da v polnem blišču
pri maši so in na plesišču,
saj le katera bi to počela
brez cilja, da bo koga ujela,
se mu zazdela še bolj zala
in s tem ga lažje zapeljala.*

*A ženska, ki tako ravna,
prav v bistvu sramoti Boga,
saj v svoji slepi zmedi sklepa,
da je še vse premalo lepa,
da jo je v čem prikrajšal Bog.
Zato, ko hodi naokrog*

*po mestu, kronico ima
iz svile, rož ali zlata
in z njo se kaže in vsiljuje.
A s tem le sebe ponižuje,
saj tépka zmešana in bedna,
si s šaro, ki je vse manj vredna
kot ona sama, kinča glavo,
da bi si zvečala veljavo.
S početjem tem Boga popravlja,
ker misli, da jo zapostavlja,
saj v srcu zablodelem sklepa,
da je zato premalo lepa,
ker Bog jo je za lepotico
naredil, žal, le bolj z levico.
Zato pa zdaj, kot ve in zna,
se lepša z venčki iz zlata,
z nakitom in še s sto stvarmi,
ki dajejo ji kičast sij.*

Verzi 8893 do 9066

NE GRAJAJ ŽENSK

*Ni žensk, ki bi prenesle grajo:
prepričane so, da vse znajo;
poduka željna ni nobena –
takó pač ženska je rojena.
Kdor se zameriti ji noče,
pusti naj, da počne, kar hoče.
Kot mačka zna že po naravi,
kako se miš iz luknje spravi,
ne da bi se učila v šoli
in ne pozabi več nikoli,
ker pač tiči v njej gon do lova –
tako, žal, ženska je gotova,
saj takšna je pač njena nrav,
da vse, kar dela, dela prav,
pa naj bo dobro ali ne,
pa če se naj ves svet podre,
tako je prav, kar ve, pač ve,
kdor kara jo, naj k vragu gré.
In téga ni se naučila;
ne, takšna se je že rodila;
in ker je s to stvarjo takó,
se spremenila več ne bo;
in kdor bi rad jo kaj učil,
ta že ne bo je v par dobil.*

Verzi 9967 do 9990

SANDI LESKOVEC

SLEPEC, 1986

Relief v lesu

UJETNIKI IN SOUSTVARJALCI SVETA

Planet, zemlja, naravna ladja, na kateri potujemo skozi vesolje, je samo majhen drobec. Potujemo okrog Sonca, s Soncem okrog središča galaksije in z galaksijo okrog »Božanske iskre«. In kamorkoli se ozremo, so obzorja neskončna, kajti obale zvezdnega oceana se nam neprestano odmikajo.

O neskončnosti ne zmoremo nobene predstave, nasprotno: ob vsem našem hotenju dojeti neskončno hočemo v bistvu ustvariti končno, neskončnemu hočemo postaviti meje, neskončno daleč, toda nekeje vendarle. Tudi take predstave, kot je na primer središčna eksplozija in beg galaksij, nam ne pomagajo, kajti širjenje vesolja v smislu eksplozije praatoma, neskončnosti v ničemer ne »naseljuje«. Naj se vesolje še tako širi, naj beže galaksije od središča eksplozije tudi s hitrostjo svetlobe že milijarde let, v neskončnosti to širjenje ne more naleteti na nobeno oviro, pač, morda na sosednje podobne eksplozije, na sosednja vesolja, ki se širijo. Ta misel je zapeljiva, saj ima prostor v neskončnosti vendar dovolj prostora! Lahko razmišljamo celo o neskončnem številu vesolij, ki se širijo in spet sesedajo. In zdi se, da bi bilo eno samo vesolje, ki se širi, v neskončnosti le preveč samotno.

Odkrivamo, da s še tako velikim prostorom ali celo z neskončno velikim prostorom neskončnosti ne moremo razložiti. Istovetenje neskončnosti z neskončno velikim prostorom je tudi logično protislovno, kajti bistvo prostora je omejenost, velikost, majhnost, možnost delitve in spet sestavljanja delov..., medtem ko je neskončnost vsega tega osvobodjena!

Kadar odpove razum in ne zmoremo nobene predstave, lahko doživljamo samo s simboli in veliko nam pomagata občudovanje in pesem.

S pojmom neskončnosti sem bil v nekem obdobju življenja skoraj obseden, vse dotlej, dokler nisem svojega občudovanja neznanke izrazil z naslednjimi verzi:

*Posmeh prostoru in času,
krogla z neskončno središči,
vse v vsem,
poraz misli
in edini objem,
ki traja večno.*

Ta simbolični izraz me je skoraj osvobodil moje kletke.

Druga očarljiva neznanka je večnost. V njenem objemu se soočamo tudi s časom, vendar si z njim ne moremo pomagati, kajti tudi čas je stvaritev in njegov utrip doživljamo vedno med začetkom in koncem, čas je daljica, medtem ko je večnost premica.

Zdi se, da sta neskončnost in večnost utrip Porajajoče narave, medtem ko sta prostor in čas ujeta v stvaritev. Vseeno pa ostaneta neskončnost in večnost neznanke, ki sta hkrati nepogrešljivi in ju iz naše zavesti ne moremo izključiti. Razen če je za temelje univerzuma možna še drugačna fantazija.

Čas, ujet v večnost, močno doživljam s simboliko semen. Semena

se mi zdijo kot nerazdružljivo zlitje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, kot ponavljajoči se krogi v neskončnem krogu v spiralo brez začetka in konca. Njihovo skrivnost odstiram v pesmi Pripovedi semen.

*Vse je v njih:
življenje za hip ustavljeno v mir in počitek,
sanje o novi rasti,
izpolnitev in pričakovanje,
korenine in veje časa,
oblike in barve,
vonji in glasovi,
razdajanje in jemanje...*

*Pripovedovala so mi
o spomilih na poletje,
o nemirnem pričakovanju pomladi,
o željah po brazdah, soncu in dežju,
o naročilih vetru in snovanju cvetov,
o praukazih in zamujanju žuželk,
o strahu pred mlinskimi kamni in razsutju v temo,
o spreminjanju v let in tekanje otrok ....*

Neskončnost poraja tudi uganko o odnosih med celoto in deli. Razmišljam: če je neskončnost celota, potem je tudi vsak njen del, tudi najmanjši, še vedno neskončnost!?

Ob pojmih, kot so neskončnost, večnost, Bog, celota in deli in še ob mnogih drugih vprašanjih, smo zaradi našega omenjenega spoznanja, naše nepredstavljenosti in neodgovornosti skoraj zgubljeni.

Vseeno tega ne sprejemamo kot poraz, kajti vse bolj se tudi zavedamo, da je omejenost našega spoznanja samo stopnja v razvoju naše lastne narave. S kozmosom smo nastali in se v razkošju časa in prostora povzpeli do današnje stopnje zavesti. Seveda še vedno nastajamo in čez milijon let bomo vedeli več. Takrat bomo morda slišali, kako joče pohojen cvet, in tudi kaj več doumeli o objemu med snovjo in zavestjo.

Razmišljanje, da je to za nas brez pomena, ker nas takrat ne bo več, je v nasprotju s temeljnimi resnicami sveta in ena od njih je tudi, da se ne moremo izgubiti. V neki obliki in vsebini bomo še vedno, vsaj kot nepogrešljiv člen v verigi, ki vodi do Tja. Prisotni bomo že s tem, če bomo znali svet ohraniti nadaljnjim rodovom!

Hujša nesreča kot neodgovornost na mnoga vprašanja, ki nas vznemirjajo, bi bila, če bi odkrili vse skrivnosti, kajti odkrivanje neznanega, zmožnost fantazije in sanj in upanj ... je za nas isto kot ustvarjanje, med drugim tudi – za nas – vedno večjega vesolja.

Z nadaljnjim razvojem naše narave in ustvarjanjem se naše spoznanje pogloblja in širi, z vsakim premikom v našem vedenju, ki je hkrati prebujanje, vemo več, odstiramo skrivnosti in odkrivamo pojave, ki so nam bili do danega trenutka videnja še neznanka.

Ustvarjanje je tudi naše bistvo in naša pot. Kam smo namenjeni in kaj je naš končni smoter, sicer ne vemo, vendar nas tudi ob tem Narava pomirja. Če smo v svoji preveliki radovednosti nepotešeni, se moramo umiriti in Naravi še bolj prisluhniti. Morda bomo v srečnem trenutku še bolj doživeli njeno naklonjenost, morda bomo zaslišali celo njen šepet, da skrivnost mora ostati, lahko bi zvedeli, da bi naše

vedenje končnega smotra za nas pomenilo tudi poraz in izničenje!

V šepetu Narave me pomirja predvsem občutenje, da je Vse Eno in Eno Vse, kar doživljam tudi kot zlitje človeka s Celoto, ki je neskončna in je zato v njej neskončen tudi človek. Ob takem doživljanju se mi razblini tudi vpraševanje, ali je človek predvsem otrok sveta, njegov ujetnik, ali tudi njegov soustvarjalec. Ob zlitju z Enim se počutim oboje.

Človek je, čeprav samo delček neskončne Celote, celota tudi v sebi, je soodvisnost med snovjo in zavestjo in soodvisnost z vsem neskončnim zunaj sebe.

Mikrokozmosa, ki je v bitjih in stvareh in v človeku spet neskončnost, racionalno v svojo zavest ne moremo zajeti.

Te neznanke me je včasih strah, hkrati pa me tudi bogati: lahko ustvarjam kakršnekoli predstave in fantazije-tudi take, v katerih postanejo stvari resničnejše kot takrat, kadar jih dojemam neposredno. In brez vedenja vem, da se Celota v vsakem bitju in človeku obnaša drugače. V tem je tudi njeno bogastvo in preko nje bogastvo vseh njenih otrok.

Ali lahko ukrotimo tolikšno različnost in razkošje v obnašanju bitij? Ker neskončnosti v globinah mikrokozmosa, tako kot v razsežnostih makrokozmosa, ne moremo dojeti, se mi zdi poseganje raznih ideologov in apostolov v človeka in druga bitja pravo nasilje. Krotitev danih raznolikosti in obnašanj ter poseganje v drugačnost doživljam kot razdiranje sveta, težnjo po poenotenju zavesti, hotenju, verovanju... pri vzgoji ljudi pa najmanj za siromašenje življenja.

S krotitvijo bitja izničujemo. Bitja so najbolj resnična takrat, kadar izpolnjujejo svojo vlogo in so zvesta Celoti, vsako bitje s svojo svojstveno naravo, stvano v njenem objemu!

In samo v tej vlogi vsako bitje tudi prispeva k enotnosti in vesoljni harmoniji. Bitja to vedo in praukaze tudi izpolnjujejo. O tem razmišljam v pesmi Določenosti.

*Stvari vedo za svojo pot
in nikoli ne sprašujejo
po svojem začetku in svojem čemu.*

*Zato rože vzcvetijo brez hrupa in vprašanj,
drevesa ozelene, ko jih odene pomladni veter,
in plodovi dozore, kadar je sonca dovolj,
zato samec išče samico,
ptice za gnezda vedo,
zveri za svojo pravico
in plašnost za beg.*

*Stvari vedo za svojo pot
in zaman bi se trudili
ubiti v semenih sanje o cvetenju
ali v tigru žejo po krvi.*

*In nobena stvar
ne more ubežati s poti,
ki je določena z voljo Vsega
že pred njenim začetkom.*

France Režun O USTVARJANJU

Poleg sle po ohranitvi nadaljevanja je v človeku enako močno še hotenje po soustvarjanju in poustvarjanju sveta. Zdi se, da je to tudi naše bistvo in odmev hotenja vesoljne zavesti, da se uresničuje.

Smo temu hotenju zvesti, smo sprejeli vlogo, da se v tolikšnem razkošju možnosti uresničujemo in iz tega razkošja ustvarjamo tudi svoj JAZ?

V temeljih svoje zavesti za ta šepet vemo in ga v svoji lakoti po popolnosti tudi ubogamo, vseeno pa nas mnogokrat okoliščine zavedejo na stranpota.

Razvoj sodobne civilizacije nas je z znanstvenim in materialističnim gledanjem na svet znova zapeljal v ujetništvo. Preveč smo se predali čutnemu dožemanju sveta, ne prebujamo pa dovolj nadčutnih sposobnosti in neizmernosti vzgibov razkošja duše. Čeprav te možnosti dožemanja sveta so in jih je človek v svetlih obdobjih zgodovine že razvil, smo se znova vrnili v kletko gmote, od koder odpiramo predvsem line neposrednega čutenja, videnja in slišanja.

V to ujetništvo smo zašli tudi zaradi vse hitrejšega utripa v razvoju, ki smo ga sprožili sami, zdaj pa nas je za nagrado ali kaznen potegnil vase. Ustvarili smo neizmerno kletk. Ena od njih je tudi nasilje informacij, s katerimi nas sleherni trenutek zasipajo moderni mediji.

V takih okoliščinah nimamo dosti možnosti, da bi se umirili, prisluhnili sebi in odprli še druga okna za zlitje z VSEM in ENIM.

Posledice so zbežanost, izguba poti, odtujenost samemu sebi, praznina, zgubljenost in zaradi nasilja vladanja predmetov tudi duhovna revščina.

Možne poti in razrešitve?

Prva je nedvomno soustvarjanje in spreminjanje sveta s spoštovanjem zakonitosti Narave in njene volje. Ob tem je dobro vedeti, da se svet v skladu z nadaljevanjem stvarjenja spreminja že s samim razvojem Narave in da je v ta razvoj in spreminjanje ujet tudi človek. Misel, da smo izven in da nastajajo spremembe predvsem zaradi naših posegov, je spet del naše samovšečnosti in vzvišenosti. Narava se je spreminjala že pred pojavom človeške vrste in se bo tudi po njenem zatonu.

Naši posegi v Naravo so zaradi naše neučakanosti in nerodne hoje za Naravo mnogokrat razdirajoči. Do navzkrižij prihaja, ker ne spoštujemo njenega z zakonitostmi določenega valovanja. Takšni posegi so za obstoj življenja, tudi našega, lahko usodni.

Zato smo tudi odgovorni.

Iskati moramo z naravnim utripom usklajeno pot. Taka pot je možna, vendar jo lahko korak za korakom uresničujemo le sami. In samo takšna pot lahko vodi k edino vrednemu smotru, to je k ponovnemu in še poglobljenemu zlitju z Naravo.

Ena od možnosti nadaljevanja poti je prevrednotenje vrednot. Pri tem imam v mislih preseganje ustvarjanja predmetnega sveta in odkrivanje še drugih, predvsem duhovnih vrednot, preseganje samega sebe iz prevladujočih sfer zavesti in prehajanje v višje sfere zavesti.

Vsem najbolj dosegljiva možnost pa je USTVARJANJE, kajti prav z ustvarjanjem najlažje uresničujemo svoje bistvo. Tudi to možnost imamo.

Občudovanje ustvarjanja in spev ustvarjanju sem zapel v Pesmi o ustvarjanju.

*Kadar
zorješ in zaseješ njivo,
zasadiš drevo
ali poletiš s ptico,
zgradiš dom
ali narediš otrokom sneženega moža,
spremeniš sonce v sončnice
ali vonj vrtnice v zaljubljen nasmeh,
iztrgaš kannom misel,
ali zbereš glasove v melodijo,
ali s pesmijo ukrotiš molk,
preženeš z lučjo temo
ali počneš še mnogo drugih dobrih in lepih stvari,
ki ti jih šepeta Narava,
postaneš stvarnik,*

*kajti vsakdo ima v sebi ukaz
in ne more mu ubežati.*

*Zato so obzorja neskončna
in je prostora in časa za vse.
In nihče se ne more zgubiti
in nihče ne more biti sam
in nikomur ni treba jokati.*

Poseben izziv je umetnost.

V soustvarjanje, poustvarjanje, pa tudi v razdiranje sveta, smo vključeni vsi, komur pa je dano, da prestopi še prag umetnosti in ustvarja iz sebe svet, ki ga do danega trenutka še ni bilo, postane podoben najvišjemu stvarniku in sodelavec v njegovi delavnici.

Kadar to zmoremo, kadar iz globin razkošja in radosti in muk življenja ustvarjamo glasbo, likovno umetnost, čarobni svet poezije in pripovedne umetnosti, skrivnostjo pripoved arhitekture ... in z odstiranjem in oživljanjem neznanega bogatimo svet, postajamo resnično otroci VSEGA.

Jože Sevljak **BABICA ANA**

O babici Ani mi je oče veliko pripovedoval. Še danes, ko že toliko časa počiva na vaškem pokopališču in tudi mojega očeta ni več, pogosto mislim nanjo.

Mislim na to preprosto kmečko ženico, ki je z dedom pred tolikimi leti začela skupno življenje na kamniti, vrtačasti zemlji pod Zgornjo Slivno. Ded je kmalu odšel v Ameriko, da bi z dolarji poplačal hišne dolgove in kasneje v dolini kupil manjšo kmetijo. V nočeh brez spanca je prebirala njegova zvesta pisma, poslušala spokojno dihanje spečih otrok, misel pa ji je romala k njemu, tja v daljno deželo. Kako si ga je želela. Kako je pogrešala njegovo bližino in oporo!

V zgodnjih poletnih jutrih je vstajala, zaklenila hiško, otroci so še spali, in se odpravila na košnjo. Bosa je bredla v rosi do Tominovke in se z oprtanim košem trave v jutranjem soncu vračala domov. Položila je krmo živini, predpasnik si je otrsela na pragu in v krušni peči zanetila ogenj za kozico močnika. Potem jih je dvigala, te svoje otročičke, polagala skodele na široko javorovo mizo in gledala, kako sproščeno srebajo in se smeji.

Včasih se je odpravila na pot, z rdečim cekarjem v roki, s popotno palico. Ob njej je poskakoval njen desetletni sinko. K trgovcem v mesto sta se šla pogovarjat o prodaji lesa in telička, ki ga je pred tedni povrgla Šeka.

Trgovci so veliko govorili, babica jih je nejeverno poslušala, sinko pa je sproti vse izračunal na pamet, pomagal si je tudi s prsti, če je bilo treba, pocukal je babico, da se je sklonila k njemu, in ji v uho zašepetal: »Mama, kar dajte, sto dinarjev bo zneslo.« Ali pa: »Premalo dajejo, to znese samo petdeset dinarjev.«

Babica ga je pogledala, mu pokimala, mu stisnila potno ročico, kar je pomenilo: »Hvala, sin! Ne boj se, ne bom šla pod ceno!« Potlej se je obrnila k njim, h gospodom, ponudila jim je svojo zgarano, kmečko roko, kar je pomenilo: »V redu, sprejmem!«

Zdaj so kimali trgovci, se obračali k fantu, ga trepljali, božali po glavi, se nagibali k babici: »O gospa, kako brihtnega sina imate. Lahko ste ponosni nanj. Iz njega pa še nekaj bo!«

Nazaj grede se je babica še bolj opirala na palico, cesta v hrib je bila neprizanesljiva, človeku je pobrala vso sapo. Sinko, neugnani fantič, je poskakoval ob njej, grizljal je rumeno zapečeno žemljo, samo polovičko je načel, drugo polovico pa je hranil za brata in sestriči ...

Veliko let je preteklo od takrat. Ob večerih kdaj, ko človeka stisne okoli srca, se spomin odpravi nazaj. V tisto čemerno jutro. V nizke oblake nad pašniki. Po vrtačah se vleče megla, potem zarosi droben dež ...

Babice ni za pečjo, ni je v izbi, ne v štibeleu. Ni je pred hlevom ne v hranu. Babica, babica!

Teka se okrog hiške, kliče, roti vse bogove. Skoči se še dol v boršt, pa po blatnem kolovozu proti Selam. Išče se in kliče: »Babica, babica! Po vseh kotanjah odmeva: »-ica, -ica!«

Za zadnjim ovinkom sedi na vejevju, vsa mokra, razmršenih las, z motnim pogledom, s spodvitim predpasnikom, brez palice ...

»Mama, kam ste pa hoteli?« jo sprašujejo, še vedno z jokavim glasom, a že z malim kančkom sreče, da so jo našli.

»K njemu, k sinu na Klanec bi rada. Da ga vidim, da ga vidim ... še

enkrat!« Besede zamirajo, se drobijo kot drobtinice kruha. Posušene-ga, trpega. Babico dvignejo, jo naložijo na lojtrski voz. Vola se zibljeta, voz poskakuje čez korenine. Babica gleda drevesa, gleda pot pod seboj, vse se odmika, postaja manjše in manjše, dokler se na domačem pragu popolnoma ne izgubi.

Čez tri dni drug voz pripelje babico na Klanec. V rjavi krsti, pre-pasano s črnimi trakovi. Dež teče po konjih, po vozu. Teče po blatnih poteh, teče po očetovem obrazu, kjer se kapljice mešajo z zadrževanimi moškimi solzami, ko ves upognjen stopa ob njej.

Zavijejo pod streho. Roke dvignejo krsto, oče otrese klobuk, ramena se mu stresejo v krču, potem jo занesejo v hišo, jo položijo na mrtvaški oder in prižgo sveče.

Ko je čisto sam z njo, se deček dvigne na prste in se dotakne njenih belih rok, ki se krčevito oklepajo lesenega križa. Popolnoma hladne so kot kamen, kot dež, ki pada, kar naprej pada ...

In ve, nikoli več se ne bodo dotaknile njegovih mečic in njenega prijaznega: O jedert! ne bo nikoli več. Zato pa bo poslej toliko bolj sam!

Zvečer je bila hiša črna od kropilcev.

Jože Sevljak **DEKLICA S KOŠKOM**

Do sobe me pospremi medicinska sestra. Koketno se ziblje v bokih, ko se vzpenjava po stopnicah.

- Tu je vaša soba, mi pokaže z roko in odpre vrata.

Odložim kovček in se neodločno ozrem naokoli. Tipična hotelska soba z barom in televizorjem. Ona pa že odstira zavese, odpira balkonska vrata, da zaveje v sobo veter in se zganejo listi na stenskem kalendarju

- Lep pogled na jezero imate, ugotovi in se prijazno nasmehne. Kar razkomodite se, kasneje se vrnem, da opraviva vse formalnosti.

Tiho se umakne. Pokimam ji v pozdrav in začnem zlagati svoje stvari v omaro. Ko končam, stopim na balkon. Jesen je v zraku, veter kodra jezersko gladino, po njej reže zadnjo brazdo zapoznena pletnja.

Strehe bližnjih hiš ždijo nemo, vsak čas bo večer. Prižigajo se cestne svetilke, iz vode se vzpenjajo račke in racajo domov.

Tedaj jo zagledam. Črnolaso dekletce, s koškom na rami. Hiti med hišami in se plašno ozira okoli sebe. Kot da bi jo kdo preganjal. Za trenutek jo izgubim, potem jo znova opazim. Trka na vrata gosposke hiše in se nestrpno prestopa z noge na nogo. Vrata ostajajo zaprta, tema se vedno bolj zajeda pod strehe.

V tem trenutku potrka na moja vrata.

- Kri bi še vzela, pravi sestra opravičujoče, ko vstopa. Razpostavi po mizici epruvete in brizgalko.

- Saj ne bo bolelo, me tolaži.

- Vi kar postorite, kar morate.

Tipa mi žilo, z gumijasto cevko podvezuje roko, maže z razkužilom, potem vbode. Stiskam pest, z brizgalko potegne kri, jo natoči v razpostavljene epruvete in označi.

- Ne sme priti do pomote, razlaga, ko si zapisuje moje podatke. Pokimam ji.

- Prinesla sem vam še tole tekočino. Na vsake dve uri jo boste pili.

Moramo vas pripraviti na jutrišnjo preiskavo. Če boste kaj potrebovali, me kar pokličite. Pa mirno noč vam želim, mi še reče na vratih, ko se odpravlja.

- Lahko noč. In hvala za vso prijaznost, še dostavim.

Ko sem sam, ugasnem luč in kar oblečen ležem na posteljo. Roki spodvijem pod glavo in strmim v strop.

Skozi zavese prodira svetloba s ceste in riše čudne spake po stenah.

Kaj bo pokazal jutrišnji pregled, se žrem v sebi. Se bodo potrdile moje temne slutnje? Potipam si vroče čelo, globoko zavzdihnem in zaprem oči. V glavi se mi motajo vse mogoče misli, preskakujejo druga drugo, da sem ves omotičen.

Takrat jo znova zagledam. Ob postelji sedi. Črnolasa deklica. S koškom na rami.

- Kaj pa ti tukaj? se začudim.

- Obiskala sem te, pravi preprosto.

- Se poznavata?

- O, seveda!

- Od kod pa si?

- Iz istega kraja kot ti.

- Sva si v sorodu?

Pokima in se zahihita.

Nekaj časa sva tiho, potem me vpraša:

- Se bojiš?

- Seveda se. Najbolj pa me ubija ta negotovost.

- Ne boj se, me tolaži, s teboj sem!

- Si že dolgo tu, na Bledu?

- Mhm, tiho reče. Vmes sem enkrat pobegnila.

- Vem. Pred mnogimi leti.

- Nisem zdržala. Tuji kraji, tuji ljudje. Strah me je bilo neprijaznih in hladnih obrazov.

- So te v trgovini preteпали?

- To ne, dobri pa tudi niso bili z menoj. Gnalo me je domov. Pod naš oreh, ki ob večerih tako skrivnostno šumi. K očetu, bratom in sestricam ...

- Mame nisi imela?

- Ne, posmrka in skloni glavo.

Zgubljam se v vročičnih blodnjah, se potapljam v globine podzavesti. Skozi balkonska vrata šušti jezerski vetrič in mi hladi razgreto čelo.

- Si še tu? se nenadoma zdrznem.

Skozi možgane mi misel vleče sliko nekega poletja.

Za roke se držita. Črnolasa deklica in njena prijateljica. Visoke trave goljka se ovijajo okoli njunih bosih nog.

- Cinca marinca, ta pa ni taprav, pojeta in poskakujeta z noge na nogo. Na veji poje kos in detel mu odgovarja.

- Še kikelco prodala bom, začenjata drugo. Krohotata se na vse pretege, da morata sestiti v mejo.

Z neba pršijo sončni žarki, na obzorju se lesketa sleme domače hiše.

- Kaj si pa tako vesela? hudomušno viha brke. Na klepilnici pod podom sedi in plete košaro.

- Nate, ata. Na pošti so ga nama dali. Otroške ročice zaupljivo ponujajo pismo.

Z roko si pogladi mustače, preden se stegne ponj. Ogleduje si ga proti luči, počasi ga trga ob strani in vleče ven bel list. Ko je razgrnjen, ga udari med oči. Črn okvir.

- O, ne! krikne. Že naslednji hip mu glava omahne na prsi in zvrne se vznak. Pritečejo drugi, tresejo ata, pobirajo list na tleh, ga razgrinjajo, ga berejo.

- Mama, ljuba mama, obupno zajokajo.

Deklica okameni. Ne more premakniti nog, roke kot da so ji vkovane v led, tudi govoriti ne more.

Ata leži na tleh, s široko razprtimi usti, otroci pa tulijo kot brez uma.

Zbudi me trkanje na vrata. Sprva sploh ne vem, kje sem. Srce mi bije nekje v vratu, moker sem, da mi kaplja od las, usta pa so čisto suha. Počasi prihajam k sebi. Balkonska vrata so še zmeraj odprta, soba je polna mrzlega zraka.

- Je z vami vse v redu, gospod? sprašuje sestra na hodniku. Najbrž sem kričal. Slišala me je, ko se je vračala iz sosednje sobe.

- Dobro mi je, se oglasim. Prižgem luč, deklice ni več. Slečem se, oblečem pižamo, se umijem in zlezem pod odejo.

Noč zasope vame z neštetimi glasovi. Počasi se pogrezam v omotičen sen.

- Veš, na pogreb v Ljubljano nisem smela, pravi deklica in znova prisede. Samo starejši bratci in sestrice so šli. Jokala sem, pa ni pomagalo. Boš šla pa takrat, ko bom jaz umrl, so rekli ata. Ja, kdaj bo pa še to, sem trmoglavila. Zdaj mi je hudo za te besede.

- Otrok si še bila, jo tolažim. Kdo bi ti lahko očital? Saj nisi vedela, kaj si rekla. Zamišljeno gleda v tla.

- Ampak mame pa nisem več videla.

- Si jo hudo pogrešala?

Na kratko pokima in še vedno gleda v tla.

- Ne morem se spomniti njenega obraza. Sploh ne vem, kakšna je bila!

- Seveda ne moreš. Premajhna si še bil, preveč časa je preteklo od takrat.

- Vseeno bi rada vedela. Še vedno gleda v tla in podrsava z nogo. Zasmili se mi, najraje bi jo pobožal.

- Tudi peti ne bi smela takrat!

- Saj nisi vedela, kaj nosiš.

- Tako si dober z menoj. Pridi, rada bi ti nekaj pokazala ...

Takrat me v prsih zaboli. Glavo prestrelijo žareče iskre, se zapičijo v lobanjski svod, me žgejo. Hlastam za zrakom, vzpenjam se, iščem stikalo zvonca, končno pritisnem nanj. Soba se zavrti, vedno hitreje in hitreje se vrti. Pleše stropna svetilka, plešejo slike na steni, v prepišnem vetru plapolajo zavese, podirajo se omare, padajo stene ...

V sobo pritečeta zdravnik in sestra, odpenjata mi ovratnik, masirata prsi. Pripravite injekcijo! kriči zdravnik in mi na usta že natika masko, po mobitelu kliče recepcijo, daje navodila.

Zadnje, kar še vidim, je košek sredi sobe, kako se vse manjši in manjši vrtinči v nevidnem požiralniku in počasi izginja.

- Počakaj me, odpiram usta brez glasu. Poočakaaaaj!

Po hodniku tečejo kot za stavo.

SANDI LESKOVEC

ORAČ, 1987 / MATI S KOSO, 1990

Reliefa v lesu

Tomaž Koncilija

BIBLIJA, SLOVENSKO SLOVSTVO IN LITERARNA VEDA

Preučevanje slogovnih, motivno-tematskih, idejnih in vsakršnih drugačnih vplivov Biblije na slovensko slovstvo se zdi za razliko od nekaterih drugih evropskih nacionalnih literatur in njihovih literarnih ved (npr. angleške, nemške ...) milo rečeno še v povojih. Dejstvo je namreč, da bi lahko skoraj na prste ene roke prešteli knjige, študije ali razprave znotraj slovenske literarne vede, ki se na kakršenkoli način ukvarjajo z odnosom med Svetim pismom in slovensko književnostjo. Večina izmed njih je nastala v letih od izida najnovejšega, standardnega prevoda Svetega pisma do danes, torej v zadnjih petih letih. Seveda je povsem jasno, da slovenska literatura ni mogla kar obiti tradicije in vplivov, izhajajočih iz Biblije,¹ vendar se literarna veda pri nas s temi vprašanji do nedavna očitno sploh ni ukvarjala; vsaj deloma, če že ne odločilno, so bili temu vzrok ideološki razlogi. Prav očitno je na sprostitev tudi tovrstnega raziskovanja odnosov med literaturo in »knjigo vseh knjig« vplivala pluralizacija in demokratizacija družbe od časov osamosvajanja Slovenije sem.

Od Brižinskih spomenikov do 20. stoletja ali od katehizacije do problematizacije

Prva že v naslovu eksplicitno zasnovana študija na to temo je bil prispevek Janka Kosa *Recepcija Biblije v slovenski literaturi*² na Mednarodnem simpoziju o interpretaciji Svetega pisma³ ob izidu novega slovenskega prevoda. Z omenjenim delom je avtor postavil enega izmed možnih modelov preučevanja odnosa med literaturo in Svetim pismom.⁴ Takoj na začetku ugotavlja, da je vprašanje o recepciji Biblije v slovenski literaturi po svojem bistvu hermenevitično vprašanje, saj sprašuje o tem, kako ta literatura razume in tolmači biblijska besedila. To razmerje je obsežno in zapleteno, vendar po Kosovih trditvah dotlej še povsem neraziskano. Nadalje Kos razvije svojo misel tako, da takšno hermenevitično zasnovano vprašanje o recepciji Biblije v slovenski literaturi razčleni na tri segmente. Pri vsakem od teh segmentov uvaja posebne pojme, ki naj bi bistveno označevali lastnosti in funkcijo sprejemanja Biblije pri nas.

Kot prvi in hkrati najstarejši segment slovenske literature v najširšem smislu Kos omenja *cerkveno slovstvo* od Brižinskih spomenikov in drugih srednjeveških rokopisov dalje. Tako je npr. možno ugotavljati, od kod je pisec brižinske homilije v 2. brižinskem spomeniku jemal motive za svojo znamenito pridigo o grehu in pokori. Po Kosu se besedilo navezuje zlasti na starozavezne Knjigo modrosti, Jobovo knjigo ter preroka Danijela in Zaharija, od novozaveznih pa na Mate-

¹ Izraza Biblija in Sveto pismo bomo uporabljali sinonimno, čeprav bi lahko razpravljali tudi o različnosti obeh pojmov. Dandanes – upoštevajoč ali ne vso tradicijo – ima izraz Biblija mnogo bolj religiozno nevtralen zven kot Sveto pismo. Slednji izraz je zato pogostejši v ideološko-religiozno nedvoumih tekstih, kjer je jasno, da ima poleg svoje literarne vrednosti predvsem vlogo svete knjige kristjanov. Biblija pa se zdi, kot že rečeno, nevtralnejši pojem, ki omogoča navidez manj ideologizirano razpravljanje.

² Objavljeno v Bogoslovnem vestniku, 57, 1997, št. 1-2, str. 151-158.

³ Mednarodni simpozij o interpretaciji Svetega pisma je potekal v Ljubljani od 17. do 20. septembra 1996, na njem pa je sodelovalo 94 znanstvenikov z vsega sveta, med njimi 23 Slovencev. (Oražem 1997: 1)

⁴ Z razmerjem med Biblijo in književnostjo se je pri nas v zadnjem času poleg Janka Kosa največ ukvarjal Vid Snoj, ki je spomladi 1999 na oddelku za komparativistiko na FF v Ljubljani tudi doktoriral s tezo *Sveto pismo Nove zaveze in slovenska literatura*, del doktorske disertacije pa je pod istim naslovom objavil v reviji Tretji dan, oktobra 1999 in februarja 2000. Problematike se loteva na pretežno zelo zahteven, hermenevitično zastavljen način, ki ga bomo za potrebe pričujočega prispevka večinoma obšli.

jev in Lukov evangelij ter še posebej na Pavlova pisma Rimljanom, Galačanom in Hebrejcem. Podobno bi npr. za zdravamarijo Rateškega rokopisa (l. 1380) lahko našli vir v Magnifikatu iz Lukovega evangelija. Vendar se Kos ne ustavi pri golem iskanju navezav in referenc. Kot glavni namen in s tem bistvo sprejemanja bibličnih motivov v cerkvenem slovstvu od prvih ohranjenih začetkov okrog leta 1000 do danes se mu kaže t. i. *katehizacija*. Cerkevno slovstvo v vsej svoji zgodovini torej ni imelo nobenih tendenc po spreminjanju biblijskih vsebin tako, da bi v besedilih zaživele npr. v bolj estetizirani preobleki ali delovale bolj živopisno ter se s tem približale preprostejšim ljudem. Biblijski motivi v slovenskem cerkvenem slovstvu imajo zgolj eksemplarično-didaktično funkcijo z namenom katehizacije vernikov v okviru krščanske (kasneje zlasti katoliške) dogmatike.

Drugi segment slovenske literature v svojem najširšem pomenu je *ljudsko pesništvo*, kot se je razvilo zlasti v obdobju baroka (17. in 18. stoletje), ko so pri nas nastale mnoge legendarne ljudske pesmi s sveto-pisemskimi in svetniškimi motivi, pogosto celo na osnovi apokrifnih virov. Kos v svoji študiji predoči nekaj primerov tovrstnega pesništva in ugotavlja drugačno funkcijo prevzemanja vsebin iz Svetega pisma v primerjavi s cerkvenim slovstvom. Biblične teme in motivi so v ljudskih pesmih namreč predstavljeni tako, da se skušajo čim bolj približati preprostemu človeku. To lahko ponazorimo z motivom Juda Iškarijota in njegovega izdajstva Jezusa, za katero v Svetem pismu ni podanega ozadja, zato se dejansko ne ve, zakaj je Judež Kristusa izdal.⁵ Ljudska pesem o Judežu pa skuša omenjeno snov približati preprostemu človeku ravno na način, ki se zdi logičen in razumljiv, ki na nek način razširja biblično zgodbo, vendar hkrati ne izstopa iz religioznih okvirov. Judeževo dejanje je namreč motivirano s predzgodbo, kjer se Judež kot strasten kvartopirec zadolži in do tridesetih srebrnikov pride ravno z izdajstvom Jezusa. Kos takšen način sprejemanja biblične snovi zato poimenuje *familiarizacija*.

Tretje obsežno področje našega slovstva v zgodovini pa je *posvetna umetna literatura*, kot se je pojavljala na Slovenskem zadnjih dobrih 200 let, vse od razsvetljenstva s Pisanicami, Devom, Linhartom, Vodnikom, Zoisom, še posebej pa od Prešerna dalje. Kos se ob tem osredotoči predvsem na poezijo Franceta Prešerna ter ob njej ugotavlja opuščanje katehizacije in familiarizacije, uvaja pa nova pojma, namreč *sekularizacijo* (to je prevzemanje svetopisemskih vsebin, kjer religiozni smisel ni nujno zanikan, vendar je dopolnjen s povsem posvetno vsebino in s tem potisnjen v ozadje ter nevtraliziran) in *estetizacijo*, ki naj bi bila spremljevalni pojav sekularizacije in z njo sekularizirani motivi v literaturi dobijo predvsem estetske kvalitete; po Kosu torej živo nazornost, emocionalno učinkovitost ter slogovno in verzno dovršenost. Takšno funkcijo prevzemanja iz Biblije Kos opaža že pri prvi objavljeni Prešernovi pesmi *Dekelcam* (motiv nebeške mane v puščavi, ki je v pesmi zgolj sekularizirana prispedoba osrednje, erotične pesemske teme), najočitneje pa se sekularizacija in estetizacija kažeta v Prešernovem sonetu *Bilo je Mojzes tebi naročeno*. Mojzesovski predsmrtni motiv uzrtja obljubljenih dežele, kamor ne sme, je upesnjen v prvih dveh kiticah, vendar ima kljub svoji obsežnosti zgolj vlogo komparacije za Prešernov ljubezenski odnos z Julijo, ki jo tako kot Mojzes Kanaan lahko le od daleč opazuje, a mu že to zadostuje za srečo. Na ta način Kos pokaže, kako Prešeren nevtralizira verski pomen zgodbe ter ga uporabi zgolj za karak-

⁵ Mnoge filmske predelave Kristusovega življenja so v zadnjih letih in desetletjih npr. Judo Iškarijota prikazovale večinoma kot nekakšnega ideologa gibanja za osvoboditev Judov izpod rimskega jarma, ki je Jezusa izdal potem, ko je razočaran ugotovil, da le-ta nima nobenih političnih ambicij, ampak mu gre »le« za odrešitev duš. Tako takšne sodobne filmske poskuse kot nekdanje slovensko ljudsko slovstvo družijo iskanje motivacije za izdajstvo, ki bi zgodbo približala ljudem.

terizacijo svojega mišljenja ali hotenja. Obenem pri Prešernu še ni zaslediti, da bi kakorkoli spreminjal uporabljene biblijske motive ali celo nasprotoval njihovem teološkemu pomenu. Slednjega na način sekularizacije in estetizacije po Kosovem mnenju zgolj pušča ob strani.

Razumljivo pa je, da se s takšnim načinom in funkcijo recepcije Biblije v literaturi ni moglo strinjati skeptično, iskateljsko in v veliki meri nihilistično 20. stoletje. Kos za zadnje stoletje postavi tezo, da so avtorji v svojih obdelavah bibličnih motivov razvili probleme, ki so jih kakorkoli prizadevali – bodisi kot duhovno osebo, kot nosilca kulture ali duha svojega časa. Problem, ki ga avtor na ta način lahko razvije ob biblični motiviki, je lahko povsem religiozen, moralno-etičen ali celo socialen, v vsakem primeru pa usmerjen k iskanju resnice. Takšnemu postopku Kos pravi *problematizacija*, ki se pojavlja seveda ob sekularizaciji in estetizaciji, slednjo pa ponavadi presega, saj estetizacija zgoraj naštete probleme in vprašanja praviloma nevtralizira (prim. Prešeren). Takšna problematizacija jasno ni svetovnonazorsko zamejena in je možna tako v literaturi konfesionalno katoliških kot eksplicitno ateističnih avtorjev z vsemi vmesnimi odtenki. Kos na koncu še predoči takšen svetovnonazorski horizont problematizacije bibličnih motivov od obdobja moderne prek krščanskih avtorjev med obema vojnama in izpostavi poezijo Boža Voduška kot vrh t. i. svobodomiselnih problematizacije Biblije v literaturi (npr. Voduškov *Judež* ali *Oljčni vrt*). Zaključí s tem, da je podobno in drugače problematizirano biblijsko snov možno zaslediti v slovenski literaturi tudi dandanes.

Kmalu za Kosovo razgrnitvijo vprašanj v zvezi z recepcijo Biblije v slovenski literaturi je Vid Snoj v Poligrafih priobčil obsežno študijo z naslovom *France Prešeren in sekularizacija Biblije*.⁶ Očitno je Kosov teoretski zametek obrodil prve sadove, saj Snoj v naslov svoje razprave postavi Kosov ključni pojem sekularizacije in tudi jasno pove, da se nanj terminološko naslanja. Najprej govori Snoj o tem, kako se je slovenska literarna zgodovina ukvarjala z odnosom Prešeren – Biblija. Dognanja strne v naslednji citat: »Literarna zgodovina torej sodi, prvič, da Biblija Prešernu nikakor ni bila tuja, drugič, da jo je jemal enako kakor antično mitologijo, na ravni pesniško vrednega izročila, tretjič, da je v svojih pesmih črpal iz nje, tako iz Stare kot iz Nove zaveze, in sicer zaradi splošne kulturne razširjenosti ter estetske in etične vrednosti, ki jo je imela v očeh sodobnikov, in četrtič, kar je tudi najpomembnejše, da je njene izraze in podobe trgal⁷ iz njihovega izvornega tekstnega okolja na poseben način, namreč tako, da jih ni prilagajal le svojemu jezikovnemu slogu, ampak tudi misli.« (Snoj 1998: 291)

Nato Snoj na hitro omeni, od kod iz Biblije je Prešeren največ zajemal, in zapiše, da je največ podob iz Stare zaveze, med tistimi iz Nove zaveze pa prevladujejo rekla, podobe in zgodbe iz Pisem. Vendar se podobno kot Kos ne odloči za izčrpen popis teh bibličnih virov, ampak se raje loti vprašanja o smeri ali smislu samega metaforičnega prenosa. V razmišljanje pritegne Kosovo teorijo o sekularizaciji in estetizaciji ter izpostavi primarnost sekularizacije, brez katere estetizacija skoraj ne more zaživeti. Za razliko od Kosa, ki se zadovolji s splošnim pomenom pojma sekularizacija, apliciranim na literaturo in Biblijo, pa se pri Snoju na tej točki razprava šele začne.

Za uvod nam avtor predoči nekakšno genezo pojma sekularizacija, naslanjajoč se na delo Hermanna Lübbeja *Säkularisation*.⁸ Osnovni

⁶ Objavljeno v: Poligrafi, 3, 1998, št. 11-12, str. 289-347.

⁷ O takšnem iztrganju, dekontekstualizaciji biblične podobe in njeni vključitvi v drug miselni sistem govori po Snojevih navedbah Boris Paternu v interpretaciji *Slovesa od mladosti* v delu *France Prešeren in njegovo pesniško delo I*, Ljubljana, 1976, str. 116. Paternu sodi, da kar Prešeren jemlje iz Biblije, vselej prenaša na svoj lastni ali kateri drugi lik, pač na neko *condition humaine*.

⁸ Hermann Lübke: *Säkularisation*. Freiburg, 1965.

⁹ Od tu se je pojem metaforično razširil na druga področja: ideja svetovne komunistične revolucije naj bi izhajala iz sekularizacije biblijskega raja oziroma judovskega mesijanstva, moderni delavski etos naj bi bil sekularizacija meniške askeze in celo akademski izpitni sistem naj bi izhajal iz sekulariziranega pojmovanja poslednje sodbe.

¹⁰ Takšno razmišljanje utemeljuje s Prešernovo sekularizirano biblično metaforo »dan žetve« iz *Dem Andenken des Matthias Čop*.

¹¹ Glej op. 4.

¹² V nam bližjem prostoru je takšna npr. tematska številka hrvaške revije *Književna smotra*, 26/1994, št. 92-94, z naslovom *Književnost i Biblija*.

pomen izhaja iz prava, in sicer označuje razlastitev Cerkve oziroma prisvojitve materialnega cerkvenega premoženja s strani države.⁹ V slovenski literarni vedi je s pojmom sekularizacija povezan celo nastanek naše umetne literature, namreč korak iz cerkvene v posvetno oz. »pravo« književnost z razsvetljenstvom v drugi polovici 18. stoletja. Če povzamemo, je sekularizacija po Snojevih besedah navadno mišljena kot prisvojitve substance, premoženja iz cerkvene oziroma religiozne sfere, kot preobrazba te substance in nadaljevanje istega z drugimi sredstvi.

Nato pojem sekularizacije Snój zapleteno in pronicljivo utemeljuje na odnosu med srednje- in novoveško miselnostjo, naslanjajoč se na hermenevtično metodo in trdeč, da je na ta način razumljena sekularizacija možna pač šele v novem veku in to zunaj krščanske teologije, torej v svetu, v katerem je človek potreben novega izraza, ki ga sicer kot metaforo dobi iz Biblije, a je hkrati uzrt iz sveta profanega, tuzemskega sveta, kar v končni fazi pomeni sekularizacijo.¹⁰ Ob tem omenja še prvo znanstveno sekularizacijo Biblije v Spinozovem delu *Tractatus theologico-politicus* iz leta 1670 ter se nato podrobno in poglobljeno posveti omenjenim vprašanjem ob hermenevtični primerjavi Prešerna z Dantejem, Petrarco idr., izhajajoč iz teze, da je Prešernova sekularizacija Biblije morda najočitnejša ob liku ženske (Julija, Beatrice, Laura).

Približno leto kasneje se je Snój v javnosti oglasil z novo razpravo, ki se ukvarja z odnosom med literaturo in Biblijo, to je s študijo *Sveto pismo nove zaveze in slovenska literatura*.¹¹ Za naše potrebe se bomo naslonili le na Snojeve uvodne ugotovitve, ko zapiše, da bi v zvezi z omenjenim odnosom lahko govorili npr. o potrebnosti vzpostavitve (še ne izdelane) »Stoff- oz. Motivgeschichte«, ki jo je od 19. stoletja naprej gojila zlasti nemška literarna zgodovina. Vendar Snój kar takoj pristavlja in predvideva, da bi se takšno početje, namreč iskanje in konkordanca bibličnih motivov v literaturi, razlezlo v kopičenje nekakšnih obnov, podprtih z raznovrstnimi zunajtekstnimi podatki. Res je, da bi se oblikoval širok empirični razvid, vendar se literarna veda ne bi dokopala do kakega posebnega motrenja. Zbrano gradivo bi bilo torej koristno za višjestopenjsko obdelavo z drugimi metodami, vendar hkrati omejeno (po Snojevih besedah) na »stari-narsko«, zbirateljsko pamet, brez uvida v pomembno in bistveno. Snój kot možnost predvideva tudi izdelavo zgodovine novozaveznih literarnih oblik in zvrsti v slovenski literaturi. Problematično pri tem pa je seveda to, da se ne bi mogli na nič opreti, saj je literarna veda utemeljila teorijo in zgodovino zvrsti na antični poetiki.

Snoj skratka ugotavlja, da se v zadnjih letih povečuje zanimanje za Biblijo v njenem razmerju do posameznih modernih literatur in v opombah navaja nekaj takšnih naslovov.¹² Takoj nato zapiše, da obsežnejšega empirično temeljitega dela o Bibliji v slovenski literaturi še ni. Sicer omeni razpravo Jožeta Krašovca *Sveto pismo v umetnosti* (v: Bogoslovni vestnik 57/1997, št. 1-2, str. 240-241) in *Recepcijo Biblije v slovenski literaturi* Janka Kosa (v: Bogoslovni vestnik 57/1997, št. 1-2, str. 151-158). O Kosovi študiji smo že spregovorili, Krašovec pa v podpoglavju *Sveto pismo v slovenskem leposlovju* prinaša najosnovnejšo empirijo, to je seznam, v katerem so za vsako literarno vrsto po načelu časovnega zaporedja naštetih avtorji od Prešerna do Mraka in njihova dela z biblično motiviko. Prav tako, ugotavlja Snój, še nimamo antologije z zbranimi deli in odlomki sloven-

skih piscev z biblično motiviko (Snoj 1999: 29-30).

Ob tovrstnih ugotovitvah pa se Snój opredeljuje za drugačno, manj empirično metodologijo. Prej omenjeno »starinarsko« pamet bi namreč lahko nadomestila drugače zastavljena vprašanja. Odnos Biblija – literatura bi denimo lahko razumeli semiotično, češ da je Sveto pismo neke vrste pošiljatelj, slovenska literatura pa sprejemnik (snovi, motivov, vsebin ...). Možno se je namreč vprašati, *kako je Sveto pismo snovno in motivno, pa tudi oblikovno in zvrstno vplivalo na slovensko literaturo*, pa tudi *kako so osrednji pisci slovenske literature po snovno-motivni ter oblikovno-zvrstni plati sprejemali Sveto pismo*.

Snoj v svojo presojo zaradi sočasnosti izida razumljivo ni vnesel knjige Marije Stanonik *Od setve do žetve* (Stanonik 1999), čeprav je – zanimivo – zametke zanjo zaslediti že dve leti prej, v že večkrat citiranem Bogoslovnem vestniku, kjer je Marija Stanonik priobčila študijo *Interpretacija in konkordanca svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori* (Stanonik 1997). Gre za izčrpen in temeljit popis bibličnih motivov v slovenskem ljudskem slovstvu od stvarjenja sveta v I. Mojzesovi knjigi do poslednje sodbe v Janezovem Razodetju, pri čemer avtorica vsakega izmed motivov skuša interpretirati vsaj s kakšno izjavo ter na ta način razložiti izvor, posebnosti, besedje ipd. Brez dvoma gre pri Stanonikovi torej za pretežno empiričen pristop, kombiniran s hermenevtičnimi nastavki.

Še enkrat France Prešeren

Zadnja znana razprava na temo recepcije Biblije na Slovenskem je ponovno delo Janka Kosa z naslovom *Prešeren in Biblija*.¹³ Zanimivo je dejstvo, da je pri vseh tehtnejših študijah na to temo v središču Prešernov pesniški opus, in to tako pri Kosu kot pri Snoju. Vzroki za to tičijo verjetno v dejstvu, da je slovensko prešernoslovje omogočilo preučevalcem vpogled v Prešernovo življenje in delo do te mere, da so tudi v zvezi z religioznimi vprašanji (se pravi med drugim tudi glede njegovega odnosa do Svetega pisma) možne precej zanesljive sodbe. Po trditvah Janka Kosa je prešernoslovje vse do danes vsaj deloma tudi iz ideoloških razlogov prezrlo njegovo razmerje do Biblije, ki pa je celo posebej izrazito in v več primerih odločilnega pomena za razumevanje njegove poezije.

Kos nadalje utemeljuje svojo trditev, da je Prešeren intenzivno, tvorno in poznavalsko sprejemal in razumel Biblijo, ter navaja za to dva ključna razloga. Prvi naj bi bil ta, da je Prešeren ustvarjal v duhu in po estetskih merilih evropske romantike, ki je v nasprotju z razsvetljenstvom Bibliji priznavala izjemno duhovno in pesniško veljavo. Drugi, prav tako ključni razlog pa je Prešernovo družinsko in sorodniško okolje, se pravi zlasti materina verska vzgoja, bivanje pri stricih-duhovnikih itd. Prešernovo poznavanje Biblije je bilo torej zelo natančno, o čemer pričajo tudi manj znani, a vseeno natančno obdelani motivi iz Svetega pisma. Nato Kos navaja primere iz Prešerna in konkordance s Svetim pismom, iz česar sklepa, katere knjige in mesta so mu bile bližje, bolj pri srcu. Ob tem ugotavlja, da je ogromno mest in citatov, ki na prvi pogled niso prepoznavni in jih je mogoče najti s pomočjo obstoječih slovarjev Prešernovega pesniškega jezika (P. Scherber, S. Suhadolnik) ter konkordanc Svetega pisma (F. Rozman).¹⁴ Številne verze, motive, citate Prešeren torej iz sakralnega jezika Biblije prenaša v drugačen kontekst, jih parafrazira, v vsakem primeru pa gre za mojstrsko prepesnitev bibličnih vrstic, kar pomeni

¹³ Objavljeno v zborniku *Prešernovi dnevi v Kranju*. Ob 150-letnici smrti dr. Franceta Prešerna. Kranj, 2000, str. 227-237.

¹⁴ V zadnjem času je Sveto pismo poleg cederoma dostopno tudi na internetu na naslovu www.biblija.net, kar omogoča hitrejšo iskanje možnih vzporednic.

seveda sekularizacijo in hkratno estetizacijo građiva. Kos omenja možnost, da bi vsa takšna mesta pri Prešernu odkrila sistematična računalniška raziskava.

Vendar, poudarja Kos podobno kot Snoj, je bolj kot število takšnih motivno-tematskih prvin, sklopov in drobcev za razumevanje Prešernovega pesništva pomemben način, kako sprejema biblijsko izročilo ter kakšen pomen in vlogo mu daje znotraj svojega pesniškega sveta.

Nato Kos konkretno umesti Prešernovo poezijo v svojo teorijo o sekularizaciji, vendar za razliko od študije o recepciji Biblije na Slovenskem (Kos 1997) v razpravljanje pritegne še sorodne motive v evropski romantiki. Že zgoraj navedeno tezo o Prešernovi sekularizaciji in estetizaciji, vendar nikakor ne problematizaciji bibličnih snovi, Kos ilustrira s poezijo drugih romantikov – Vignyja, Heineja, Hebbla, Byrona – ki so z uporabo takšnih motivov vnašali dvom v njihovo prvotno versko sporočilo, spreminjali njihov smisel, ga sprevrčali celo v nasprotja, vse do skrajnega agnosticizma, ateizma in amoralizma. V že večkrat navedenem sonetu *Bilo je Mojzes tebi naročeno* Prešeren uvede za razliko od Biblije, ki omenjeni motiv opiše na hitro in neprizadeto, izrazito *subjektivizacijo* motiva (bistveno mu je, kaj Mojzes čuti ob pogledu na Kanaan z gore Nebo), vendar ga ne problematizira. Vigny pa npr. v pesmi *Moise* isti motiv problematizira, ko Mojzesa predstavi kot tragičnega, nesrečnega in nerazumljenega genija, ki si želi smrti. To pa že ni več v skladu z bibličnim izročilom.

Kos zatem nakaže še eno možnost pristopa k problemu. V Prešernovih pesmih, kjer je Sveto pismo izhodišče, ne le eden od mnogih motivov (Slovo od mladosti, Sonetje nesreče, Memento mori, Krst pri Savici) najde splošno občutje pesimizma, življenjske resignacije in obupa, ki tudi motivno izhaja iz starozavezne biblične tradicije (Pridigar, Sirahova knjiga, Knjiga pregovorov, Knjiga modrosti). Zdi se, da v teh pesmih Prešeren izhaja iz prastare človekove dediščine razcepa med zaželenim in stvarnim, ki sega v trenutek spoznanja dobrega in hudega v edenskem vrtu. Nasprotno se v Krstu pri Savici Prešeren v večini opre na novozavezne ideje o ljubezni (evangeliji, Pavlova pisma), kar navaja na misel, da je po letu 1836 Prešeren zavzel drugačen odnos in stališče do Svetega pisma.

Dozdeva se torej, da so se na področju slovenske literarne vede v zadnjem času – skladno z demokratizacijo družbe – vzpostavile nove, nekdanj prezrte vsebinske možnosti, s čimer mislimo zlasti na preučevanje opazne vloge ter pogosto izstopajočega vpliva bibličnih tekstov na slovenske književne ustvarjalce in njihova dela. Evropska civilizacija, katere del smo, temelji pač na mnogih spoznanjih ter tradiciji antike, še mnogo bolj pa je zaznamovana z dvatisočletno prisotnostjo krščanstva, zato si je dandanes naravnost smešno pred tem zapirati oči. In prav zato so lahko vprašanja, povezana z recepcijo Biblije v naši literaturi in kulturi, pogosto ključ do razumevanja narodove duše, zgodovine, duha časa in posameznika, vpetega v – naj nam bo dovoljeno parafrazirati Prešerna – kar je, kar b'lo je in kar bo.

LITERATURA IN VIRI

Janko Kos: Recepcija Biblije v slovenski literaturi. Bogoslovni vestnik, 57, 1997, št. 1-2, str. 151-158.

Janko Kos: Prešeren in Biblija. V: Prešernovi dnevi v Kranju. Ob 150-letnici smrti dr. Franceta Prešerna. Kranj, 2000, str. 227-237.

France Oražem: Spremna beseda. Bogoslovni vestnik, 57, 1997, št. 1-2, str. 1-2.

Vid Snoj: France Prešeren in sekularizacija Biblije. Poligraf, 3, 1998, št. 11-12, str. 289-347.

Vid Snoj: Sveto pismo Nove zaveze in slovenska literatura I. Tretji dan, 28, 1999, št. 9, str. 19-30.

Marija Stanonik: Interpretacija in konkordanca svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori. Bogoslovni vestnik, 57, 1997, št. 1-2, str. 165-180.

Marija Stanonik: Od setve do žetve. Ljubljana: Družina, 1999.

Igor Papež EKONOMIJA POGLEDA

Do nedavnega velik odstotek Američanov ni znal poiskati na globusu niti Vietnamu, toda ko jih vprašate za mnenje o potencialnih skrivališčih Osame Bin Ladna ali o nakanah držav na »osi zla«, izginejo vsi zemljepisni kompleksi. Združene države Amerike so pač največji do sedaj zgrajeni virtualni labirint, katerega oči so v rokah CNN-a, krojenje morale, vrednot, okusa pa v rokah hollywoodskega trusta. Ena od bolj etnično obarvanih zgodb, ki kroži o nastanku Hollywooda, je ta, da so ga ustanovili ameriški Judje kot pogoj za njihovo asimilacijo.

»Nihilistična religija kakor krščanstvo, vznikla v starčevsko žilavem ljudstvu in njemu primerna, v ljudstvu, ki je preživelo vse močne instinke ...«¹

Da bi vso stvar malce bolj razsvetlil, bi omenil najbolj slavnega hollywoodskega Juda, Stevena Spielberga. Ta genij vizualnih trikov, ki nam brez kakršnih koli intelektualnih zavor omogočajo doživljanje nenavadnih transracionalnih pripetljajev (vesoljci, marsovci), je potegnil v hollywoodski spektakel bogato zakladnico judovske mistike ter jo nekoliko sfiltriral skozi tipično hollywoodske žanre. Eden od redkih filmov, ki so plod njegove režije in je postal velik hit, a ne govori o poblaznelih strojih, demonih drugih dimenzij, je zopet film o judovski problematiki – Schindlerjev seznam. Heidegger pravi, da je kibernetika tehnizacije metafizike – le kaj bi lahko še dodali o Bližnjih srečanjih tretje vrste, kjer mrgoli fantastičnih medzvezdnih plovil, katerih spektakularnosti se čudijo zaneseni ekstatični pogledi neukih Zemljanov, kadrih, kjer slepeča svetloba, ki se širi iz odprtih vrat plovil, precej spominja na slike božjega razodetja.

»Ker so vojaka poznali samo kot svojega gospodarja, so s svojo religijo prinesli sovraštvo do *imenitnih*, plemenitih, ponosnih, proti oblasti, proti *gospodujočim* stanovom.«² Potegnimo alinejo z Ameriko – rojstno deželo demokracije. »Demokracija predstavlja *nevero* v veliko ljudi in v elitno družbo: "Vsak je vsakomur enak". "Pravzaprav smo vsi skupaj sebično govedo in drhal."«³

Kaj torej družijo ameriško in judovsko mentaliteto? Judje so lahko v svoji matični državi, v kateri niso več vladali, opravljali zgolj drobna, vsakdanja opravila – tukaj so blizu ameriškem čutu za utilitarnost, spomnimo se samo legendarnega dialoga, ki se suka okoli cheeburgerja Royal v Tarantinovem Šundu. Oboje družijo sovraštvo do vladajočih, Judje so svoj bes zlili v religijo, Američani pa se v tem primeru zatekajo k rumenemu tisku (spomnimo se samo spolnih afer Billa Clintona). Judje kot praočetje evropske krščanske mistike se znajdejo pred nalogo, ko morajo iznajti kohezivno moč Amerike. Kot religiozno precej prekaljena mentaliteta povzročijo naslednje spremembe v svoji dosedanji praksi. Namesto trpečega, fleksibilnega Juda v glavno vlogo postavijo njegovo navidezno nasprotje. To je močan, podjeten, žilav ameriški junak, ki se nikomur ne klanja, živi v deželi neslutnih možnosti, njegova samozavest že vzbuja sum ateizma, toda to sploh ni ovira, da ta junak ne bi moraliziral o tem, kaj je prav in kaj ne. Zanimajo ga zgolj imanentne zadeve, vmes ga kar razganja od občutka svobode.

Toda, če smo bolj pozorni na hollywoodske scenarije, se nam v ozadju kažejo neprestano isti simptomi. V njih so praviloma intelek-

¹ F. Nietzsche, Volja do moči, Slovenska matica, Ljubljana, 1990, str. 100

² F. Nietzsche, Volja do moči, Slovenska matica, Ljubljana, 1990, str. 115

³ F. Nietzsche, Volja do moči, Slovenska matica, Ljubljana, 1990, str. 419

tualci negativci, če so postavljeni v pozitivno vlogo, ponavadi umrejo na pol poti do cilja. Glavno vlogo nato prevzame povprečni Američan. Bitje, ki se prehranjuje s hamburgerji, ki izraža odpor do institucij, šolanja, premaguje nepregledne trume sovražnikov ameriškega načina življenja, od fanatičnih teroristov do zunajzemeljskih bitij.

Ne glede na trende, modo, se podobni scenariji klonirajo iz desetletja v desetletje. Od Bližnjih srečanj tretje vrste do Dosjejev X, od American dreama do American waya. Povprečen junak hollywoodskega filma je barviti glumač, ki ne zmaguje na račun svojih sposobnosti, temveč po zaporedju njemu naklonjenih naključij ali virtualnih trikov. Seveda v Ameriki najdemo tudi čisto kredibilne filmske ustvarjalce, toda verjetno ni naključje, da je Ronald Reagan, igravec, ki je skoraj vso kariero igral v zgoraj opisanem filmskem trendu, postal predsednik ZDA. Nenazadnje ima Steven Spielberg tudi svoje judovsko nasprotje. Spielbergov tehnično-mistični koncept, ki je požel tolikšno popularnost po zaslugi upoštevanja okusa množic, ki jih z virtualnostjo vsaj na platnu – netelesnem optičnem mediju vsakič uspešno prepriča v uspešen konec, doživi svoje nasprotje ravno v drugem ameriškem Judu – Woodyju Allenu, človeku, za katerega Marcel Štefančič pravi, da znotraj hollywoodske produkcije edini počne, kar hoče. Woody brez prilagajanja ali želje po ugajanju brez kakršnega koli mystificiranja kaže svoje precej imanentne poglede na okolico, toda sam je na žalost ujet v precej netelesno telo.

Tukaj smo priče hollywoodski manipulaciji. Ob Spielbergovem filmu srečno ugotavljamo, kaj vse imamo in kaj lahko še dobimo, ob filmu Woodyja Alena smo lahko srečni, da imamo kar imamo, kajti po ogledu njegovih tegob spoznamo, kaj vse lahko izgubimo. Cilj filmov je dosežen. Postanemo pasivni, samozadostni, povprečnost se nam zdi uresničitev vseh hotenj.

Potvorba bližine

Tukaj bi se posvetil zakonu bližine oziroma njegovi manipulaciji. Za uspešno ponazoritev bi si pomagal z Orwellovim romanom 1984. Orwell vzpostavi družbo, v kateri so vsi nadzorovani 24 ur na dan. Država je v svoji vzgoji tako močna, da otroci ovajajo celo lastne starše, češ da so tuji agentje. Na enkranih kar naprej kažejo neutrudnega sovražnika, ki v gledalca meri z naperjenim orožjem, na ulici je vse polno opozorilnih plakatov, ki podžigajo k aktivnemu sovraštvu do prebivalcev sovražne dežele. Posledica takšne vzgoje prebivalstva se kaže v tem, da rekruti zasovražijo pripadnike druge vojske, še preden lahko na lastni koži občutijo kakršnokoli negativno posledico delovanja nasprotnika.

Nekdo, ki pred mano ni bil nikoli fizično prisoten, od katerega nisem bil nikoli deležen ne pozitivnega ne negativnega fizičnega delovanja, naenkrat postane z moje strani deležen pozitivne ali negativne angažiranosti, odvisno pač od predstave medijev. To je tipičen prikaz nečesa, kar Virilio opredeli kot odnos na daljavo. Zakon bližine ni omejen zgolj na sedanji čas – čas virtualnih medijev. Gre za pojav, ki sega že v obdobje prvih civilizacij, na vizualni ravni doseže opaznejši dosežek v renesansi z izumom perspektive, ki omogoča vstop v iluzivno tvorbo slehernemu posamezniku, ne glede na njegovo izobrazbo, gmotno stanje ter poreklo. Družbe so si z zakonom bližine vedno pomagale za spoštovanje religij, morale, ščuvanja proti zunanjemu ali notranjemu sovražniku tako, da so tvorile imaginarna ne-

obstoječa telesa, ki so služila bodisi kot nedosegljiv moralni ideal ali kot njegovo zastraševalno nasprotje.

Omenimo dva ključna načina za vzpostavitev iluzije zakona bližine. To sta verbalni in vizualni način. Vizualna manipulacija zakona bližine je doživela vzpon z nastopom moderne dobe, s pojavom elektronskih medijev pa prav nebrzdan razcvet. Verbalna manipulacija zakona bližine je dosti bolj arhaična. Potegnimo diferenco med tema dvema načinoma. Loči ju predvsem pripadnost dvema različnima medijema: besedi in mediju vizualnega (slika, fotografija, film, video ...). Beseda – od prastarih časov nekateri trdijo, da je beseda najmočnejše orožje. V nekaterih pogledih imajo prav. Beseda je medij, ki se polasti duha. Z njo se da opisati (če opisovalec vsebuje določeno mero pretanjenosti) vse stvaritve drugih medijev, da se pričarati občutje glasbe, slike, v avangardnih filmih Jeana Luca Goddarda pa celo dominira nad podobo. Prvine govorice so sorazmerno poljubne glede na svoje referente v realnem svetu, podobe pa označujejo s svojo ikonskostjo z referenti v realnem svetu. Krščanstvo doseže svoj največji vzpon ravno z besedo, saj beseda dela neresnične stvari resnične – kakor pravi Nietzsche.

Moč vizualnega

Vizualnost se vrši na opazovalca na zelo preprost, a hkrati tudi zelo kompleksen način. Deluje namreč neposredno prek živčnega organa vida. Naš vid neprestano sortira, razvršča, selekcionira. V zdravi optični percepciji se neprestano usklajeno dopolnjujejo čuti za ravnotežje, maso, prostorski križ itd. Nekateri ozdravljeni slepi ljudje so na lastno zaprepaščenje sprva zgolj mežikali ob nepreglednih barvnih in svetlobnih bliskih – to so bile čiste optične informacije. Šele kasneje, ko so se optične informacije z drugimi čuti uravnovešile v zdravo, tekočo percepcijo usklajevanja in abstrahiranja nih in drugih, so dejansko spregledali.

Kaj je zdrav vid? Je nekakšna smetana večine živčevja. Poglejmo, kolikšna veščina in spretnost je potrebna, da se vzpostavi iluzionistična slika. Slikar mora jasno raztolmačiti skrajšave, preinterpretirati proporce in jih po iluzionističnih zakonih naložiti v perspektivo. Poglejmo, koliko veščine je potrebno, da na sliki vzpostavimo besedo, retoriko.

1. potrebujemo že omenjeno znanje,
2. potrebujemo intelektualno-ikonografsko ozadje.

Verbalni medij ne potrebuje prvega, a vseeno v duhu ustvarja podobe, je bolj fleksibilen, glede stroškov materiala iz prvega primera bolj poceni, a vseeno kar precej učinkovit. Michelangeli in bratje Corrego se ne morejo zgolj pobrati s ceste, njihova profesionalnost, veščina, šolanje ter sami materiali za slike tudi niso poceni.

Cerkev se tega zaveda. Šele, ko ji za časa reformacije teče v grlo voda, se nasloni na dragi blišč slikarstva. Nastane docela nova izkušnja. Če hočemo gospodovati osebi prek besede, se moramo najprej polastiti njenega duha. Krščanstvo je v tem primeru zasejalo klice samouničevanja (občutki krivde, greha, odpovedi telesnemu). Toda bolan duh pogosto pomeni tudi bolno telo. Če se polastimo človeka preko vizualnega manipuliranja bližine, vanj ne vdremo preko duha, pač pa naravnost preko prve kože telesa – oči. Vdremo neposredno v telo. Dobimo zdravo telo, zvečine se lastnik telesa te manipulacije niti ne zaveda. Lastnik vzdržuje svoje telo, da je čimbolj zdravo, mi pa mu tako ali drugače nakazujemo, da vidi, kar mi hočemo. Torej

smo njegov absolutni gospodar – GOSPODAR POGLEDA. Manipulacija vida je precej dražja od verbalne manipulacije, predvsem glede stroškov medija. Televizor je dražji od knjige, freska od pridigarjeve beležke. A vendarle – večje ko je investiranje, večja je učinkovitost, večji je ekonomski učinek zdravega telesa. Sploh pa se v sedanjem času s stalno cenitvijo elektronskih tehnologij vse bolj splača širiti to vednost. Vednost o vizualni kontroli učinkuje hipno in zanesljivo. Človeku lahko v njegovih lastnih možganih krojimo marketinško usmeritev z zgolj optičnimi triki mimo njegove lastne vednosti. Medij vizualnega čedalje bolj uničuje medij verbalnega. Pomislimo, kako težko oblikujemo kakšno misel, če nam v glavi bliska MTV-video spot ali kakšna video igrice. Filmi se sicer še vedno snemajo po scenarijih, a ti so čedalje bolj prekinjani s precej agresivnimi reklamami, pa tudi film sam se spreminja. Večina ameriških filmov vsebuje precej preproste scenarije in megalomanske vizualne prizore, kjer se naracija zreducira na hipne dogodke in sekvence akcij.

Sociolog Scott Lash v Sociologiji postmodernizma ugotavlja, da v številnih filmih zadnjih nekaj let "spektakel" – še zlasti, če definicijo spektakla razširimo tudi na podobe, ki jih označuje agresivni nagon – ni več podrejen zgodbi. Po njem pride do delitve, razcepa na realistični in postmodernistični film. V postmodernističnem filmu spektakel močno prevladuje nad zgodbo. Številni analitiki mu pritrjujejo in ugotavljajo, da se je v zadnjih nekaj desetletjih zgodba zrušila. Zamenjal jo je film izoliranih heterogenih dogodkov, katere drži skupaj preperela zgradba viktorijanske melodrame, in od srede šestdesetih let naprej smo priče razkroja razlik med realističnim in nerealističnim filmom. Opazna je tudi nova navzočnost telesa v sodobnih filmih, na primer v filmu *Žrelo*, ki prikazuje pohabljenega telesa. V tej fazi je pomembno opozoriti na prodor pornografskih filmov v množični film, v katerem "prisilno ponavljanje spolnosti" nadomešča zgodbo. Nezanemarljiva je "potlačitev glasu" v pornografskem filmu, pojav, ki se je razširil na komercialni film na splošno, pojav, v katerem je glas vedno bolj "opora za določeno vizualno navzočnost telesa".

Ta premik od pripovednega filma k postmodernemu filmu spektakla lahko odkrijemo v nekaterih delih, ki so v sredini šestdesetih let prinesla največ denarja, na primer v špageti westernih, v katerih realistično pripovedno zgradbo moti navzočnost med seboj zamenljivih ali svojevoljnih dogodkov, pa tudi v filmih, kot je Scorsessejev *Mean streets*, ki se nikakor noče končati. To prizadevanje se je še okrepilo sredi in v poznih osemdesetih letih, ko so bile največje blagajniške uspešnice na primer filmi o Indiana Jonesu in *Ghostbusters*, pa tudi Stallonejevi in Schwarzenegerjevi filmi, ki so zadovoljili predvsem občinstvo zgodnjih najstniških let in so zgodbo uporabljali predvsem kot izgovor za zaporedje spektakularnih dogodkov. Po mnenju Scotta Lasha film na splošno označuje dediferencirano. Nobena druga oblika kulturne reprezentacije – niti slikarstvo niti glasba ne more označevati tako docela figuralno kot film. To pomeni, da se je filmsko označevanje, posebno v času visoke tehnologije in filmov, ki stanejo 30 milijonov dolarjev, bolj približalo realnosti kot druge oblike označevanja.

Filmsko označevanje je, spet vzeto na splošno, dediferencirano tudi po tem, da primarnega procesa in spolnosti ne prikazuje kot globoko drugost, ampak kot vdor na samo površino reprezentacije.

Kriza notranjosti

Notranjost, skritost, "temačnost", metafizičnost, stvar na sebi kot področja, ki jih zna misliti mišljenje, pa čeprav mišljenje v slikah, ki približno "zida" po analogijah ... Če je kje kaka ustanova, ki je v sedanjem obdobju številnih prelomov in obratov prišla v krizo, celo agonijo, potem je to notranjost z vso svojo temačno pozidavo in aparatom v globino segajočega mišljenja. Ko rečemo notranjost, mislimo na tisto, kar ni površina in kar nakazuje globino. Notranjost je za površino, sega v globino, pomeni oddaljevanje bližini in usmerja k predstavi telesnosti, in sicer ne take, ki bi bila prosojna in razvidna, temveč goste in, slikovito rečeno, temačne. Notranjost je tudi nekaj, kar je težko merljivo, predstavljivo in pojmljivo, uhaja tehnologijam, ki se "spoznajo" na razvidno površino, delajo z njo.

Notranjost v krizi, notranjost v agoniji – danes in tukaj? Ali ne spremlja akterje slikovite površinske aktualnosti občutek krivde, da so tisto notranje tako silovito prinesli na sonce in pod reflektorje, ga razpostavili, polikali in povaljali v površino? Ali ni izguba notranjosti grozljivo obremenila sodobnike, ki imajo poslej to razsežnost skritega vključeno le v nostalgичno spominjanje? Ali ni zato njihov sedanjí pogled na površino in še posebno na tisto površino, ki je stopnjevana v bližino, postal spremenjen, obtežen z (izgubljeno) globino? In ali se ne kodirajo zato slikovite površine tudi tako, da površinske učinke silovito poudarijo, zgostijo, kar kaže na podzemno prisotnost izgubljene notranjosti, se pravi globine in svojevrstno okužbo s to izgubo. Ko ni več (globinske) notranjosti, je, smemo reči, drugačna tudi površina. Gre za površino s kompleksom izgubljene notranjosti in za površino kot kompenzacijo za izgubo notranjosti.

Instantna in s kompleksi obremenjena površina ... Kako je videti, kako razreši težo vase posrkané notranjosti? Recimo, da je to površina, ki jo obdaja nek "več", ki žarči glamur, ki na izgubo notranjosti odgovarja s tem, da kaže več, kot je mogoče videti. To ni več tradicionalna obscenost tistega, kar je skrito, zatrto, prepovedano ali temno, nasprotno, to je obscenost vidnega, vse preveč vidnega, vidnejšega od vidnega. To je obscenost tistega, ki ne pozna več skrivnosti in se popolnoma raztaplja v informacijski ter komunikaciji. Takšna obscena površina je običajno zloščena, gladka od slepečih učinkov, včasih tudi naoljena, da s tako poudarjenim leskom simulira odsev *kot-da-globine*.

Z oljem natrta lesketajoča se površina ni neka naključna površina, temveč tista, ki je lastna mišičnjakovemu telesu. Smo pri bodibildertju kot značilnemu liku za današnji trendovski obrat od notranjosti k zunanosti, ki sili subjektivnost k temu, da postane vidna. Bodibildertstvo je namreč popoln nesmisel s stališča samoobrambe, športne demonstracije moči na tekmovanjih ali glede na funkcioniranje v svetu dela, iz katerega je vedno bolj izločeno naravno telo, ampak je simptomatična oblika ukvarjanja s telesom kot nečim, kar se lahko razvija (glede na ideal), in to tako, da se subjekt usmerja na posamezne dele telesa, ki se zdijo večji od njegove celote. Bodibildertstvo odkriva fizično telo v njegovih novih razsežnostih, ga estetizira in vključuje v posebno filozofijo prinašanja na dan skritih, nevidnih stvari. Vrsta mišic, recimo tistih na vratu, ki so običajno skrite, se razvije z mišičnjakovimi vajami, tako da poudarjene in naoljene stopijo v sliko. Mišičnjak izolira tudi druge sklope mišic, se pravi, da jih posebej razvije, modelira in estetizira. Njegovo telo samo funkcionira kot ne-

dovršen projekt, potisnjeno je na pot napredovanja k idealni sliki, ki jo kot sliko-ideal vzpostavlja svet televizijskih reklamnih spotov.

Pri bodibilderstvu gre dejansko za estetsko razsežnost in za poudarjeno slikovitost. Za oba odnosa je nujna distanca, in slednjo mišičnjak nenehno investira s svojim posebnim obnašanjem, ko objektivira telo in celo njegove posamezne dele, jih pogosto opazuje v telovadnici-studiu z ogledali, tako da gleda na svoje fraktalno dovršeno telo kot kak rokodelec, ki opazuje svoj izdelek v času nastajanja: občuduje ga, vendar ve, da se bo moral z njim še ukvarjati, še ga bo moral piliti in mojstriti. Takšno fetišizirano opazovanje samega sebe v ogledalu tudi omogoči mišičnjaku, da ukine potrebo za pogled drugega; sam postane drugi samega sebe. Užitek slikovnega solipsizma je s tem prignan do konice. Postaviti vse v sliko, razvijati notranjost v sliki, hkrati pa tudi zunanost modelirati kot sliko, narediti sliko-telo. Biti (kot) slika, preiti v slikovno ... to pa je imperativ deklet, ki se vrtijo v eni najbolj paradigmatičnih ustanov sedanje, slikovnemu mediju zapisane dobe – v *peep showu*. To so dekleta z zelo poudarjenimi tremi dimenzijami, s (praviloma) oblimi, prostor osvajajočimi telesi, vendar pa jih panoptikum *peep show* tehnologije, v kateri se vse reducira na okenca – ploske zaslone, postavlja v vlogo, da so zgolj žive slike za svoje minutne, se pravi nadvse instant gledalce. Podobna usoda kot anonimnim dekletom iz *peep showa* je namenjena tudi dekletom in fantom iz industrije vizualizirane pop glasbe, ki proizvaja video spote. Ves njihov nastop je namenjen slikovnemu, vse gibanje in osvajanje prostorov se pri njih razreši v fantastično gibljivih ploskvah, ki skušajo učinkovati kar se da fascinantno. In to jim tudi uspeva, kajti smo pri slikah, ki so posrkale, lahko rečemo tudi povaljale, izravnale telo. To pa so tudi miksane slike, polne sinestetičnih učinkov (vidna glasba, slišane slike), v katerih se slikovno konstruira z mešanjem elementov različnih izvorov. Miksanje je sploh novo ontološko načelo v postmoderni. Lahko celo zapišemo, da miksanje (brez razvidne dominante, jasne črte-ločnice, vodilne zgodbe-ideje-slike) postaja naša usoda.

Dobra ali slaba, svetla ali temna usoda? Na trenutke lahko opazimo v naravi med igro megle in sonca (kot svetlobnega vira) pojav glorijske kot čudežnega odseva opazovalca v naravnem ogledalu, tkanem iz megle. Tudi "tehnomegla" nam včasih, po dolgotrajnih pasažah različnih utrjujočih "brezveznosti" odkrije kak zanimiv interval. Včasih kaj je, sicer pa je to *cesta slikovnega*.

Sandi Leskovec: OBREKOVANJE, 1976

Decembra 1997 so Hrvatje iz svoje ustave izbrisali slovensko manjšino. O tem so se takrat razpisali naši in hrvaški časopisi. Po porazu stranke HDZ na Hrvaškem so novi voditelji obljubljali, da bodo v ustavo spet vnesli slovensko manjšino na Hrvaškem, vendar se to ob nedavni spremembi hrvaške ustave ni zgodilo. Očitno je glavna ovira za to dejstvo, da naši najodgovornejši politiki, zgodovinarji in slavisti ne vedo nič zanesljivega o naši manjšini na Hrvaškem ali pa njihovih ugotovitev naša politika ne upošteva. Zelo verjetno pa je tudi, da naši opozarjajo na naše manjšine na Hrvaškem tam, kjer jih ni, ne pa dovolj na manjšine, kjer so, in ena takih je na območju Gorskega Kotarja, se pravi občin Čabar, Delnice in Vrbovsko, morda pa še kje.

O tej naši manjšini malo ali nič pišejo naši zgodovinarji in slavisti, če pa že kaj pišejo, govore o domnevah, se pravi o nedoločeni manjšini. Če pa bi poznali dela nekaterih najvidnejših hrvaških zgodovinarjev in slavistov in če bi se sami uspeli prepričati kar na kraju samem, se pravi v Gorskem Kotarju, bi videli, da oni, Hrvatje, pišejo bolj v prid dejstvu, da je tam slovenska manjšina, kot naši strokovnjaki. Nekaj teh dejstev sem zapisal že v knjigi Okamneli mož, na pobudo zgodovinarja prof. Vlada Habjana in vsaj delno po njegovih nasvetih pa bom v tem članku predstavil nekatere hrvaške in slovenske ugotovitve (predvsem pa svoje, ki sem jih zbral med svojim 40-letnim novinarskim delom ob naši južni meji) o naših ljudeh na Hrvaškem.

Na Kočevsko in v Gebarijo (Deželo Petra Klepca)

Na Kočevsko oziroma v Kočevje sem prvič prišel kot mlad, še ne trideset let star novinar leta 1961 in tu ostal do danes. Zadolžen sem bil za pokrivanje takratnih občin Ribnica in Kočevje, v slednjo pa sta takrat sodili tudi današnji občini Osilnica in Kostel (takrat krajevni skupnosti v občini Kočevje), pa tudi današnja občina Loški Potok (takrat krajevna skupnost v občini Ribnica), ki leže ob Kolpi oziroma Čabranki, se pravi ob meji s Hrvaško oziroma takratnima hrvaškima občinama Čabar in Delnice. Med obiskovanjem slovenskih obmejnih krajev sem moral nujno tudi po hrvaškem ozemlju, saj po slovenskem ni bilo ceste oziroma je obmejna cesta potekala delno po slovenski, deloma po hrvaški strani in ponekod je tako še danes. Med enim prvih obiskov teh krajev sva se s takratnim upravnikom Dolenjskega lista Julijem Šmidom ustavila tudi pri Čabru na Hrvaškem. Nisva natančno vedela, kje sva, pa sva kljub bojazni, da ljudje ne bodo razumeli slovensko, kar po slovensko spraševala, kje sva, kako se pride v Osilnico itd. Zelo sva bila presenečena, ker so nama vprašani odgovarjali v lepi slovenščini, celo lepši, kot sva jo govorila midva. Takrat sem menil, da sva slučajno na oni strani naletela na Slovence, ki so bili tam poslovno ali na obisku sorodnikov. Kasneje se je izkazalo, da ni tako in da tam že od nekdaj prebivajo Slovenci, večina izmed njih pa se tega ne zaveda več, saj se pravzaprav nikoli niso opredeljevali za Slovence ali Hrvate, vedno so bili ljudje na obeh straneh današnje državne meje enotni. Drugi so jih imenovali Gebarji, sami pa niso nikoli priznali, da so Gebarji, saj so imeli včasih to poimenovanje za žaljivo. Sicer pa so današnjo Slovenijo takrat, pravzaprav do ne-

Zlatko Pochobradsky iz Gerova oziroma Čabra, slavist in pesnik, ki je napisal več zbirk pesmi v narečju in zato prejel tudi nekaj nagrad (hrvaških) za narečno poezijo.

davnega, imenovali Kranjska, prebivalce (Slovence) pa Kranjce.

Nekoliko več sem zvedel o teh krajih leta 1971, ko smo praznovali 500-letnico mesta Kočevje, in to predvsem iz govora zgodovinarja Metoda Mikuža na slavnostni seji občinske skupščine Kočevje in iz zbornika 500 let mesta Kočevje – 1471–1971, v katerem je objavljen prispevek Ivana Simoniča Zgodovina mesta Kočevje in Kočevske, iz katerega sem zvedel, da je nekdanje kočevsko gospostvo segalo daleč v današnje Hrvaško, in sicer vse do grobniških mej. Vse to območje nekdanjega kočevskega gospostva, ki so si ga kasneje prisvajali in velik del tudi prisvojili Frankopani oziroma Zrinjski oziroma Hrvatje, so domačini poimenovali kar Dežela Petra Klepca in jo tako imenujejo še danes. Se pa še vedno prepirajo, če je bil Peter Klepec Slovenec ali Hrvat (o tem sem pisal v svoji knjižici Peter Klepec in njegova dežela), če je bil rojen v Osilnici oziroma v neki vasi (Ribjeku?) pri Osilnici ali v Čabru oziroma Malem Logu (Mali Lug) na današnjem Hrvaškem. Dejansko je bil rojen (če je res živel – ljudje s takim priimkom in nekateri tudi imenom žive na tem območju še danes – in ni le plod ljudske domišljije) na območju takratnega kočevskega gospostva, kjer leže vsi omenjeni kraji (in pod katerega je sodil tudi današnji Prezid, ki leži danes v Hrvaški – a o tem kasneje).

Narečne pesmi Pochobradskega brez mehkega č

Še več sem zvedel o teh krajih po letu 1980, ko sem se seznanil s pesnikom Zlatkom Pochobradskim iz Gerova, ravnateljem Srednje šole v Čabru (obiskovali so jo tudi nekateri dijaki s slovenske strani Čabranke), ki piše pesmi v narečju teh krajev. Tukajšnje narečje je enako ali vsaj podobno na obeh bregovih Čabranke in je po moji oceni bolj podobno slovenščini kot hrvaščini, saj "Hrvatje" na tem območju (in tudi v delniški občini) sploh ne znajo izgovarjati č (mehkega č). V srednjih šolah v Zagrebu, Reki in drugod profesorji takoj vedo, od kod so, prav po tem, da ne znajo izgovarjati č, ker so namreč iz že omenjenega dela Gorskega Kotarja. Tisti prebivalci danes hrvaškega dela Dežele Petra Klepca oziroma nekdanjega kočevskega gospostva, ki so obiskovali slovenske šole, pa niso imeli nobenih jezikovnih težav v slovenskih šolah ali pa kasneje v poklicu. Poznal sem in še poznam več ljudi, celo več tiskarjev v Kočevskem tisku v Kočevju, ki so bili iz teh krajev, pa so lepo govorili in pisali slovensko. Podobno velja za občinske uslužbence, ki z jezikom niso imeli nobenih težav, če so se zaposlili v občini Kočevje; medtem ko so v domačih občinah (Čabar, Delnice) govorili narečno, predvsem slovensko, in tudi v uradnih pogovorih v hrvaščini niso izgovarjali č.

Zlatko Pochobradsky je doslej izdal več pesniških zbirk, med njimi štiri v narečju, od katerih sta dve prejeli nagrado sklada Draga Gervaisa, ki jo na Hrvaškem podeljujejo za dela v narečjih. Naslov prve narečne zbirke, ki je izšla leta 1980, je Bejle gvaob (Beli golob). Leta 1981 je izšla zbirka Uognišče (Ognjišče), leta 1983 Tiha rejč guodi (Tiha beseda lakote; guad = glad, lakota), zadnja, ki je izšla leta 1996, pa je sestavljena iz dveh zbirk, in sicer Raki (Roke) in Prpuvtke (Pripovedke). Prvo in tretjo zbirko je uredil hrvaški slavist, ki je očitno po rodu iz Gebarije, Josip Lisac. Za prvo in tretjo zbirko je napisal tudi za sloveniste zanimiva uvoda, za prvo pa tudi seznam narečnih besed v zbirki. Iz obeh uvodov in slovarja se vidi, da je kar veliko oziroma verjetno večina besed podobna dolenskem narečju, se pravi slovenščini, in da se nekatere tudi po spolu ujemajo s sloven-

Kip Petra Klepeca, delo kiparja Marjana Leša iz Gerova, pri Sveti Ani, na približni meji med nekdanjim kočevskim in kostelskim gospostvom, danes meji med občinama Osilnica in Kostel. Ob prvotni predstavitvi je stal pri mostu v Mirtovičih, ki spaja slovenski in hrvaški breg Kolpe.

Rojstna hiša Petra Klepeca v Malem Logu (Mali Lug na današnjem Hrvaškem), kot jo je narisal po opisovanju in pripovedovanju domačinov, rojenih v tej hiši, narodopisec Andrija Zbašnik, narodopisec iz teh krajev. Narisano hišo sem prefotografiral pri Veri Klepac v Gerovu.

ščino in ne hrvaščino, na primer narečna *karuza* je po slovensko koruza (ženski spol) in po hrvaško kukuruz (moški spol). Ali na primer narečni *zgun* (tako pravijo zvonu tudi na Dolenjskem in še marsikje po Sloveniji) je po slovensko zvon (moški spol), po hrvaško pa zvon (srednji spol). Več o jeziku kasneje.

Hrvaška Švica

Še temeljiteje sem se spoznal z Deželom Petra Klepeca oziroma Gebarijo, ko sem pisal knjižico Peter Klepec in njegova dežela, ki je izšla tik pred osamosvojitvijo Slovenije. Knjižica je nastala slučajno, ker so se zaradi postavitve nekaterih obeležij oziroma oznak Dežela Petra Klepeca za takratno krajevno skupnost, zdaj občino Osilnica, pritoževali s hrvaške strani, kaj si Osilničani prisvajajo njihovega junaka, saj "je splošno znano, da je bil Peter Klepec Hrvat, rojen v Malem Logu na Hrvaškem". Pojavili so se tudi sorodniki Petra Klepeca "v ravni liniji", saj je bila njihova domačija v Malem Logu domačija Petra Klepeca in priimek Klepac se je na tej domačiji ohranil več sto let (osemsto let, so trdili), saj tudi če so bile pri hiši same hčere in bi torej prišel k hiši nekdo z drugim priimkom, se ime ni spremenilo, ker so se hčere, ki so ostale na domačiji, vedno poročile z nekom, ki se je pisal Klepac oziroma Klepec.

Sorodniki so tudi zagotavljali, da o vsem tem obstaja zapis v "neki knjigi v Zagrebu" in dogovorili smo se, da mi bodo to knjigo prinesli in da naj bi tako z nadaljnjim pisanjem pravično predstavil, kdo in kaj je bil Peter Klepec. Tudi vsi ti "Klepčevi sorodniki v ravni liniji" so govorili lepo narečje teh krajev, ki je še najbolj podobno slovensčini. Kmalu so mi prinesli fotokopije nekaj strani knjige Gorski Kotar, ki jo je napisal pred sto leti (1898) hrvaški potopisec Dragutin Hirc in jo posvetil "Hrvaški Švici: Gorskem Kotarju". Hirc je sicer pisal z navdušenjem, kot da so ti kraji na obeh bregovih Kolpe in Čabranke hrvaški. Vendar je marsikaj priznal tudi za Kranjsko (saj ime Slovenija takrat še ni bilo v splošni rabi). Še posebno zanimiv je zapis, ko spominja Hacqueta in pravi: "Plešce (to je kraj na današnji hrvaški strani Čabranke blizu Osilnice) nam Hacquet ne spominje, pa i narod pripoveda, da je mjesto postalo u novije vrieme, a župa je utemeljena tek god. 1807. Prvobitno bijahu tu ogromne šume, kamo bi gospoda od kr. (kranjske op. pis.) u lov zalazila, gdje bi se u lovačkoj kući zabavljali i kadkad i plesali. Prvi se tu nastanio neki Wolf, bio je valjda lugar, a poslije su se priseljivali iz Kranjske i Hrvatske, te je od plesanja mjesto dobilo svoje ime."

In nato dalje: "Pod župu pleščansku spadaju i mjesta Mandli, Okrivje, Žagari Dolnji, Požarnica, Podstijenje, Fažonci, Smrekari, te su Mandli, Žagari i Smrekari svakako prve obitelji, koje se tu iz susednje Kranjske naseliše. Cielu župa broji preko 1500 duša." Tako torej Hirc ugotavlja, da so kraji ob Čabranki in Kolpi (na danes hrvaški strani) dobili imena po prvih naseljencih, ki so se tu naselili s Kranjske, se pravi, da so bili njihovi priimki Žagar, Smrekar, Mandelj (ali morda Mandeljc) itd. Seveda pa o slovenskih oziroma kranjskih naseljencih na tem območju govore tudi imena drugih vasi, ki jih omenja Hirc ali pa jih tudi ne. Posebno zanimivo je ime kraja Fažonci, ki izhaja iz slovenske besede *fižol*, ki mu tu pravijo *fažun* in ne po hrvaško *grah*.

O Petru Klepcu pa Hirc piše, da je bil rojen v Malem Logu (Mali Lug) in tudi opiše hišo, kot je bila videti pred sto leti, ko je Hirc hodil

Vera Klepac pri ostankih stopnic svoje domačije, ki naj bibila tudi domačija Petra Klepeca.

tod. O obsegu kočevskega gospostva pa gotovo govori tudi tisti del zapisa o Klepcu, ko pravi, da je na Grobniškem Polju pri vasi Čavle velik kamen, ki mu "še danes pravijo Klepčev kamen", ker je kamen prinesel sem sam Peter Klepec, da bi na njem počival, ko je bil med svojimi trgovskimi potovanji utrujen.

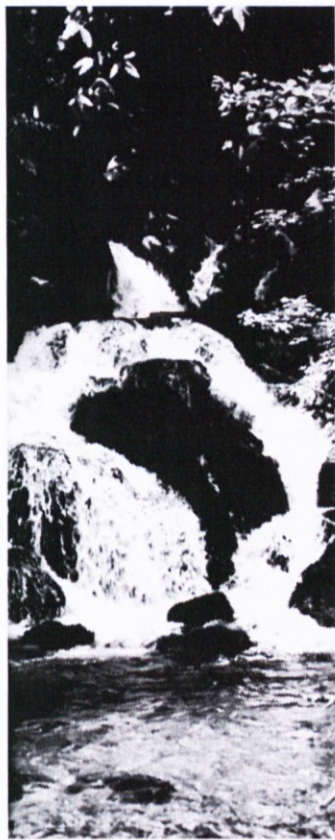
S potvarjanjem dokumenta do ozemlja

Pri zbiranju gradiva za knjigo Okamneli mož in druge zgodbe iz zgornje Kolpske doline – izšla je 1997 – sem ugotovil, da na obeh bregovih Čabranke in Kolpe pa vse do Prezida govore isto ali zelo podobno narečje, ki je še najbolj podobno slovenščini. Vprašal sem se: Zakaj? in iskal odgovor pri slovenskih zgodovinarjih. Pri Grafenauerju in Kosu nisem našel nič pričakovanega. Še največ sem dobil pri Ivanu Simoniču, a tudi tu še ne vsega. Po nasvetu novinarka Alenke Auersperger sem se lotil branja še nekaterih hrvaških zgodovinarjev, predvsem Nade Klaić, ki je med drugim v knjigi o Celjskih Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone opozorila tudi, da ne kaže vedno verjeti uradnim zgodovinarjem, ki nekritično prepisujejo od starejših kolegov oziroma zgodovinarjev. Ti, starejši, pa so običajno pisali tako, da so v kar najlepši luči prikazovali svoje vladarje – zmagovalce, poražence pa ne preveč zanesljivo. Ob tem je skritizirala celo svojega deda zgodovinarja Veljka Klaića.

Tadija Smičiklas in Darinko Munić, hrvaška zgodovinarja, sta lepo opisala, kako so Frankopani (Hrvatje) s potvorjenim dokumentom prišli do velikega dela kočevskega gospostva. Prisluhnimo jima:

"S obzirom na nove stečevine u župama Modruš i Vinodol, Vj. Klaić zaključuje, da je područje današnjeg goranskog prostora bilo u njihovim župama. Modruš je obuhvaćao istočni dio Gorskog kotara oko Bosiljeva, Severina i Vrbovskog, a područje stare vinodolske župe nije bilo uvijek isto, ono se širilo proporcionalno širenju moći samih krčkih knezova. Tako se iz krivotvorene povelje tobože Bele IV. godine 1260, vezano uz sjevernozadapnu granicu vinodolske župe spominju: Praprotna draga, Bela Voda, Berinšek, Prezid i Babino Polje, danas Babno polje u Sloveniji ...

Da se povelja iz 1260. god. ne može smatrati originalnom, t.j., da je ona doista falsifikat, vidljivo je već iz samog zaglavlja Vinodolskog zakonika od 6. siječnja 1288. U zaglavlju se, naime, navode predstavnici mjesta vinodolske općine koji su se okupili sa zadatkom da zapišu stare običajne zakone koji će svima ubuduće koristiti. Nabrajaju se ova mjesta: Novi, Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnič, ali u njemu ne i mjesta na goranskom području koja se spominju u falsifikatu iz 1260. god. što bi bilo sasvim prirodno s obzirom na kasnije vrijeme nastanka vinodolskog statuta. Ipak povelju valja prvenstveno shvatiti kao dokaz srednjovjekovne prakse stecanja posjeda, odnosno načina na koji su krčki knezovi nastojali "ozakoniti" prisvajanje novih teritorija i proširivanje svoje vlasti na goranski prostor." (Vir: članek Darinka Munića Čabarski kraj u radničkom pokretu, ki je bil objavljen v knjigi Čabarski kraj u radničkom pokretu i NOB, Rijeka-Čabar, 1985, str. 24, 25. V pripombi o viru za to pisanje Munić dodaja: "Tadija Smičiklas objavljuje ovu razpravu s opazkom, da je ona "očit falsifikat" u Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, JAZU vol V, Zagreb 1907, str. 179-180.") Tako natančnega podatka o prisvajanju ozemlja kočevskega gospostva nisem našel pri nobenem našem zgodovinarju.

Glavni izvir Čabranke, ki je mejna reka med Slovenijo in Hrvaško. Vendar je bila Čabranka – kot mi je povedal in dokazal s starim zemljevidom Bogdan Mlakar, hrvaški amaterski zgodovinar iz Prezida – slovenska reka, saj se je prvotno imenovala Osilniški potok (Osilnischer Bach). Takrat namreč Čabra, po katerem je Čabranka kasneje dobila ime, še ni bilo.

Zakaj Kočevje (še) ni hrvaško?

Iz hrvaških (in ne slovenskih!) dokumentov je torej razvidno, kako so si Hrvatje prisvajali in prisvojili velik del kočevskega gospostva (in s tem Slovenije in Slovencev, ki so danes tam manjšina, za katero pa nihče izmed slovenskih strokovnjakov ne ve ali noče vedeti in tudi večina teh Slovencev se ima že za Hrvate, čeprav govore lepo slovensko narečje). Kaže, da Slovenci po izumrtju Celjskih nikoli več nismo imeli pravih slovenskih vodij (tudi za Celjske nekateri trdijo, da so bili Nemci, drugi pa verjamejo, da so bili Slovenci, oziroma da so vsaj govorili slovensko, oziroma da so naredili največ za Slovenijo, česar se premalo zavedamo) pa tudi ne zgodovinarjev in slavistov. Največji svetli izjemi sta Primož Trubar, oče slovenskega knjižnega jezika, ki je prvi imenoval Kranjce, Štajerce itd. za Slovence, in Peter Kozler, avtor prvega “Zemljevida Slovenske dežele in pokrajin”, ki je pripomogel k uveljavitvi imena Slovenija in Slovenec. Seveda sta bila oba zato v svojem času in še kasneje preganjana, kritizirana in zasramovana ne le od tujcev, ampak tudi domačinov, saj so se zaradi “krivoverca” Trubarja ljudje tudi v njegovem rojstnem kraju vse do nedavnega sramovali dati svojemu otroku ime Primož, Kozler pa je bil obtožen veleizdaje in bil prestavljen na nižje službeno mesto.

Zrinjski in Frankopani se niso zadovoljili le s potvarjanjem dokumentov in prisvajanjem ozemelj na ta način (tukaj kot v vsem tem članku govorim predvsem le o kočevskem gospostvu), ampak so skušali svoje cilje doseči še na druge načine, z možnostmi svojih hčera z upravitelji kočevskega gospostva Blagaji oziroma s Turjaškimi, ki so tudi upravljali s kočevskim gospostvom, ali celo z vojaško zasedbo. Tako je bila zasedba kočevskega gospostva vse do Kočevja (očitno pa se tu ne bi ustavili) del načrta tako imenovane zarote Zrinjskih in Frankopanov proti Nemcem oziroma cesarju, ki so jo pripravljali več let. Odločilne priprave za poseg do Kočevja so se začele leta 1669, naslednje leto je bila zarota odkrita, leta 1671 pa so Petra Zrinjskega in Krsto Frankopana obglavili v Dunajskem Novem mestu in te okoliščine so rešile Kočevje, ki je tako (še) danes slovensko. O tem je pisano v več hrvaških zgodovinskih in drugih knjigah oziroma prispevkih. Omenim naj le članek Milana Kruheka Od doseljenja Hrvata do propasti Zrinjskih i Frankopana, objavljen v knjigi Gorski Kotar, Delnice, 1981, kjer med drugim piše: “Uz Frana Frankulina osobito gorljiv pristaša urotnika u Gorskom Kotaru bio je Juraj Pipinić, župnik u Brodu na Kupi, koji je sa svojih 800 ustanika imao namjeru provaliti u Kranjsku do Kočevja.”

Zapleti z mejo v Gebariji so se nadaljevali še po prvi in drugi svetovni vojni pa tudi po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške. Tako je območje Čabra, Prezida in Gerova med prvo in drugo svetovno vojno nekaj časa sodilo v Dravsko banovino (Slovenijo), nato pa večino časa (skupaj z današnjo občino Osilnica in območjem Drage, danes v občini Loški Potok) v Savsko banovino, se pravi v Hrvaško. To pomeni, da je bila vsa Dežela Petra Klepca (Gebarija) združena v isti banovini (slovenski ali hrvaški). Med drugo svetovno vojno so se partizani tega območja (Gebarija) borili v slovenskih ali v hrvaških enotah. Na začetku vojne pa so se – kot piše Tone Ožbolt v knjigi Dežela Petra Klepca, Založba Borec, 1974, – borci s tega območja združili v Zidanškovem bataljonu: “V bataljonu so bili Slovenci in Hrvatje iz obmejnih vasi Notranjske in tedanjega čabranskega okraja. Domenili so se, da bo bataljonska zastava sestavljena iz dveh zastav: slovenske

in hrvaške, ki ju bo v sredini spajala rdeča petokraka zvezda. Bataljon je pod to zastavo prisegel in prepeval tri mesece slovensko in hrvaško himno." O zapletih z mejo med obema vojnoma pa Tone Ožbolt v isti knjigi piše: "Dne 3. oktobra 1929 je v državi (Jugoslaviji, op. pis.) z nastankom devetih banovin prišlo do velikih političnih sprememb, ki so bile za Čabransko dolino in naš del ob Kolpi zgodovinskega pomena. Ves okraj Čabar, ki je bil nekoč slovenski, je bil tedaj priključen Dravski banovini (Sloveniji, op. pis.). Občini Osilnica in Trava-Druga sta zaradi velike oddaljenosti (nad petdeset kilometrov od Kočevja) zaprosili za priključitev k bližnjemu čabranskemu okraju, ki je bil zdaj spet naravno zaokrožen in združen. Okraj Čabar je dobil svoje starodavno, zgodovinsko in naravno, pravo gospodarsko-kulturno in politično zaledje. Ministrstvo je v združitvev privolilo. Tomo Podnar je sodeloval in tolmačil zblíževanje in združevanje teh krajev, opirajoč se na zgodovino. Toda kaj se je zgodilo že prihodnje leto! Okraj Čabar so izločili iz Dravske banovine in ga priključili Savski."

Torej je bilo to območje, nekdanj del kočevskega gospostva, spet združeno najprej v Dravski (slovenski) banovini, nato pa v Savski (hrvaški) banovini. Tako obnašanje pa meče čudno luč na slovenske politike, zgodovinarje in slaviste – in tako obnašanje se nadaljuje še danes.

Po drugi svetovni vojni in po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške pa je Gebarija (Dežela Petra Klepca) razdeljena in vsa občina Osilnica je v Sloveniji, preostali del Gebarije s Čabrom, Gerovim, Prezidom in drugimi naselji na tem območju (občina Čabar) pa v Hrvaški. Tako je Dežela Petra Klepca razdeljena na dve državi. Po zadnji osamosvojitvi obeh nekdanjih republik Jugoslavije oziroma danes držav Slovenije in Hrvaške pa je bilo pogosto slišati s hrvaške strani razne pripombe, da je nekdanj meja s Slovenijo potekala po vrhovih ob Kolpi in Čabranki, ki so danes v Sloveniji, in da je torej današnja meja za Hrvaško krivična. S slovenske strani pa ni nihče opozoril, da je bila že za časa Ortenburžanov (leto 1077) in morda tudi prej določena meja ortenburške posesti na Kolpi (in ne na Čabranki), se pravi, da bi pod danes slovensko ozemlje sodili tudi kraji Čabar, Prezid in Gerovo (se pravi vsa današnja občina Čabar), torej vse območje, kjer še danes prevladuje narečje, ki je bolj podobno slovenščini kot hrvaščini in o katerem ni nič slišati iz najvišjih in najuglednejših slovenskih zgodovinskih, slavističnih ali političnih krogov.

O karantanskem (slovenskem) značaju tega območja govore še drugi dokumenti. Omenim naj F. Račkega *Scriptores rerum chroaticarum* pred XII stoljećem, Rad JAZU 51, Zagreb 1880. U *Chronicon pictum Vindobonense* (oslikana bečka kronika) – sestavljenoj oko godine 1350 – piše o tome, kako je Zvonimir, tada još ban slavonski, uz pomoč Ugra osvojio od Karantanaca Dalmatinsku marku. Nije posve jasno što je obuhvaćala Dalmatinska marka; možda ipak i dio područja današnjeg Gorskog kotara ..." (Glej Gorski kotar, Delnice 1981, str. 47)

Nekateri žele na slovenski značaj tega območja opozoriti tudi z ustanavljanjem raznih društev. Iz iste knjige kot zgoraj povzemam, da je bilo leta 1932 – ko je to območje sodilo pod Hrvaško oz. Savsko banovino – v Čabru ustanovljeno Sokolsko društvo, ki je imelo okoli 80 članov, njegovi najaktivnejši člani pa so bili inženir Zdravko Turk ter Bogdan in Venceslav Koritnik, in da je društvo prenehalo delovati leta 1939. O tem piše tudi Vera Kržišnik-Bukić v članku *Slovenci v Hrvaški* (glej Zbornik Instituta za narodnostna vprašanja, 1995), v

Grajski kompleks Kostel z gradom (levo), cerkvico sv. Treh kraljev (v sredini) in naseljem Trg (pod gradom oziroma cerkvico) je edini tak grajski kompleks v Sloveniji, kjer v svojih hišah še žive ljudje. Večji tak kompleks je bil celjski grad, kjer pa v hišah pod gradom ne žive več prebivalci. Grad Kostel je bil središče kostelskega gospodstva.

katerem pravi, da je bil nastanek društev in organizacij na tem območju verjetno narodostno motiviran, delež Slovencev v njih – predvsem voditeljev – pa je tudi pomemben kazalec za slovenski narod ... Pri sosedu Tonetu Križu (iz Kočevja), ki je kot otrok tudi telovalil v tem društvu, pa sem zvedel, da je to društvo pravzaprav ustanovil inženir Zdravko Turk iz Novega Kota (Novi Kot je danes vas v Sloveniji, takrat pa je bila tu Savska, hrvaška banovina, op. pis.).

Naši ljudi na "Hrvaškem"

Naslov za ta članek Naši na Hrvaškem sem priredil po letaku hrvaškega etnologa Andrije Zbašnika Naši ljudi na "Hrvaškem", ki ga je izdal poleti 1998 ob proslavi dneva občine Čabar (občinskem prazniku), ko je v Tršču (Trstju) pripravil razstavo pod istim naslovom Naši ljudje na "Hrvaškem". Gre za razstavo o tem, kako so ljudje iz teh krajev, se pravi Gebarije oziroma občine Čabar, odhajali kasno jeseni na delo v gozdove na Hrvaškem. O tem so pisali že mnogi, med njimi Zofka Kvedrova (knjiga Hrvatari), Tone Ožbolt (Peter Klepec in njegova dežela) itd. Iz teh in drugih del se vidi, da so odhajali na delo na Hrvaško po končanih jesenskih opravilih na poljih oziroma domačih revnih kmetijah mnogi moški ne le iz Gebarije, ampak tudi Loškega Potoka, Velikih Lašč, Dobropolja itd. Že naslov povsem natančno pove, da so iz teh krajev odhajali na delo na Hrvaško domačini, ki niso bili Hrvatje, saj bi sicer tu (tudi v Gebariji in tudi na območju današnje čabranske občine) že bila Hrvaška, dejansko pa je bila Kranjska in Kranjci (Slovenci) so odhajali na delo na Hrvaško.

Jezik in narečja

Osilnica, kjer je ribniška prafara ustanovila leta 1363 faro, je danes še oziroma spet slovenska; Gerovo, kjer je prav tako ribniška prafara ustanovila faro leta 1504 (Gerovo je najstarejša fara na območju Gorskega Kotarja) pa že ne več. Tudi dejstvo, da je ribniška prafara ustanovila faro v Gerovem, pove, da je bilo to območje takrat kranjsko (se pravi del kočevskega gospodstva in današnje Slovenije, prebivalci pa Slovenci oziroma Kranjci). Omenil sem že, da naj bi bila Kolpa meja, do koder so segala gospodstva Ortenburžanov. Na oni strani meje pa ni bilo takrat nikogar, saj so bili tam pragozdovi Gorskega Kotarja, ki so branili dostop ljudem (Hrvatom) z južne strani, s severne (slovenske) strani pa je bil dostop na nenaseljeno območje torej prost. Očitno so zato Slovenci poseljevali tudi neposeljeni del Gorskega Kotarja, Gebarijo in druge kraje, se pravi, da se niso ustavili na Kolpi, ampak so krenili tudi preko, saj tam ni bilo nikogar in jim torej nihče širjenja preko Kolpe ni branil. V slovenskih šolah o poselitvi Gorskega Kotarja v glavnem molče, v hrvaških pa so se šolarji naučili, da so Gorski Kotar poselili (s hrvaške strani) kriminalci, ubežniki pred zakonom, ki so se skrivali roki pravice v pragozdovih (se pravi, da so bili hrvaški naseljenci le redki posamezniki). In to še danes govore naseljenci teh krajev v skoraj povsem pravilni slovenščini (na primer Čabranka Klepčeva, ki je vodja čistilne naprave v Kočevju). Kaže torej, da so Hrvatje in deloma Srbi poselili Gorski Kotar, šele ko so bežali v te kraje in celo preko Kolpe (v današnjo Slovenijo) pred Turki. Teh prebežnikov (Uskokov) je kar precej ostalo na območju Bele krajine, Poljanske doline ob Kolpi in tudi Kostela, v zgornji Kolpski dolini (Čabar) pa nič. Ivan Simonič v knjigi 500 let mesta Kočevje med drugim pravi: "Turški napadi, ki so na eni strani razredčili prebi-

Cerkvica Sveta Ana med Mirtoviči in Srobotnikom, kjer naj bi bila po nekaterih trditvah meja med kostelskim in gebarskim govorom, jaz pa sem to mejo "prestavil" pod Srobotnik, k Račkemu Potoku, kjer je bila nekdanja tudi meja med kostelskim in kočevskim gospostvom.

valstvo, so na drugi povzročili, da so v take predele, posebno v pas ob Kolpi, prihajali novi kolonisti – Uskoki. Slovenci so uskoške begunce zaradi njihovega hrvaškega govora prvotno imenovali Hrvate. Kranjski deželni stanovci so ... dodali, naj se Uskoki naselijo razen v Kostelu in Poljanah tudi v Gerovu in Osilnici, kjer je tudi skoraj vse uničeno ... Po izjavi Uskokov je bilo pri Kostelu in okrog Osilnice za njihovo živino premalo paše, zato so se raje naselili na Gorjancih in v Beli krajini ob Kolpi ... Na Uskoke na Kostelskem in v okolici Osilnice spominjajo nekatera krajevna imena, priimki, narečje, domače ljudske pesmi, narodni običaji in drugo. Ker se obkolpsko ozemlje ni pohrvatilo, je verjetno, da priseljenih Uskokov ni bilo zelo veliko in da se je nekaj Slovencev vrnilo oziroma naselilo na opuščeni zemljiščih."

Svojemu narečju niti domačini ne vedo pravega imena, a ga kljub temu že sami delijo na več govorov, kot bajtarsko (desni breg Čabranke), gubarsko (gobarsko, gebarsko) v Gerovu in okolici (spodnji desni breg Čabranke in ob Kolpi na hrvaški strani) in gebarsko na slovenski strani Kolpe in Čabranke pa delno tudi na hrvaški strani Kolpe (Ložac, Turki itd.). Domačini sami ločijo še več jezikovnih in krajevnih pojmov. Tako so "coklarji" Čabranci itd.

Jezikoslovci dele to območje spet po svoje; od Babnega Polja do Grglja trdijo, da gre za kostelski govor, od Grglja dalje v osrčje Bele krajine pa za belokranjski govor. Sonja Horvat pravi v sestavku Nekaj fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora, Slavistična revija 42/2-3 (1994): "Govor Babnega Polja je kostelski. Poleg splošno-slovenskih naglasnih premikov in sekundarnega premika pozna kostelščina tudi druge itd..." V moji knjigi Okamneli mož nabrano gradivo potrjuje, da je pravilna domneva Sonje Horvat v omenjenem članku, ko pravi: "Skrajni jugovzhodni kostelski govori med Srobotnikom in Grgljem ležijo na hriboviti, od kočevske planote proti Kolpi spuščajoči se pokrajini. Na desnem bregu Kolpe pa se svet ponekod zelo naglo vzpne v planine Gorskega Kotarja. V tako hriboviti pokrajini reka zaselke prej povezuje kot loči, zato se določen govor verjetno govori ali se je govoril tudi na desnem bregu Kolpe, kot je domneval že Ramovš ..." Kljub temu menim, da se narečje Kostelcev in Gebarjev razlikuje. Prav moja knjiga Okamneli mož pa je dokaz, da ljudje na obeh bregovih Kolpe (in Čabranke) govorijo podobno, vendar le drugače na posameznih odsekih. Za podobnost govora v Gebariji je še posebni dokaz enajst zgodb, ki so jih za knjigo Okamneli mož v narečju zapisali domači otroci z danes hrvaškega dela in to po pripovedovanju svojih strašev oziroma starih staršev.

Po nestrokovni presoji sem razdelil narečja ob južni meji drugače kot strokovnjaki, in sicer:

- Gebarski govor od Babnega Polja do Prezida na obeh bregovih Kolpe in Čabranke (ne glede na današnjo državno mejo) do vključno vasice Srobotnik pod sv. Ano (cerkvica), in to kljub temu, da strokovnjaki-slavisti in tudi domačini (ki jih danes v vasi skoraj ni) prišteva-jo Srobotnik že h kostelskemu govoru.

- Kostelski govor je od Račkega potoka pod Srobotnikom do Grglja.

- Belokranjski govor od Grglja do Dola oziroma Predgrada (in naprej v Belo krajino).

To svojo razdelitev utemeljujem z dejstvom, da je bilo to območje tako razdeljeno že na gospostva, in sicer kočevsko, kostelsko in poljansko. Vasico Srobotnik se je sicer res začasno prisvojilo kostelsko

Okamneli mož nad vasjo Ložec je kamnita "špica", o kateri se je med ljudmi izoblikovalo več zgodb, kot da je to okamneli lovec, okamneli pater, okamneli velikan itd.

gospodstvo, vendar jo je posebna državna komisija prisodila kočevskemu gospodstvu, danes pa je res ta vasica spet v občini Kostel (kostelsko gospodstvo) in ne Osilnica (kočevsko gospodstvo). Še posebno pa je pomembno, da se Uskoki na območju Gebarije (nekdanje kočevsko gospodstvo, tudi Čabar, Gerovo, Prezid) niso obdržali, ampak so se zaradi slabih življenjskih razmer (težko je bilo kmetovati, prebivalci pa so bili revni in jim Uskoki tudi niso mogli kaj koristnega ukrasti) izselili na območja ob Kolpi vse do Bele krajine. Prav zato se je na območju Gebarije ohranil čisti slovenski jezik tako rekoč do danes (tudi na danes hrvaškem območju), medtem ko je narečje na območju Kostela in Poljanske doline pomešano s hrvaškimi oziroma srbskimi izrazi. Še posebno pa menim, da Srobotnik sodi v Gebarijo zato, ker tu pravijo krljlem blečki in ne rižni, kot jim pravijo na Kostelskem.

Narečje na območju Gebarije je dolensko, kombinirano z gorenjskim in koroškim narečjem. To pove, da so bili prvotni naseljenci Gebarije Dolenjci, kasneje pa so grofje sem naselili še svoje podložnike s Koroške in Gorenjske. V Okamnelem možu nisem pisal o območju Ravne Gore, ker to ni neposredno ob meji s Slovenijo oziroma nekaj kilometrov od današnje meje. Vlado Habjan v reviji 2000 v članku Slovenska varnost in geošahistično ravnotežje piše podobno kot Ivan Simonič o tem, kako smo Slovenci izgubili območje Gerova in Čabra in naprej. Prej ko slej se je ves Gorski Kotor dopolnjeval s priseljenci iz Slovenije. Predvsem o jeziku teh ljudi je rojak iz Ravne Gore, slavist Nikola Majnarič, v letih 1938/39 zapisal: "Narečja našega Gorskega Kotarja so v dobršnem delu dejansko slovenska narečja ... Z gradnjo karolinske ceste (leta 1732) je prišla Ravna Gora v tretje obdobje svoje zgodovine ..." kar se poselitve tiče. V dokaj prostrana območja Ravne Gore in zaselkov Smrčeva Poljana, Stari Lah, Tuk, Jasenk in Dreznica so se leta 1764 naselili Slovenci. Prišli so primorski zidarji za gradnjo jožefinske ceste in kmetje iz Cerknega, Idrije, Črnega Vrha in Poljan nad Škofjo Loko. Še v 20. stoletju je znana prislovica priseljenca, ki si je v Ravni Gori dal prgišče prsti v usta, jo prežvečil in nato glasno odločil o zemlji: "Dobra je, ostal bom tu!"

Obnove naselitvenih procesov so torej mogoče, še posebno z dognanji Majneričevih jezikovnih raziskovanj, saj kažejo, da je ravnogorsko staronaseljsko narečje rovtarsko (slovensko). Že zato, ker je večina prednikov današnjih Ravnogorcev prišla iz Gornje Kranjske. Govorico v teh krajih je tudi jezikoslovec Fran Ramovš v svojih "dialektih" opredelil za rovtarsko! ..."

Ta Habjanov članek je zelo zanimiv in poučen, saj govori o tem, kje (še drugje) so slovenske manjšine na Hrvaškem in kje so priseljenci Slovenci. Zgodovinar Vlado Habjan sodi med tiste, ki na znanstveni osnovi dokazuje slovenski značaj tudi za območje Gebarije, medtem ko jaz to sklepam iz stikov z ljudmi na tem območju in predvsem iz del hrvaških piscev, bolj malo pa iz del slovenskih zgodovinarjev, saj je v njih delih bolj redko zaslediti kaj oprijemljivega za to območje. S Habjanom in Majnaričem se v glavnem strinjам, vendar ne v vsem. Menim namreč, da se Slovenci niso sem naseljevali (med redko naseljeno hrvaško prebivalstvo), ampak da so tu bili prvi prebivalci Slovenci (Dolenjci, Gorenjci, Korošci, ker je narečje podobno tem narečjem) in da so se mednje naseljevali kasneje Hrvatje in tudi Rovtarji, katerih narečje omenjajo Majnarič, Ramovš, Habjan in drugi. Če bi bilo drugače, se značilnosti slovenskih narečij na tem območju gotovo ne bi ohranile do današnjih dni.

V Gorskem Kotarju je tudi veliko naravnih zanimivosti. Ena izmed njih je slap Žrnec (po domače Žrnok oz. Žrnok) na hrvaški strani Kolpe nasproti slovenskega Ribjeka. Tudi o tem slapu kroži več različnih ljudskih pripovedi. Nekatere so podobne tudi za druge izvire in slapove po Sloveniji.

* Kotar pišem z malo začetnico tam, kjer je tako zapisan v naslovu knjig, listin ali besedilu, ki ga navajam, sicer pa z veliko začetnico, kot je prav po našem pravopisu.

Vrnimo se spet k našim Gebarjem, ko so nekdanj sodili pod enega gospod(ar)ja in govorili enotni jezik oziroma narečje. Vse do osamosvojitve Slovenije in Hrvaške so otroci hodili v najbližjo šolo, se pravi Slovenci tudi v hrvaške šole in Hrvatje v slovenske. Poročali so se skoraj praviloma oni s hrvaške strani z možem oziroma ženo s slovenske strani Kolpe oziroma Čabranke in obratno. Tudi pokopnike so pokopavali na najbližjem pokopališču, ne glede na današnjo državno mejo. Prirejali so skupne proslave, se udeleževali skupnih praznovanj, cerkvenih in političnih shodov itd. Zaposlovali so se ne glede na državno oziroma republiško mejo. Nikoli se niso natančno opredeljevali za Slovence ali Hrvate. To je bila enotna pokrajina, Gebarija, ki pa ji nikoli niso rekli tako, saj so se ljudje opredeljevali po svoje: za bajtarje (Trstje-Tršće), coklarje (Čabar), gubarje oziroma gebarje (Gerovo), brežane (ob bregu Kolpe), blečkarje (Bosljiva Loka) itd.

Ločevanja pa so se začela šele po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške. Ljudi silijo, naj se opredeljujejo za Slovence ali Hrvate, čeprav je tu skoraj večina zakonov mešanih oziroma so po zgodovinskih dejstvih vsi "nekdanji podaniki kočevskega gospostva". Uspešno so razdelili že šolarje, da se Slovenci vozijo le v slovenske in Hrvatje v hrvaške šole. Podobno je pri zaposlovanju, čeprav še ne tako strogo. Prej je šla cesta ob Kolpi in Čabranki delno po slovenski, delno po hrvaški strani. Danes pa so do Osilnice že uredili cesto po slovenski in cesto po hrvaški strani (čeprav na škodo narave oziroma okolja), zdaj pa gradijo podobno še naprej cesto ob Kolpi in Čabranki od Gašparcev (Hrvaška) po hrvaški strani Kolpe in Čabranke do Čabra, Slovenci pa od Osilnice do Podplanine po slovenskem bregu Čabranke. Tako politiki delijo nekdanj enotno območje Gebarije na slovensko in hrvaško in s tem dele tudi ljudi, od tod do sovraštva pa ni daleč, čeprav so se ljudje tega območja od nekdanj imeli radi in so lepo oziroma zgledno sodelovali in v glavnem tako še vedno sodelujejo, saj napotkov političnih botrov doslej še niso vzeli resno. Vendar bo kljubovanje politikom vedno težje. Že pred desetimi leti so mi ljudje ob Kolpi povedali, da so staršem in šolarjem na hrvaški obali Kolpe zapovedali, naj doma govore med seboj hrvaško, saj zdaj uporabljajo v šoli kar okoli polovico slovenskih besed.

Kajkavski govori

Kaj pravijo hrvaški strokovnjaki o govorih na svoji severni meji ob Kolpi, povzemanam po knjigi Gorski kotar.* Gorskokotarska kajkavščina zajema območje od Severina na Kolpi do Fužin in Lokev, pretežno severno od ceste Karlovec-Reka pa do slovenske etnične in jezikovne meje, južno od te meje pa govore kajkavsko do Ravne Gore in Begovega Razdolja.

Kajkavski govor dele na sedem narečnih tipov (lukovdolski, ravnogorski, delniški, brodski – Brod na Kolpi, gerovsko-čabarski, lokvarsko-fužinarski in prezidanski), njihova povezovalna vloga pa pripada kajkavskim narečjem slovenskega jezika. Verjetno velja nekaj podobnega, kot za Ravno Goro (po trditvi Majnariča), tudi da večino današnjega prebivalstva Čabra, Gerova z okolico (in potem tudi drugih krajev Gorskega Kotarja) predstavljajo potomci prišlekov – Slovencev.

Zgodovinski viri niso vedno povsem zanesljivi, saj so zgodovino pogosto potvarjali. Z logičnim razmišljanjem in tudi ob upoštevanju dejstev pa lahko sklepamo, da so Hrvatje prišli iz stare domovine

Nikola Mihelčić, notar iz Delnic, mi je poleg mnogih drugih zavrnil, da ne le na območju Gerova oziroma občine Čabar, ampak tudi na območju občine Delnice ljudje ne znajo izgovarjati mehkega č (ć). To se lahko vsak prepriča v pogovorih z ljudmi ali med obiskom trgovin, uradov itd. v Delnicah.

preko slovenskega ozemlja in s slovenskim dovoljenjem (pa tudi pomočjo v bitki pri današnji Reki). Bolj množično so se naselili ob Kolpi (in tudi preko nje) šele, ko so bežali pred Turki. Območje Gorskega Kotarja so sicer bolj na redko poselili najprej Slovenci, nato pa so se mednje naselili tudi Hrvatje in celo Srbi. Vendar je bilo teh Uskokov sorazmerno malo, saj se sicer slovenski jezik (kajkavščina) na tem območju ne bi obdržal vse do danes. Prav jezik oziroma narečja, ki so se ohranila vse do danes, so tudi najboljši dokaz za to. Dejstvo pa je, da Slovenci nismo imeli svojih, slovenskih, gospodarjev oziroma so bili redki, in tudi ne svoje inteligence. Zato je zapisov o starejšem obdobju tega območja malo, zapisovali pa so predvsem tuji. To pomanjkanje domače prave inteligence je čutiti še vse do danes, kar se odraža tudi v slovenskem parlamentu.

Ne znajo izgovarjati mehkega č

Avtohtoni prebivalci občin Čabar in Delnice ne znajo izgovarjati mehkega č. O tem se lahko prepričate v pogovoru z ljudmi teh krajev in tudi z uradnimi osebami. Vendar vedo, kje naj bi č v besedi bil in ga znajo zapisati, izgovoriti pa ne. Pisanja so se, seveda, naučili v hrvaških šolah, ki jih kljub prizadevanju niso mogle naučiti izgovorjave. Če slučajno naletite tu na koga, ki zna izgovoriti č, je to gotovo priseljence iz zadnjih let oziroma desetletij, vendar jaz pri zbiranju gradiva za Okamnelega moža na takega priseljenca nisem naletel.

Kdaj natančno je bil ta del Gorskega Kotarja naseljen, nisem mogel natančno ugotoviti, pa tudi pisnih virov o tem, kdo so bili prvotni naseljenci, ni. Le na podlagi narečja se da sklepati, da so bili to gotovo ali vsaj zelo verjetno Slovenci. Tudi kasnejši zapisi niso vedno zanesljivi.

Tako Marjan Dominik v svoji knjigi *Stare slave djedovina* med drugim piše: "Naseljavanje Gorskega kotara započelo je u kasnijem razdoblju srednjeg veka. To je tzv. frankopanska kolonizacija, naime, velmože frankopani, koji su bili feudalni vlasnici ovih prostora, poticali su i pomagali doseljavanje naših ljudi s jugoistoka i sjevera ... Ali zavičaj Petra Klepca (odnosno djelovi triju navedenih općina) posebno su nam zanimljivi zbog narečja koje, kako kažu dijalektolozi nije ni slovensko ni hrvatsko, nego "gerovsko" ... Lingvisti (pisec ne pove kateri, op. pis.) za "gerovski" jezik daju slijedeće tumačenje. Za vrijeme najveće turske moći na Balkanu, koja je pračena i velikim terorom nad stanovništvom, mnogi su Hrvati iz Bosne i drugih krajeva pod Turcima bježali na zapad – u bansku (civilnu) Hrvatsku, u Sloveniju, u Avstriju itd. Kada pak je u 17. i 18. stoljeću turska sila počela opadati i turski zulumi u našim krajevima jenjavati, dosta se tih izbjeglica i prognanika počelo vraćati u domovinu. Takve povratnike rado su primali i zadržavali u svome kraju razni goranski feudali, primjerice vlasnici čabarskog i gerovskog kraja, te su oni doista tu i zauvijek i ostali. Ali jezik koji su donijeli imao je tragove stoljetnog mješanja sa slovenskim, posebno dolenjskim govorima i dijalektima. Dakle "gerovski" bi jezik bio štokavska (ili možda čakavska) starodrevna jezična podloga izbjeglica i prognanika, na koju su se naslagali mnogi elementi slovenskih (dolenjskih) govora."

Dominikove ugotovitve so delno točne, delno pa vprašljive oziroma kar netočne. Drži, da je gerovski (gebarski) govor še najbolj podoban slovenščini oziroma dolenjščini. Povsem nemogoče pa je, da bi Hrvatje, ki naj bi iz teh in drugih krajev Hrvaške bežali pred Turki,

Viseči mostovi so tudi ena izmed značilnosti zgornje Kolpske doline, Gebarije. Na tem območju so trije taki mostovi preko Kolpe: v Slavskem Lazu, Srobotniku in Grintovcu, ki pa so že skoraj dotrajali, ker jih po določitvi meje nihče več ne vzdržuje.

v okoli 150 letih povsem pozabili hrvaščino in se naučili slovenščino, predvsem še dolensko narečje. Kočevski Nemci, ki so bili na Kočevskem dobrih 600 let, niso pozabili svojega jezika in so se le redki naučili kolikor toliko pravilne slovenščine. Tudi Gebarji, ki so že gotovo nad tisoč let na območju današnje Hrvaške, še vedno znajo slovensko, čeprav hodijo v hrvaške šole. Vse kaže, da so bili tudi nekateri hrvaški zgodovinarji in slavisti bolj v službi svojih "velmož" kot resnice.

Pa vendar se vsi ne strinjajo, da je bil Gorski Kotar poseljen tako kasno in da so ga poselili šele Frankopani. Po knjigi Antuna Burića Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj 1438 – 1975, Rijeka 1983, povzemam: "Zapadnji, gorovitiji dio Gorskog kotara imao je, prema nekim podacima, u ranom 11. st. naselje duboko u pozadini. Spominje se 1028. godine da se na 'jedan dan hoda od Rijeke' nalazila naseobina Gerona, pa bi to trebalo da bude baš današnje Gerovo."

In dalje: "Za vrijeme I križarskog rata, čije su čete pod vodstvom Remona Tuluškog 1096. ušle kroz Istru u provinciju Dalmaciju te se kretale primorskim zaledjem, dakle i goranskim prostorom, nailazile su na '... divlji narod u šumovitom i brdovitom kraju s malo obradive zemlje i koji se bavi stočarstvom na prostranim pašnjacima, vičan oružju i pljački, koji živi barbarskim načinom, a govori slavenskim jezikom za razliku od onih u primorju koje govore latinskim' ..." In dalje pravi, da se je šele v 12. stoletju s pojavom knezov Krških (otok Krk, op. pis.), kasnejših Frankopanov začelo močnejše poseljevanje Gorskoga Kotarja. Omenja tudi neki zapis iz leta 1260 (očitno že omenjeni ponaredek Frankopanov), v katerem "opisu zapadne naše vinodolske župe kao posjeda knezova Krških spominje se naselje Brezidin kraj Babinog polja, a to je današnji Prezid." V isti knjigi je še veliko zanimivih zapisov, posebne pozornosti pa so vredne tudi tri stare pesmi s tega območja, dve sta bolj slovenski kot hrvaški.

Vse te ugotovitve zgodovinarjev in slavistov govore bolj ali manj natančno, da na Hrvaškem v zgornji Kolpski dolini živijo Slovenci. Iz svojih osebnih stikov z njimi pa sem se prepričal, da tega nikoli niso poudarjali in da se tudi danes ne opredeljujejo za Slovence, razen sorazmerno redkih izjem. Prepričani so, da so Hrvatje, čeprav govore slovensko. Za tako stanje so gotovo krivi predvsem slovenski zgodovinarji, slavisti in politiki, ki so se premalo zanimali za pripadnike svojega naroda na tujem. Gotovo pa je k temu veliko pripomoglo dejstvo, da se še pred stoletjem ljudje na tem območju niso opredeljevali za Slovence oziroma so jih tudi drugi imenovali Kranjce, pa tudi dejstvo, da so si to območje prilastili Frankopani, ker so očitno grofje, ki so gospodovali na Kočevskem (Blagaji, Auerspergi-Turjačani), premalo odločno zahtevali svoje kraje, ki so jih naseljevali Slovenci, nazaj. Verjetno je k tej nezainteresiranosti prispevalo dejstvo, da so se gospodarji kočevskega gospostva (Blagaji, Auerspergi-Turjačani) poročali tudi s Frankopankami. Ženske pa so vedno imele velik vpliv na može, v tem primeru pa so očitno delovale tudi po nasvetih svojih staršev, ki so si tako pridobili slovensko oziroma kranjsko posest.

Še nekaj govornih posebnosti

V govorici zgornjega dela Kolpske doline (Gebarija) je več posebnosti, le nekatere pa se nadaljujejo tudi v spodnji del doline (Kostelsko). Tak primer je beseda *mahana*, ki pomeni *majhna* in jo

V Gebariji je na slovenski in danes hrvaški strani veliko prebivalcev s priimkom Žagar. Na fotografiji je žagmajster Štefan Žagar iz Osilnice-Sela.

uporabljajo na slovenskem in hrvaškem delu tega območja. Zdaj pa še nekatere druge posebnosti gebarščine:

- v se spremeni v f: *krf* = kri, *žif* = živ, *mrtaf*, *mrtof* = mrtev, *lofc* = lovec, *ofca* = ovca itd.;

- l se spremeni v u: *uaz* = laz, *uoka* = loka, *puača* = plača, *deuat* = delati, *naugat* = nalagati itd.;

- nj se zamenja v jn: *kojn*, *kuojn* = konj, *vajn* = vanj;

- vrine se j: *rejs* = res, *štejge* = štenge, stopnice;

- u se vrine pred o: *uoko* = oko, *uoknu* = okno, *uakul* = okoli itd.;

- nemške popačenke: *šporet* = štedilnik, *šuštar* = čevljar, *šnajderica* = šivilja itd.

Pri besedah Kolpa, Kupa, Koupa, ki vse pomenijo reko Kolpo, je zanimivo, da pravijo Kolpi Koupa v Beli krajini, nekoliko višje, na Kostelskem oziroma v Kostelu Kupa, še višje na Osilniškem in vse do izvira Kolpe in Čabranke pa spet Koupa. Očitno je stara domača beseda za Kolpo na vsem tem območju Koupa. Kupa pa je dokaz, da se je na izpraznjeno Kostelsko med turškimi vpadi naselilo tu veliko Uskokov, katerih potomci so se tu ohranili, kar dokazujejo tudi primki na -ič, čeprav nekateri tega ne priznajo. O prvotni domačinski besedi Koupa govorijo še nekatera dejstva. Tako sta od Osilnice navzgor proti izviru Kolpe še dva kraja, ki se uradno imenujeta Kupari (Kolparji), domačini pa jima pravijo Kouparji. Tudi to še ni vse. Skozi Karlovico pri Velikih Laščah teče potoček, ki se uradno imenuje Kolpa, domačini pa mu pravijo Koupa.

Takih in podobnih posebnosti govora oziroma narečja je še več. Posebno mi je ostala v spominu beseda *muad*, ki pomeni mlad in je očitno v Gebarijo "zašla" s Koroške, od koder so sem naseljevali svoje tlačane (upornike) in obrtnike grofje s Koroške. Te dni sem na televiziji poslušal oddajo s Koroške, v njej pa je neka babica ali prababica uporabila tudi besedo *dejvat* (delati), ki jo tako izgovarjajo v istem pomenu tudi v Gebariji. Podobno koroško-gebarski je izraz *cejva nuč*, cela oziroma vsa noč, ki sem jo tudi slišal v neki koroški pesmi.

Že pred desetletji sem v Lazcu pri Podpreski prvič (pri Kaličevi mami) slišal besedo *šiša* in sem iz pogovora razvozljaj, da pomeni hiša. Menil sem, da ima ženska govorno napako. Mnogo kasneje sem šele zvedel, da tako pravijo hiši prebivalci Bajt, območja na desnem, danes hrvaškem, bregu Čabranke. Podobno je v mladosti govorila tudi moja vnukinja (danes stara 22 let), in to ne le *šiša*, ampak tudi *šlačke* (hlačke). Takrat sem mislil, da se spakuje, kasneje pa le ugotovil, da je njena stara mama in prababica po očetovi strani doma iz Bajt.

Nasprotno pa je za območje Prezida oziroma Kozjega Vrha značilno, da tam prebivalci sesljajo, se pravi da namesto č, ž, š izgovarjajo c, z, s; nekateri domačini in okoličani pa pravijo, da to niso niti pravi glasovi c, z, s, ampak so nekaj vmes, "kot bi glas na pol dal". O tej izgovorjavi kroži tudi šala, ki pravi, da je Prezidanec prišel v Zagreb in se hotel ostriči. V frizerskem salonu ga je prevzela frizerka z bujnimi oblinami in ga vprašala, kaj želi. Prezidanec pa je odgovoril (po hrvaško): "Jedno sisanje." Mislil je seveda šišanje (striženje).

Omenil sem že, da je na tem območju zelo pogost primek Štimec (današnja Slovenija) oziroma Štimac (današnja Hrvaška). Podobno Klepec in Klepac itd. Zanimivo pa je, da tistega slovenskega e oziroma hrvaškega a domačini ne izgovarjajo ne kot e in ne kot a, ampak nekaj vmes, kar je še najbolj podobno izgovorjavi Štimoc oziroma Klepoc. To velja tudi za druge primere: *angelčok* = angelček, *prasoc*

Ploščati Kristus in zvon na stubih v vasi Srobotnik, ki naj bi po mnenju nekaterih strokovnjakov sodila v občino Osilnica (kočevsko gospostvo), po mnenju drugih pa v občino Kostel (kostelsko gospostvo). Danes sodi v občino Kostel, čeprav je bilo nekdanje odločeno, da sodi v kočevsko gospostvo. Po stari pripovedi naj bi to vas, kot najrevnejšo v cesarstvu, cesarica Marija Terezija oprostila za časa svojega življenja vseh davkov.

= prasec, *jarok* = jarek, *žrnok* = žrnek (slap) itd.

Ploščati Kristus, svedraši itd.

Podobno kot govorna posebnost velja na tem območju še posebnost Kristusov. Križev s Križanim na njem je tu kar precej. Zanimivo pa je, da so na slovenski strani "ploščati" Kristus po vaseh in na križiščih od zgornjega toka Kolpe pa do Srobotnika (zadnji je prav v Srobotniku ob "zvonu na stubih", se pravi na območju nekdanjega kočevskega gospostva, podobno pa tudi na hrvaški strani nekdanjega kočevskega gospostva, le da segajo na hrvaški strani še nekoliko nizvodno. Očitno so ploščate Kristuse – izrezani so iz pločevine in pobarvani – prinesli sem prvotni prebivalci iz "stare domovine", kje je ta bila, naj ugotavljajo zgodovinarji. Ti Kristusovi so videti, kot bi jih povozil valjar. Podobnih nisem videl drugod po Dolenjskem. Povsod drugod so namreč plastični Kristusovi, ki so izrezljani iz lesa in pritrjeni na križ. Valči Ravbar, urednica kulturnega programa na radiu Ljubljana, mi je povedala, da je podobne "ploščate Kristuse" videla tudi ob naši severni meji ali celo preko nje.

Podobno kot za ploščate Kristuse velja gotovo tudi za nekatere zgodbe in zafrkancije, ki so med ljudmi žive še danes. Tako Delničanom (prebivalcem Delnic na Hrvaškem) rečejo "svedraši", in to zato, ker naj bi s svedrom vola drli. Podobna zgodba je znana (le) še za Bohinjce, kot mi je povedala dr. Marija Stanonik z Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU. Zdaj bi kazalo ugotavljati, če so to zgodbi prinesli s seboj priseljenci iz Hrvaške v Slovenijo ali iz Slovenije na Hrvaško. Ker gre za zelo staro zgodbo, je najbolj verjetno, da so jo sem zanesli iz Slovenije takrat, ko območje Gorskega Kotarja, se pravi tudi Delnic, še ni bilo (pretežno) poseljeno s Hrvati.

Podobno velja gotovo tudi za pripovedi, ki so v Sloveniji znane kot Zgodbe o Poldrugem Martinu, ki je v Gebariji znan kot Pavluša, na območju Delnic in na Kostelskem kot Pavše oziroma Pauše, med Kočevarji (kočevskimi Nemci) pa je bil znan kot Pawel. Gotovo pa je bil znan še kje, saj je podoben lik, "Mevše", predstavljen tudi v knjigi Slovenska ljudska pripoved.

Slovenščina počasi izginja

Slovenščina se še kar krepko drži na Hrvaškem, predvsem na območju nekdanjega kočevskega gospostva. Dokaz niso le moje zgodbe, ki sem jih zapisal iz teh krajev v knjigi Okamneli mož, ampak tudi zgodbe – skupaj jih je 11 – ki so jih zapisali učenci Srednje šole v Čabru in ki so tudi objavljene v isti moji knjigi. Iz teh zapisov in drugih narečnih del s tega območja je videti, da hrvaščina vedno bolj prodira v staro narečje, ki je slovensko.

Gebarsko narečje počasi izginja oziroma se prilagaja hrvaškemu ali slovenskemu knjižnemu jeziku glede na današnjo državno mejo. Na srečo se je izginjanje šele začelo (po osamosvojitvi obeh držav), zato je zadnji čas, da bi izdelali slovar tega lepega narečja oziroma narečij (gebarskega, kostelskega, predgrajskega). Iz omenjenih 11 zgodbic je videti tudi, da mladi zapisovalci nekaterih narečnih besed starih pripovedovalcev (predvsem dedkov in babic) niso prav razumeli in so jih zato prirojili po svoje, kot so menili, da bi bilo knjižno (hrvaško) najbolj prav. Tudi pesnik Zlatko Pochobradsky mi je ob enem zadnjih obiskov dejal, da je bilo še pred dobrimi dvajsetimi leti narečje v Gebariji, se pravi na slovenski in hrvaški strani Kolpe ozi-

Verderberjeva kovačija v Bilpi je edina še danes delujoča kovačija na Kolpi in Pritokih. V ozadju v steni je ena izmed štirih Bilparskih Jam in v eni izmed njih je po ljudski pripovedi prebival vrag, ki ga je požegnal menih, da ga je pregnal preko Kolpe.

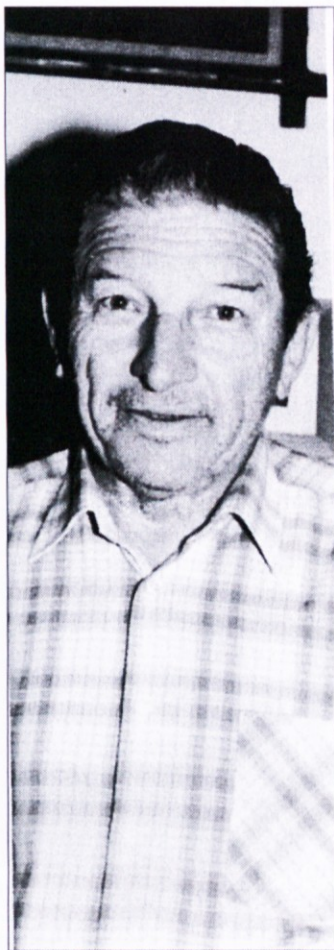
roma Čabranke skoraj povsem enako, zdaj pa se je že začelo prilagajati obema knjižnima jezikoma, slovenskemu in hrvaškemu. K temu pa ni pripomogla le državna meja, ampak tudi šole, televizija in radio.

Slovenci in Hrvatje, sužnji in hlapci

Zgodovinarji, slovenski, hrvaški in tuji (tudi Josip Gruden), pogosto poročajo, kako so bili Slovenci (pa tudi Hrvatje in drugi Slovani) po izgubi samostojnosti zatirani in kako so jih prodajali za sužnje. To se je dogajalo tudi še med turškimi vpadi. Naše ljudi so prodajali za sužnje. Hkrati smo izgubljali slovenske voditelje, ki so jih tuji vladarji nadomeščali s svojimi ljudmi, pa tudi ozemlje in Slovenija danes obsega le še tretjino ozemlja, na katerem so bili nekdanje najgostejše naseljeni prav Slovenci, čeprav je res, da je bilo to ozemlje poseljeno zelo redko, zato so se vmes naseljevali tudi drugi: Nemci, Italijani, Madžari, Hrvatje oziroma so jih naseljevali kar grofje-tujci. Hkrati z naseljavanjem in oblastjo tujcev so vedno bolj izginjale tudi stare navade in slovenski jezik. Obredi, ki so včasih potekali v slovenščini, so izginili ali pa so postopno potekali v tujem jeziku. Ne le domačini v Gebariji, ampak tudi drugod, sicer še govore slovensko, a ne vedo več, da so Slovenci. Tako sem pred dobrim desetletjem v neki trgovini v Celovcu po slovensko nagovoril prodajalca in ta mi je odgovorjal v lepi slovenščini. Na vprašanje, če je Slovenec, pa je odgovoril, da ni, ampak da je Vindišar. Na moje ponovljeno vprašanje je odgovoril enako. Podobne izkušnje sem doživel tudi v Istri, predvsem v Pazinu in Novemgradu, kjer so v gostiščih, trgovinah in lekarnah govorili lepo slovenščino. Tako smo izgubljali ozemlje in Slovence.

Pa vendar smo bili Slovenci (in Hrvatje) dobri in nepogrešljivi vojaki v vojaških enotah svojih (avstro-ogrskih) in drugih vojskah. Josip Gruden v svoji Zgodovini slovenskega naroda piše tudi: "Slovenske dežele so pošiljale svoje najboljše sinove na turško mejo, da so tam osebno izvrševali načrt Vojaške krajine in jo branile sovražnih napadov. Seveda ni misliti, da jih je pri tem vodila ljubezen ali usmiljenje do bratskega naroda hrvaškega, temveč predvsem lastna korist. Saj je postala Hrvaška nepremagljiv branik vse zapadne Evrope proti turški sili, ki ga je papež imenoval predzidje krščanstva ... Hrvati sami niso neposredno vplivali na osnovo Vojaške krajine, ker so se vsled svojega nesrečnega položaja in razdvojenosti le redkokdaj dvignili do odločnega dejanja in so sami bili preveč oslabljeni, da bi mogli ustvariti tako veliko delo. Pač pa se je takrat med Hrvati vžgala zavest, da morajo iskati podpore pri bližnjih Slovencih, ako se hočejo ubraniti popolnega pogina."

Slovenci (in Hrvatje) smo bili torej stoletja sužnji, branilci in hlapci Evrope oziroma njenih vladarjev. Lojze Ude piše v *Moje mnenje o položaju*, SM, 1994, med drugim tudi: "... velja omeniti zanimivo podrobnost, da je Kidrič v začetku julija 1944 Udetu svetoval, naj napiše zgodovinsko razpravo, namenjeno hlapčevski naravi Slovencev ter njihovem boju za svobodo!". Vsega tega ne bi pisal, če se ne bi vse to nadaljevalo še danes, ko nas, "branilce Evrope proti Turkom itd.", ne bi še vedno uporabljali za branik nelegalnega priseljevanja tujcev na Zahod (v Evropo), nam postavljali vedno nove ovire za vstop v Evropsko skupnost, zavirali naše gospodarstvo pod krinko, da ohranjamo naravno okolje (narodni parki itd.) in gojimo medvede, medtem ko bodo za vse, kar prinaša dohodek in dobiček, poskrbeli že

Bogdan Mlakar, ljubiteljski zgodovinar iz Prezida

oni. Vse to pa je le nova oblika našega suženjstva. Ob vsem tem pa je njihov glavni cilj ostal še danes isti: razdeliti si Slovenijo (in Hrvaško). Zato nas gotovo ščuvajo enega proti drugim (kar ne počno preveč javno) tako znotraj Slovenije kot Slovence proti Hrvatom in obratno, da bomo z medsebojnimi prepiri kar največ pripomogli k temu, da bodo oni zagospodarili na našem ozemlju. Piranski zaliv in še kaj je lep primer spodbujanja takih sporov, ki pa so možni le zaradi nesloge Slovencev (in Hrvatov) pa tudi slabih in nesposobnih politikov. Tako početje lahko pripelje le do tega, da si bodo zaliv in še kaj več prilastili slej ko prej Italijani in da bomo Slovenci in Hrvatje ostali, kot smo že mnogokrat, praznih rok, opeharjeni.

Sklep

Ne morem se izogniti vtisu, ki sem ga dobil pri prebiranju slovenskih in hrvaških zgodovinarjev in slavistov o zgornji Kolpski dolini, da so to območje in ljudi natančneje in bolj stvarno obdelali in prikazali nekateri hrvaški pisci kot slovenski. Še posebno velja to za Tadijo Smičiklasi, Darinka Muniča, Nado Klaić, Milana Kruheka, Antuna Burića, Josipa Lisca, Nikolo Majnarića, Zlatka Pochobradskega, Dragutina Hirca in še nekatere (na primer pokojnega Bogdana Mlakarja, zgodovinarja amaterja iz Prezida). Vsekakor pa ugotovitve teh in še nekaterih govore bolj v prid Slovenije in Slovencev oziroma dejstvu, da naši ljudje živijo na Hrvaškem, kot ugotovitve slovenskih znanstvenikov. Žalostno je, če slovenski znanstveniki ne vedo, kje so slovenske manjšine na Hrvaškem in potem, seveda, tega ne vedo niti politiki. Še posebno pa je žalostno, če o tem govore in pišejo hrvaški znanstveniki že stoletje in več, slovenski znanstveniki pa tega niti ne bero, ker očitno raje bero tisto, kar o Slovencih pišejo tisti, ki nam niso naklonjeni (Nemci, Avstrijci, Italijani). S takim početjem bomo kmalu ostali še brez tiste tretjine ozemlja, ki je strnjeno poseljena s Slovenci in ki nam je še ostalo, saj smo ostali dve tretjini že izgubili, ker so si ga prisvojili Avstrijci, Italijani, Hrvatje, Madžari. Za ta "ostanek" oziroma za današnjo Slovenijo pa smo lahko hvaležni predvsem naši nižji duhovščini (med katero je bilo do 19. stoletja največ slavistov, politikov in zgodovinarjev) na Koroškem oziroma v Avstriji in Italiji, ki so tam ohranili naš jezik. Višja duhovščina pa je običajno delovala tako, kot so zahtevali tisti, ki so jo imenovali.

O drugih Slovencih na Hrvaškem ne bom pisal, ker o tem premalo vem. Zanesljivo pa je, da sem med odhajanjem na hrvaško morje in vračanjem domov pogosto postal v Istri (Pazin, Labin itd.) in da sem povsod govoril slovensko in vedno so me razumeli in tudi odgovarjali v lepi slovenščini. Isto velja za Novigrad v Istri in še kje. Dodam pa naj nekaj misli naših strokovnjakov. Zgodovinar Josip Gruden ugotavlja: "S Kranjskim je delila dolgo časa usodo sosednja Istra. Tukaj kakor tam so bili mejni grofje iz rodu Weimar-Orlamunde Epenštajnci in Španhajmi. Izza leta 1077. je prešla ta oblast na akvilejske patriarhe, a obstala je skoraj po imenu in bila večkrat prekinjena. Že v 12. stoletju je v Istri ločiti dvoje upravnih okrožij. "Istrsko marko", ki je obsegala obrežna mesta s pretežno italijanskimi prebivalci in "grofijo Istro", to je notranji del dežele, izključno naseljen s slovanskim prebivalstvom. Središče grofije je bil stari grad Pazin, zato se je imenovala tudi "Pazinska grofija", a obsegala je še mnogo drugih gradov in posestev v sredini od Šlovreča ob Limu do Učke gore in Lovrana." (str. 168) In dalje: "Poleg imenovanih (samostanov, op. pis.) so nasta-

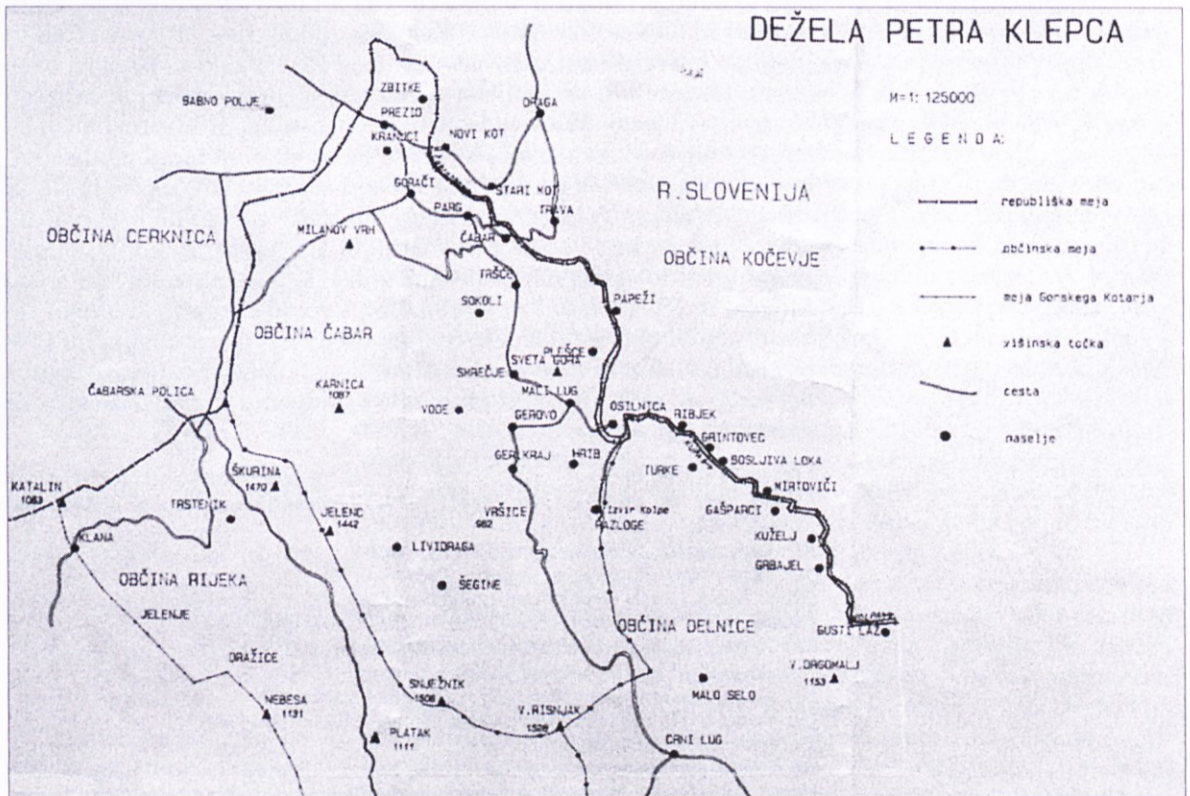
li še na slovenskih tleh: samostan v Pazinu (1491), v Ormožu (1495) in na Sveti Gori pri Gorici (1565)” (str. 490. In dalje na straneh 502 in 503: “... ne gre prezreti vpliva, ki ga je imelo na Slovence cerkveno-slovansko glagolsko slovstvo, ki sta ga kot dediščino zapustila slovanska apostola sv. Ciril in Metod ... Celo pozivi, s katerimi so sklicevali kranjski stanovni na deželni zbor, nosijo glagolske podpise. Vse to priča, da moramo tudi hrvaško glagolsko slovstvo prištevati k duševnemu zakladu našega ljudstva v srednjem veku. Šele Primož Trubar je zavrgel “krovaško besedo” in “krovaške puštabe” in začel pisati slovensko dolensko narečje najprej z nemškimi, potem pa z latinskimi črkami. S tem je bila književna vzajemnost s Hrvati pretrgana”.

Za zaključek naj povem, da tega sestavka in knjige Okamneli mož nisem napisal zato, da bi se zdaj začeli prepirati ali celo bojevati za slovensko ali hrvaško “stvar”, ampak le, da bi se še naprej lepo razumeli med seboj, kot smo se na tem območju tudi doslej in še naprej lepo sodelovali. Torej: ne zdi se mi odločilnega pomena, če je bil Peter Klepec Slovenec ali Hrvat oziroma če je bilo in je to območje slovensko ali hrvaško (saj je iz tega mojega pisanja jasno, kako je bilo in kako je) in ali je meja krivična ali pravična. Želim le, da bi poznali kolikor toliko pravo, resnično zgodovino teh krajev, da bi ljudje sicer vedeli, kaj so oziroma od kod so izšli, hkrati pa da bi se še naprej razumeli in prijateljsko sodelovali, čeprav danes na različnih straneh državne meje. Seveda pa tudi, da ne bi “nasilno prekrščevali” teh ali onih v Slovence ali Hrvate in da se ne bi pobijali med seboj, kot se je dogajalo ta leta (in se ponekod še) v mejah nekdanje Jugoslavije. Življenje je prekratko in dovolj težko za večino prebivalcev teh krajev, da bi se še prepirali in pobijali. V raznih bojih namreč imajo koristi v glavnem le posamezniki, ki sejejo razdor. Za srečo Slovencev in Hrvatov je potrebna medsebojna pomoč in sloga, saj vse drugo koristi le tujcem in redkim domačim posameznikom. Prepiri lahko vodijo le v novo suženjstvo (sicer bolj prikrito), nove izgube ozemelj, spore in vojne, ki jih je bilo v Sloveniji in na Hrvaškem že preveč.

LITERATURA IN VIRI

- Simončič Ivan, 500 let mesta Kočevje 1471 - 1971, Zgodovina mesta Kočevje in Kočevske, Kočevje 1971.
Hirc Dragutin, Gorski kotar, Zagreb 1898.
Turistično olepševalno društvo Kočevje, Kočevsko 1956
Ožbolt Anton, Dežela Petra Klepeca, Ljubljana 1974
Čabarski kraj u radničkom pokretu i NOB, Rijeka - Čabar 1985
Klaić Nada, Zadnji knezi Celjski v deželah Svete krone, CZC 1982
Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972
Kos Milko, Zgodovina Slovencev, 1955, Slovenska matica
Grafenauer Bogo, Zgodovina slovenskega naroda, 1965, 1974, 1978
Več avtorjev: Gorski kotar, Delnice 1981
Burič Antun, Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj 1418-1975, Rijeka 1983
Horvat Sonja, Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora, Slavistična revija 42/2-3 (1994)
Dominik Marijan-Dinko, Stare slave djedovina Hanau, 1993
Pochobradsky Zlatko, Bejle gauob, Čabar 1980
Pochobradsky Zlatko, Uognišče, Rijeka 1981
Pochobradsky Zlatko, Tiha rejč guodi, Čabar 1983
Pochobradsky Zlatko, Raki - Prpuvtke, Rijeka 1996
Lisac Josip, O jeziku ove knjige (v knjigi pesmi Pochobradskega “Bejle gaaob”, Čabar 1980 in “Riječnik” v isti knjigi)
Lisac Josip, Gerovska riječ v dijalektanoj poeziji Zlatka Pochobradskog (v knjižici pesmi “Tiha rejč guodi” Zlatka Pochobradskega, Čabar 1983
Kržišnik-Bukić Vera, Slovenci v Hrvaški
Ude Lojze, Moje mnenje o položaju, SM 1994

Jembrih Alojz, Prilog proučavanju
Dular Janez, Slovenci na Hrvaškem o svojem položaju, Delo, 4. marec 2000
Pavešič Ljubo, članek Smiron leti uspomena, Novi list, Rijeka 15. i 16. svibanj 1982
Mohar Rudi, Velikana v Kolpski Dolini, Srebrni zvon, Ljubljana 1985
Lackner Kundegraber Marija, Kronika št. 3, 1995
Slovenska ljudska pripoved, Ljubljana 1966
Habjan Vlado, Mejniki slovenske zgodovine, Ljubljana, Društvo 2000 1997
Habjan Vlado, Slovenska varnost in geošahistično ravnotežje, revija 2000
Habjan Vlado, Zgodovinski problemi na slovensko-hrvaški meji", revija 2000, 64/65/66, 1992
Otošec Božo, Kar ni zapisano, tega ni, Nedelo, 11. maj 1997 (članek oz. intervju Alenke Auersperger)
Gruđen Josip, Zgodovina slovenskega naroda, Mohorjeva družba 1992
Puhar Alenka, Tisti, ki so odšli južno od Kolpe, Delo, 11. februar 1998
Andrija Zbašnjik, Naši ljudi na "Hrvaškem", letak, Čabar, 1998
Knežević Hočevar Duška, Družbena razmerja v dolini Zgornje Kolpe, ZRC SAZU 1999
Primc Jože, Okamneli mož, Zbirka Glasovi, 1997
Primc Jože, Peter Klepec in njegova dežela, Kočevje 1991
Več avtorjev, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, SAZU, DZS 1970, Zgodovina agrarnih panog
F.B., Smo Slovenci res pleme gorskih Hrvatov?, Slovenec, 15. december 1994
Pirkovič Ivo, Smo bili res sužnji nomadskim Avarom?, Delo, 12. april 1980
Levec Fr., Peter Kozler, Slovenski narod od 23. do 25. aprila 1879, podlistek ob pogrebu Petra Kozlerja)

Peter Klepec nosi grede, ki jo bo vgradil v hišo; relief izdelal kipar Marjan Leš

Viktorija Kante “VEČKRAT SEM SLIŠAL GOVORITI, DA V AMERIKO JE DOBRO ITI.”¹

¹ Začetek pesmi, ki jo je spisal Belokranjec o potovanju v Ameriko. Objavile so jo Dolenjske novice, 1888 (15. 3.), št. 6, str. 47

Stari kontinent je bil proti koncu 18. stoletja obrnjen popolnoma na glavo, stresale so ga revolucije, ki ljudskim množicam niso prinesle večjega kosa kruha, ampak še večjo lakoto in obubožanje. Evropo je na prelomu iz 19. v 20. stoletje zajela izseljenska mrzlica, ki je v razmeroma kratkem času spremenila podobo sveta. Milijoni posameznikov so zapustili svoj dom. Večini od njih je bila cilj Amerika.

Nekateri so Ameriko slikali kot veliko neobdelano njivo, kjer vsakogar čakata večji in boljši kos kruha kot doma ter pečene piške, ki kar same letijo v usta. Drugi, predvsem Cerkev in oblastni organi, pa so izseljence svarili pred to pogube polno deželo. Prvi strup je bila tam prekleta pijača, druga kuga nečisto življenje, tretja brezverstvo in četrta slaba društva. Vsemu navkljub ostaja dejstvo, da je izseljeniški val poneseel na milijone ljudi iz starega kontinenta v Novi svet.

Koliko jih je odšlo izpod domačega krova srečo iskat na tuje, je verjetno najtežje rešljivo vprašanje za raziskovalca izseljeniškega vprašanja. Obstajajo mnoge znanstvene raziskave, narejene na raznih popisih odhajajočih ter na domnevah raziskovalcev.

V Ameriko so odhajali vsi – samski fantje in ženske, poročeni družinski očetje, cele družine, vsi z upanjem, da si pridobijo delo in zaslužijo denar, z mislijo na boljše življenje. V tujino je šlo znatno več moških kot žensk. Leta 1892 so Dolenjske novice poročale, da je Amerika menda edina, “v katerej število moških število žensk znatno nadkriljuje ... in sicer znaša 32.067.880 moških in 30.554.370 žensk.”²

Iz leta v leto se je število izseljenih povečevalo. Po marčni revoluciji je odšlo okrog 300.000 ljudi letno, v osemdesetih letih 19. stoletja pol milijona, proti koncu 19. stoletja pa je doseglo število Evropejcev v Ameriki že skoraj milijon. V času od leta 1840 do prve svetovne vojne naj bi na podlagi ocen odšlo iz Evrope od 30 do 35 milijonov ljudi. Skupno naj bi ZDA pogoltnile v obdobju 1790–1960 41 milijonov ljudi, od tega 90 odstotkov Evropejcev. Največ ljudi se je izselilo iz Nemčije, Irske in Italije. Selitveni val iz Avstro-Ogrske, kamor je spadalo tudi slovensko ozemlje, je bil četrti najmočnejši. V letih 1876–1910 naj bi odšlo v tujino 3.547.630, od tega iz avstrijske polovice 1.845.382 ljudi, največ Poljakov, Slovakov, Hrvatov in Slovencev.³ Ameriška statistika je štela Slovence in Hrvate skupaj. V obdobju 1899–1910 naj bi tako prišlo 335.543⁴ oseb slovenskega in hrvaškega izvora na ameriška tla. V tej številki naj bi se skrivala tretjina Slovencev, torej okrog 100.000. Najmočnejši izseljeniški val iz slovenskega ozemlja je bil usmerjen z Dolenjske, ki je po besedah časopisov opustela. Vsak drugi odhajajoči Kranjec je bil doma s kočevskega, črnomaljskega, novomeškega ali krškega okrajnega glavarstva.

Kolikor je raziskovalcev, toliko je verjetno načinov ugotavljanja “točnih” števil izseljenih. Natančnega odgovora na to vprašanje pa ne bomo dobili nikoli. Svoje ovčice so verjetno še najbolj točno šteli župniki. Od vestnosti posameznega župnika pa je odvisno, kakšen odgovor nam bo dal pregled Statusa animarum⁵ (SA - popis duš), krstnih knjig, kronik in drugih cerkvenih knjig.

² Dolenjske novice, 1892 (1. 9.), št. 17, str. 138

³ Številčni podatki vzeti iz: Marjan Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje, Založba Mladika, Ljubljana 1991, str. 42

⁴ Številčen podatek, izračunan na podlagi tabele v: Vlado Valenčič Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, Dve domovini / Two homelands 1, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Ljubljana 1990, str. 76

⁵ V nadaljevanju SA

Daleč največ ljudi se je izselilo iz Okrajnega glavarstva Kočevje, kamor je spadalo tudi ribniško območje, natančneje Župnija Ribnica, ki je bila temelj moje raziskave izseljevanja ljudi v Ameriko do druge svetovne vojne. Od leta 1787 so v ribniški župniji naslednje vasi in en trg: Breg, Breže, Bukovica, Dane, Dolenje Laze, Dule, Gorenja vas, Goriča vas, Hrovača, Jurjevica, Kot, Lipovec, Makoša, Nemška vas, Otavice, Ribnica (trg), Sajevec, Slatnik, Sušje, Škrajnek, Velike Poljane, Vrh, Zadolje, Zapuže, Žlebič in Žukovo.

Župnijski arhiv ribniške župnije hrani dobro ohranjene SA. Že pri ne preveč podrobnem ogledu SA takoj pritegnejo oči vpisi z rdečim svinčnikom, s katerim je roka vpisovalca zabeležila tiste, ki so odšli v Ameriko. Ponavadi je pod opombo samo oznaka "Am", včasih "Amerika", v primeru, da se je izselila vsa družina, je le-ta navadno prečrtana, čez pa napis "Vsi v Ameriki". Skoraj nikoli ne piše, razen ene, dveh izjem, kdaj je kdo odšel na tuje. Vzrok izselitve ni naveden v nobenem primeru. Verjetno je moral nekdo, ki je vestno vpisoval podatke, le-te vpisovati za nazaj, saj se tako pri tistih, ki so npr. rojeni v začetku 19. kot pri tistih s konca stoletja pojavlja enak rokopis in celo enak svinčnik. Tako je po SA nemogoče ugotoviti, kdaj je kdo odšel v Ameriko in kdaj se je morebiti vrnil. Poleg tega rokopisa se pojavljajo še drugi, vendar v redkih primerih, zlasti pri nekaterih ljudeh, ki so se očitno večkrat vračali domov in odhajali nazaj v Ameriko, saj je napis Amerika prečrtan, nato z drugim rokopisom zopet dopisan in podobno.

V analizo sem vključila tiste ljudi, ki so bili rojeni do leta 1910. Vse, ki so imeli v SA zaznamek ob odhodu v Ameriko, sem najprej ločila glede na spol. Na splošno velja, da je odšlo na tuje precej več moških kot žensk, tudi Ribniška dolina ni bila izjema. Znotraj ločitve po spolu sem ločila tiste, ki so odšli kot "odrasli", in "otroke". Izselilo se je namreč kar nekaj družin, zato so otroci s starši odšli "v paketu", odhod ni bil njihova lastna odločitev in želja. V Župniji Ribnica je razmerje med odseljenimi odraslimi moškimi in ženskami 71,4 : 28,6 odstotks. Med otroki se je izselilo nekaj več dečkov kot deklic (55,5 : 44,5 odstotka).

Glede na letnico rojstva sem izseljence razvrstila v pet skupin. In sicer: v prvo skupino sem uvrstila tiste, ki so bili rojeni pred letom 1840, druga skupina zajema rojene med letoma 1841-1860, tretja med 1861-1880, četrta med 1881-1900 in peta tiste, ki so rojeni že v 20. stoletju, v obdobju med 1901 in 1910. Dvajsetletne intervale sem si izbrala zato, ker nekako predvidevam, da je bila to povprečna starost izseljenca. Torej naj bi nekdo, ki je bil rojen leta 1860, odšel v tujino okrog leta 1880, čeprav moja teza v vseh primerih seveda ne velja.

Rojstna datuma zakoncev Joannesa (roj. 1820) in Agnes (roj. Mihelič v Kotu leta 1826) Lovšin iz Goriče vasi št. 23 sta najzgodnejši letnici rojstva, pri katerih je bil zapis o odhodu v Ameriko. Največ se je izselilo ljudi, rojenih v obdobju 1861-1880 in 1881-1900, kar pomeni, da so se izselili nekje na prelomu 19. v 20. stoletja oz. v letih pred prvo svetovno vojno, v času ko je bilo izseljevanje v Ameriko najbolj množično tudi v evropskem okviru. Zapisov o odhodu v Ameriko po letu 1910 rojenih je le nekaj. Iz večine primerov je tudi jasno razvidno, da so se izselili po koncu druge vojne, smer selitve slednjih pa je bila v veliki meri Argentina.

V posebno skupino sem uvrstila "povratnike". Pri nekaterih ljudeh je jasno razvidno, da so se iz Amerike vrnili v domači kraj, pri drugih

spet, da so večkrat hodili sem ter tja. Na to kažejo večkratni zapisi v opombe SA. Pri nekaterih že pogled na intervale rojstev otrok pokaže, kdaj so bili doma in kdaj ne. Nekaj prvih otrok si sledi v rednih, recimo dveletnih intervalih, nato sledi 10-letna praznina, nato zopet rojstva otrok. Število povratnikov prav gotovo ni zanesljivo, saj pri nekaterih primerih ni jasno, ali je res potoval sem ter tja, ali je ostal v Ameriki, ali doma. Število povratnikov temelji na tistih primerih, pri katerih lahko z veliko gotovostjo trdim, da so se res vrnili domov oz. so potem zopet odšli v Ameriko.

Glede na podatke, dobljene v SA, so se ženske redkeje vračale iz Amerike kot moški. Vzrok je verjetno ta, da so se moški vračali na svoje kmetije, marsikoga je doma čakala družina, ženske pa so si šele v Ameriki ustvarile družine in jih na dom niso vezale močnejše korenine. Znotraj števila vseh povratnikov je 84 odstotkov moških in le 16 odstotkov žensk. Če gledamo samo moške izseljence, se jih je vrnilo 8 odstotkov, žensk pa le 1,2 odstotka. Skupno gledano (moški in ženske) naj bi se v domovino vrnilo 7 odstotkov vseh, ki so se izselili v Ameriko. Glede na splošno mnenje, da naj bi se iz Amerike na slovenska tla vrnila okrog četrтина izseljenih, je v ribniški župniji ta odstotek relativno nizek. Res je, da so upoštevani samo tisti, pri katerih je bilo po SA jasno razvidno, da so se vrnili. Določen odstotek tako ni všteti v to število. Vendar se mi razlika skoraj 20 odstotkov glede na slovensko povprečje zdi vseeno velika. Ali je pač možno, da se Ribničani niso vračali v tolikšni meri, kot sicer velja za ostalo slovensko območje?

Popisi prebivalstva, ki so bili v letih 1869, 1880, 1900, 1910 in 1931 žal niso ločili prebivalcev po spolu, če bi jih, bi se pri posameznih popisih verjetno videla razlika med upadom ženske in moške populacije. Pri nekaterih vaseh je v popisu viden upad prebivalstva, pri drugih pa zopet ne. Tako nekih splošnih skupnih značilnosti ni mogoče ugotoviti. Da pa se ugotoviti, da je število prebivalcev počasi raslo do preloma stoletja, nato pa je vse do konca druge svetovne vojne vztrajno upadalo. Ponoven porast števila prebivalstva je opaziti šele pri popisu leta 1953.

Tabela 1: Prirast prebivalstva v ribniški župniji med letoma 1857–1953 ⁶

LETO	ŠT. PREBIV.	RAZDOBJE	INTERVAL (let)	PRIRAST
1857	4677			
1869	4246	1857 - 1869	12	-431
1880	4566	1869 - 1880	11	320
1890	4798	1881 - 1890	9	232
1900	4823	1891 - 1900	9	25
1910	4798	1901 - 1910	9	-25
1931	4764	1911 - 1931	20	-34
1948	4749	1931 - 1948	17	-15
1953	5055	1948 - 1953	5	306

⁶ Podatki za leto 1857 so povzeti po: Anton Lesar, Ribniška dolina na Kranjskem, Ljubljana 1864, str. 6. On povzema po 6. deželnem vladnem listu kranjske vojvodine za leto 1857. Podatki za leta 1869 – 1953 so povzeti po: Dr. Živko Šifrer, Prebivalstvo naselij 1869 – 1969, Ljubljana 1969, str. 197 - 199

Iz ribniške župnije se je, sodeč po zapisih v Status animarum, izselilo 1.158 ljudi, 815 moških in 344 žensk. 1.072 jih je postalo del ameriškega sna, 87 se jih je vrnilo na domačo zemljo.

Tabela 2: Število izseljenih (rojenih do leta 1910) po posameznih naseljih ribniške župnije ⁷

VAS/TRG	MOŠKI					ŽENSKE					SKUPAJ				
	izseljeni			P	O	izseljeni			P	O	izseljeni			P	O
	odr.	otr.	sk.			odr.	otr.	sk.			odr.	otr.	sk.		
BREG	53	3	56	6	50	16	1	17		17	69	4	73	6	68
BREŽE	46	1	47	3	44	20	1	21	1	20	66	2	68	4	64
BUKOVICA	20		20	1	19	3	2	5		5	23	2	25	1	24
DANE	29		29		29	3		3		3	32		32		32
DOLENJI LAZI	48	2	50	9	41	26	2	28	2	26	74	4	78	11	67
DULE															
GORENJA VAS	49	7	56	1	55	24	2	26	1	25	73	9	82	2	80
GORICA VAS	48		48	3	45	17		17	1	16	65		65	4	61
HROVAČA	41		41	10	31	15		15	1	14	56		56	11	45
JURJEVICA	44	2	46	1	45	28	5	33		33	72	7	79	1	78
KOT	12	1	13	1	12	9		9		9	21	1	22	1	21
LIPOVEC	32	1	33	2	31	14	4	18	2	16	46	5	51	4	47
MAKOŠE	6		6	1	5	2		2		2	8		8	1	7
NEMŠKA VAS	64	5	69	8	61	19		19	1	18	83	5	88	9	79
OTAVICE	25	1	26	4	22	14	2	16	1	15	39	3	42	5	37
RIBNICA - trg	71	14	85	5	80	50	8	58	3	55	121	22	143	8	135
SAJEVEC	23		23	1	22	6		6		6	29		29	1	28
SLATNIK	36		36	3	33	11		11		11	47		47	3	44
SUŠJE	65	4	69	8	61	11	3	14		14	76	7	83	8	75
ŠKRAJNEK															
VELIKE POLJANE	29		29	2	27	5	1	6		6	33	1	34	2	32
VRH															
ZADOLJE	8		8	3	5	3		3		3	11		11	3	8
ZAPUŽE	6		6	1	5						6		6	1	5
ŽLEBIČ	19		19		19	14	2	16	1	15	33	2	35	1	34
ŽUKOVO						1		1		1	1		1		1
SKUPAJ	774	41	815	73	742	311	33	344	14	330	1084	74	1158	87	1072

⁷ Okrajšave v tabeli: odr. = odrasli; otr. = otroci; sk. = skupaj; P = povratniki; O = ostali v Ameriki

S pojavom izseljevanja iz Ribniške doline v 19. in na začetku 20. stoletja je tesno povezano krošnjarstvo, ki je nekoč tvorilo eno najpomembnejših gospodarskih panog na tem prostoru. Cesar Friderik III. je že leta 1492 izdal za kočevsko-ribniški konec poseben patent, v katerem je kmetom dovoljeval prodajati blago, ki so ga sami pridelali oz. izdelali, po vseh deželah, v katerih je vladal. Krošnjarja si tako srečal vsepovsod na Slovenskem, po Dalmaciji, na Hrvaškem, v Vivodini, na Furlanskem, po alpskih deželah in na Nemškem. Velikokrat so krošnjarji zašli tudi izven cesarskih meja, npr. na angleško in v Španijo, kasneje pa jih najdemo tudi v Ameriki.

⁸ Dean Ceglar, Izseljevanje iz Ribniške doline od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne, mikroštudija, 1999, str. 29; Državni arhiv Slovenije, Deželno predsedstvo, 413/1859

Najstarejši pisni dokument, ki dokazuje, da so se prebivalci Ribniške doline selili, izseljevali ali pa vsaj potovali in je iz domačih arhivov, je prošnja za potovanje nekega Pogorelca z dne 29. januarja 1859. Pogorelec je bil rojen leta 1813, poklic neznan, kam je potoval, pa ni napisano.⁸ Med prvimi izseljenci iz Ribniške doline v Ameriko je prav gotovo Andrej Andoljšek (roj. 1827) z Velikih Poljan, ki je leta 1860 prišel k škofu Baragi in tri leta misijonaril v njegovi škofiji.

Potovanje proti Ameriki in slovo od domovine se je pričelo na domačem pragu, s potovanjem proti Ljubljani, za večino velikemu, neznanemu mestu. Ljubljana je bila pravo križišče povezav, saj je imela direktne zveze z Zagrebom, Beogradom, Sofijo, Budimpešto, Trstom in Dunajem, od koder se je dalo priti po vsej Evropi in od tam naprej v širni svet. Iz Ljubljane je izseljence pot vodila do izhodnih pristanišč. Največ jih je šlo skozi Hamburg, Bremen in Le Havre. Trst kljub bližini pri transportu izseljencev ni igral velike vloge. Do prve svetovne vojne je preko njega odšlo le 7 odstotkov vseh izseljencev iz avstrijskih dežel. Pri odhodu iz Trsta je bila vožnja po kopnem veliko krajša kot pot do severnoevropskih pristanišč, vendar je bila morska pot temu primerno daljša. Pri izseljencih je vladal nekaj splošen strah pred morjem, zato so raje izbirali daljše poti po kopnem in čim krajše po morju. Dolenjske novice so tako poročale o dveh možeh, ki sta "prodala vse svoje imetje, da bi plačala s tem denarjem vožnjo v Ameriko za se in za svojo družino. Toda ko sta vidila morje in ladijo, zbala sta se in se vrnila nazaj domov".⁹ Veliki transporti na prelomu iz 19. v 20. stoletje so obšli mesto, zapeljali so direktno v zbirni center, kjer so izseljenci plačali hrano in ležišče, morali so se okopati in razkužiti ter opraviti zdravniški pregled. Izseljenci so se vozili v najcenejšem prostoru na ladji – v medkrovju. V prostoru brez dotoka svežega zraka in vode so poleg morske izbruhnile tudi druge bolezni. V času pred prvo svetovno vojno so parniki zelo hitro pluli, tako da so izseljenci zagledali obrise ameriških tal že v pičlih desetih dneh. Od leta 1886 je prihajajoče v newyorško pristanišče pozdravil Lady Liberty – Kip svobode, simbol svobode in enakih možnosti za vse. V zbirnem centru na Ellis Islandu se je odločalo, kdo bo stopil na trdna ameriška tla in kdo se bo z naslednjo ladjo moral vrniti domov. Glavni filter za vstop je bil zdravniški pregled, ki je odkril očitne hibe in znake težjih bolezni. V povprečju so zavrnili 4 odstotke prišlekov.

Največ izseljencev iz Ribniške doline se je naselilo v Clevelandu, v državi Ohio. Samo ob St. Clair Street naj bi leta 1906 stanovalo 1082 Slovencev, ki so v največji meri prišli iz žužemberškega in ribniškega območja. Tako so zahodni del ceste imenovali "Žužemberk", vzhodni del pa "Ribnica".¹⁰ Izseljenci ene narodnosti so se v novi domovini držali skupaj in ustanavljali različna društva, ki so jih družila, utrjevala vezi z domovino in ohranjala domači jezik. 6. februarja 1913 so si Ribničani v Clevelandu ustanovili društvo z imenom Ribnica. Za Ribničane so bila zanimiva tudi rudniško bogata mesta Minnesota - Ely, Eveleth, Calumet, Duluth in Chisholm; v Kanadi pa je bil za Ribničane najbolj zanimiv rudnik zlata v Kirkland Lake.

Nepoznavanje jezika je bilo za mnoge prišleke v Ameriko velika ovira, zlasti pri iskanju dela. "Posebno je še to najhujše, dokler se toliko angleščine ne nauči, da si vsaj delo izprositi zna ter tudi zna povedati, kaj zna delati. Koliko je tam Kranjcev, ki so prav izvrstni rokodelci, npr. tesarji, mizarji, kovači itd., ali ker ne zna angleškega jezika mora tako rekoč svoj talent zakopati in čakati na milost trdosrčnih Angležev ...".¹¹ Dolenjske novice so svetovale Kranjcem, naj se lepo osnažijo, preden gredo iskat delo, ker Amerikanci zelo gledajo na zunanost človeka. Svetovali so tudi, naj ne hodijo v skupinah iskat delo, da naj gre raje vsak sam ali največ dva skupaj. Moški so si po večini dobili delo po rudnikih, ženske pa so jim oddajale sobe. Na stanovanju in hrani so imele lahko po več rudarjev naenkrat. Neka-

⁹ Dolenjske novice, 1889 (1.1.), št. 1, str. 6

¹⁰ Marjan Drnovšek, Usodna privlačnost Amerike, Nova revija, Ljubljana 1998, str. 266

¹¹ Dolenjske novice 1888 (15. 5.), št. 10, str. 77

Viktorija Kante
"VEČKRAT SEM SLIŠAL
GOVORITI, DA V AMERIKO JE
DOBRO ITI."

Fotografija z vabila na odprtje stalne
razstave V Ameriko, ki je postavljena
v Ribnici

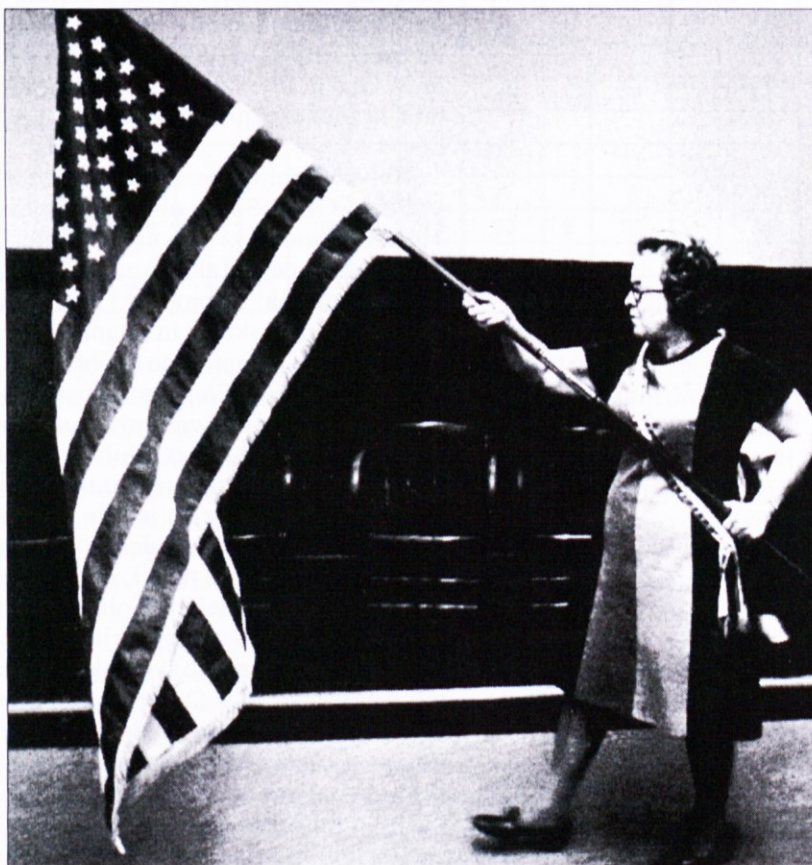

tere so delale tudi po tovarnah ali pa so bile služkinje, kuharice ali varuške pri premožnejših ameriških družinah.

Nekateri so se v novi deželi znašli boljše, drugim pa so se sanje o obljubljeni deželi sesule že na samem začetku. Življenje naših izseljencev lahko ponazori misel enega izmed mnogih, ki je pisal v domovino: "Tako tudi mi rinemo po deželi, kjer se cedi med in mleko, pa tudi grenke solze, zasledovane od ubogega delavca – tlačana."¹²

¹² Dolenjske novice, 1909 (19. 2.), št. 8, str. 65

Fotografija Billa Owensa iz njegovega niza antropoloških fotoreporterskih študij, 1976

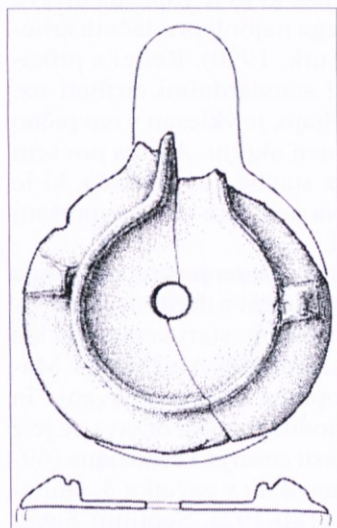

Danilo Breščak MITREJ PRI ROŽANCU

Za mitrej v Rožancu povsem velja trditev, ki jo je zapisala dr. Iva Curk, namreč, da gre v tem primeru za enega najbolj privlačnih arheoloških spomenikov na Slovenskem (I. Curk, 1990). Relief s prikazom boga Mitre ob daritvi bika z vsemi standardnimi atributi oz. spremljevalci, ki se v tem verovanju pojavljajo, je vklesan v navpično skalno steno »sub divo« v povsem naravnem okolju. Ali res povsem naravnem? Ali res v kraški udornici brez stavbe kot svetišča, ki je bilo za to mistično verovanje običajno? Na nekatera od teh vprašanj smo poskušali v preteklih letih odgovoriti.

Mitraizem kot vera je temeljil na cikličnem izmenjevanju življenja in smrti, boju med dobrim in zlim, ki naj se razreši z daritvijo. Njegov izvor sega v perzijski mazdaizem in gnosticizem, stari verstvi, ki sta bili močno razširjeni in s katerimi se je srečal tudi Aleksander Makedonski na svoji poti proti Indiji. Postopoma se je poznavanje in pripadnost temu verovanju širila proti zahodu. Rimska država se je z njim resneje spoznala sredi 1. stoletja, v času cesarja Vespaziana (69-79), največji razcvet pa je dosegel ob koncu 2. in v začetku 3. stoletja, v času, ko so vladali cesarji Komod (180-192), Septimij Sever (192-211) in Karakala (211-217). Za kratko obdobje petih let je bil celo neke vrste uradna vera. Kult boga Mitre je močno cenil in podpiral tudi cesar Dioklecijan, ki je dal še leta 307 zgraditi tempelj bogu Mitri, zavetniku imperija, v Carnuntumu (Petronell ob Donavi vzhodno od Dunaja). Že njegov naslednik Konstantin pa je v letu 312 sprejel za svojo vero krščanstvo, ki leto kasneje postane uradna vera rimske države. Da je bilo med obema verstvomoma stalno tekmovanje za prevlado, kaže tudi poskus v času Juliana (360-363), da bi ponovno prevzeli mitraizem, vendar je bil neuspešen.

Verovanje v Mitro – odrešenika se je širilo predvsem z rimskimi legijami, v katerih je službovalo veliko vzhodnjakov. Pod vplivom krščanstva in z vplivi, ki jih je mitraizem imel na krščanstvo, se je izoblikoval prehod k prevladi monoteističnih verstev nad politeističnimi ob koncu starega veka. Eden od razlogov, da se ni uveljavil v celoti, je v tem, da so kult Mitre gojili v manjših, le moškimi dostopnih verskih skupnostih, ki so štete le do sto članov. Bili so razdeljeni v sedem razredov, ki so s svojimi simbolnimi podobami predstavljeni tudi na reliefu v Rožancu. Glavne svečanosti so potekale ob sončnih obratih, ko je bil dan najdaljši ali najkrajši, ter ob enakonočjih. Po legendi se je Mitra ob zimskem sončnem obratu 25. decembra rodil iz skale in prinesel novo življenje. Krokar mu je prinesel stvarnikov nasvet, naj za odrešitev življenja na zemlji ujame in daruje belega bika, ki je simboliziral temo, zlo in smrt. Iz razlite bikove krvi je nato nastalo rastlinstvo, iz njegovega semena pa živalstvo. K umirajočemu biku se vzpenja Mitrov spremljevalec pes, kača in škorpion kot posebitvi zlih sil pa poskušata uničiti porajajoče se življenje. Prizor daritve spremljata še sonce in luna, prikazana kot človeški figuri s sončnimi žarki oziroma polmeseccem okoli glave, ob straneh pa stojita še svečenika Cautes in Cautopates. Praznovanje ob zimskem sončnem obratu, ko se z vračanjem in povečevanjem sončne energije v naravi zopet ciklično vse prebudi in zaživi, je kot enega svojih najpomembnejših praznikov z Jezusovim rojstvom kasneje prevzelo tudi krščanstvo. O mitričnih obredih se ni govorilo niti pisalo, bili so zaprti

Fragment zgornjega dela pečatne oljenke

v krog vernikov – posvečencev. Reliefi in daritveni oltarji z upodobitvijo boga Mitre so bili razširjeni po vsem rimskem imperiju, v današnjem slovenskem prostoru pa jih poznamo poleg Rožanca vsaj pet na Ptujju, podatke ali njihove ostanke pa so našli še v Modriču pri Oplotnici, v Rušah, Zgornji Pohanci pri Krškem, obstajali pa so tudi v Trebnjem – Praetorium Latobicorum in Drnovem – Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum.

Čeprav je bilo svetišče nedaleč od rimske ceste, ki je vodila iz doline Krke po Črmošnjiški dolini preko prelaza Brezje v Belo krajino, kjer se je en krak mimo Semiča in Štrekljevca navezoval na cesto, ki je vodila čez Gorjance preko Vahte, drugi pa se je mimo Rožanca in Črnomlja nadaljeval proti Kolpi, je ostalo skrito in se je ohranilo do današnjih dni. Iz napisa na reliefu izvemo, da so ga nepremagljivemu bogu Mitri postavili bratje (posvečenci) Nepos, Prokulus in Firminus iz družine Aelijcev za svoj in svojih bližnjih blagor.

Mitrej v Rožancu poznamo zahvaljujoč tudi temu, da je krščanstvo v tem primeru premagalo mitraizem na simbolni ravni, ne pa tudi fizično. V pobočju nad mitrejem je bila namreč zgrajena pokopališka cerkev sv. Jurija, simboličnega zmagovalca nad zmajem poganstva. V zasnovi je romanska, v virih pa se omenja šele leta 1526.

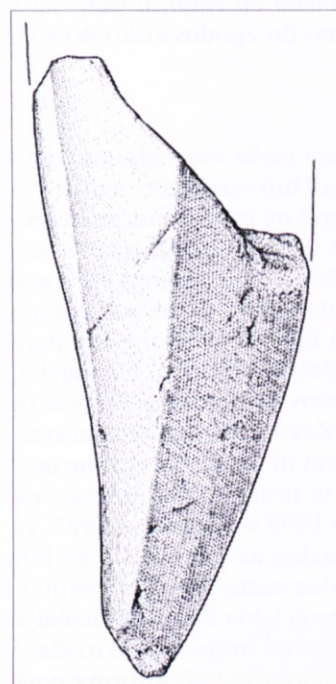
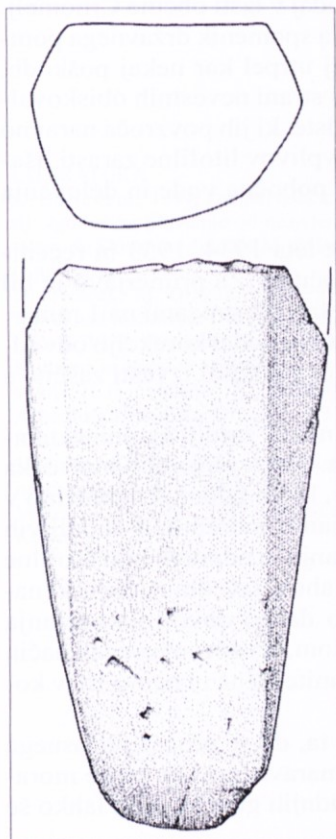
V nadaljevanju bom povzel rezultate arheoloških in geoloških raziskav, nakazal konservatorsko problematiko ohranjanja spomenika in ambienta, nato pa komentiral še njegovo vključevanje v vse bolj cenjeno povezovanje turizma z naravno in kulturno dediščino. Besedilo smiselno dopolnjuje objava geoloških analiz dr. Franceta Šušteršiča, ki so bile za simpozij le kratko povzete, tu pa sledi njihova celovita objava.

Raziskave

Skrb za izjemen ambient in prvovrstni arheološki spomenik, kakršen je mitrej v Rožancu, smo prevzeli na tedanjem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto z ustanovitvijo zavoda, leta 1980.

Jeseni 1982 smo izvedli manjše arheološko sondiranje v dolinici tik ob mitreju. Izkopali smo tri sonde, in sicer prvo pred steno z reliefom (velikost 4 x 4 m) drugo v longitudinalni osi prostora, torej v smeri S-J (5 x 1 m) in tretjo prečno od Z do V stene prostora v širini 1 m. Ob tem, ko smo želeli preveriti skromne podatke o Mantuanijevem izkopavanju leta 1921, smo v 1. sondi odkrili sled tega izkopavanja (J. Mantuani, 1921). Zelo jasno je bil viden rob vkopa, velikega 110 x 150 cm v smeri V-Z z razširitvijo proti J. Pol metra pred skalo smo dejansko naleteli na ozko kamnito steno, omenjeno pri Mantuaniju kot navidezno pregrado, ki pa po mojem mnenju ni delo človeških rok, ampak gre le za skalno lusko, ki poteka vzporedno s steno z reliefom. Da gre za naravno skalo, nam kaže tudi pojav enake »pregrade« v sondi 3, kakih 6 metrov severno od sonde 1. V dnu Mantuanijevega vkopa smo našli drobce zelenega stekla, verjetno kose steklenice, s katero so ob tedanjem izkopavanju zaznamovali doseženo globino. V nedotaknjeni plasti tik pred steno smo našli precej živalskih kosti. V sondi smo pobrali nekaj fragmentov različnih keramičnih posod: med njimi izstopa zgornji del rdeče pečatne oljenke (na globini 65 cm), izvihano ustje in del ostenja grobega lonca ter dno na zunanji strani svetlorjave, znotraj pa črne posode na štirih nogah (na globini 70 cm). Na isti globini smo našli tudi del kamnitega brusa in

Kamnita sekira

fragmente zelo slabo ohranjenega železnega nožka.

Novci iz te sonde kažejo zanimivo sliko: na globini 25 cm je bil najden bronast novček, folis Constantinus I (330 – 335), na globini 45 in 95 cm sta bila najdena bronasta novca, antoniniana, cesarja Probusa (276 – 282), v sondi 2 pa smo na globini 65 cm našli bronast as Marka Aurelija (161 – 180). V tej sondi smo v osi reliefa, od njega pa 5-6 m oddaljeno odkrili s kamni obloženo kurišče. Vrh kurišča je bil na globini 67 cm. Novček M. Aurelija bil najden izven kurišča, vendar skoraj na enaki globini.

Severni profil prečne sonde nam je pokazal tik pod listjem in humusom recentno kurišče, nato plast ilovnatega humusa – naplavine z brega, od 30 – 55 cm globoko je plast temnosive zemlje z drobcami oglja in nekaj fragmentov keramike, tej pa sledi sterilna ilovica.

Če na podlagi najdb poskušam povzeti rezultate, bi lahko rekel, da je bil relief verjetno vklesan že pred koncem 2. stoletja. Prostor pred reliefom je bil še sredi 3. stoletja precej globlji od današnjega nivoja, za 65 – 95 cm. V prvi tretjini 4. stoletja je ta nivo le še 25 cm pod današnjim, če domnevamo, da so bili novčki izgubljeni na površini. V plasti, ki jo datira novček Marka Aurelija, je jasna sled kurjenja, kar kaže na uporabo ognja ob obredih. To v mitrejih, ki so bili običajno v zaprtih stavbah, ni bilo mogoče.

Leta 1994 je Inštitut za geologijo FNT v Ljubljani pod vodstvom dr. Franceta Šušteršiča opravil še geološke raziskave kamnine ter območja okoli mitreja. Na podlagi preverjanja geoloških razmer, hidrogeologije in upoštevanja kraških pojavov, geologije najozje okolice mitreja je bila postavljena hipoteza, da ne gre za kraško udornico temveč za antični kamnolom. Avtor je z vrsto raziskav o obliki, oblikovanosti dna, sedimentov v dnu ugotovil, da oblikovanost kotanje ne ustreza korozijski vrtači. V okolici ni izrazitih kraških pojavov, v uleknini nad železniško progo pa so sledovi kamnarjenja. S terena v okolici je bil iz škrapelj pobran ves premični material, spodnje kamnite lezike, lahko bi rekli luske, pa so omogočale izkoriščanje kamnine v večjih kamnitih ploščah.

Ti rezultati in pa dejstvo, da je v bližnjem Črnomlju ohranjen vrsta antičnih nagrobnikov, nas je navedlo še na primerjavo vzorcev kamnin teh nagrobnikov in vzorcev, vzeti v območju mitreja. Pripravljeni so bili preparati, na katerih so bile izvedene izotopske raziskave (Inštitut Jožef Stefan v Ljubljani) in geokemične raziskave v Vancouveru v Kanadi ter sedimentološke preiskave na FNT v Ljubljani.

V zaključkih, do katerih je privedla zapletena analiza, je avtor zapisal: "Na osnovi geomorfoloških raziskav, podprtih z rezultati vrtanja, ni indicacij, da bi bila kotanja, v kateri se nahaja mitrej, udornica ali podobna naravna kraška oblika. Vsi znaki kažejo, da gre za antični ali starejši kamnolom. Tedanji kamnarji so izvlekli apnenčaste bloke v razpoklinski osi, ki je naklala prek 4 m debelo apnenčasto plast. Glede na sedimentološka, geokemična in izotopska svojstva se vsi nagrobniki nahajajo znotraj obsega variabilnosti plasti, v kateri je mitrej. Zato je sklep, da izvirajo iz mitreja ali njegove bližnje okolice, popolnoma sprejemljiv. Ker je kombinacija zunanjih geoloških okoliščin, ki so omogočile kamnarjenje po predpostavljani tehnologiji sorazmerno redka, to verjetnost prejšnjega sklepa samo povečuje."

Konservatorska problematika

Območje mitreja v Judovju je predmet organizirane skrbi praktično

že skoraj vse stoletje. Jos. Mantuani je že leta 1921 zapisal v Zborniku za umetnostnozgodovino št. 1, da za oskrbo spomenika, ki je last dežele, skrbi deželni muzej. Parcela je sedaj v lasti občine Črnomelj. Spomenik je bil v parlamentu razglašen za spomenik državnega pomena. Kljub deklarirani skrbi pa je doslej utrpel kar nekaj poškodb. Delimo jih lahko v fizične, povzročene s strani nevestnih obiskovalcev (odbiti deli Mitrove glave, bika), in tiste, ki jih povzroča naravno okolje, ki jih lahko povzamemo v sklop vplivov litofilne zarasti lišajev in mahov, odlaganja sige iz polzeče pobočne vode in delovanja kislega dežja.

Če primerjamo stanje na posnetkih iz leta 1934, 1953 in recentnega posnetka, je propadanje kamnine očitno. Za primerjavo je bil izdelan še fotogrametrični posnetek reliefa s plastnicami na 1 mm.

V preteklih letih je Restavratorski center izvedel korekcijo odvodnjavanja površinskih oz. pobočnih vod ter poskušal izvesti zaščito s silikonskimi premazi.

Problem zaščite mitreja v Rožancu pa ni le v zaščiti kamnine, temveč tudi izjemno občutljivega ambienta. Tako je pred nami težka odločitev o izbiri možnih variant zaščite, ki jih lahko povzamemo v ponavljanju kemične zaščite in spremljanju morebitnih škodljivih vplivov silikonov na kamnino, preprečevanju in odpravljanju litofilne zarasti in škodljivih vplivov lišajev in mahov, izvedbi nadkritja (napušča), vpetega v skalno osnovo, tako da ne dovoljuje scejanja pobočnih vod, zaščiti z neprebojnih steklom, izvedeno na enak način kot pri prejšnjem, izrezu originala iz kamnite stene in namestitev kopije na prvotno mesto.

Morda je še kakšna druga, na primer ta, da se proces počasnega propadanja kamnine prepusti delovanju narave, pri tem pa se moramo sprijazniti z dejstvom, da smo ena zadnjih generacij, ki lahko še občuduje ta lep primer antične umetnosti.

Izjemen ambient bi težko prenesel kakšno od zadnjih treh, saj v dolinici moti celo tabla, ki jo tam je postavilo zgodovinsko društvo črnomaljske srednje šole.

Turizem

V zadnjih letih smo tudi na Dolenjskem priča vse večjemu zanimanju predvsem domačih, prihajajo pa tudi tuji turisti. Pri tem je vse bolj cenjeno spoznavanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. Lahko rečemo, da je to tudi rezultat razvojnega projekta Sveta Evrope in prvotno devetih občin Dolenjske in Bele krajine Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, v katerega je mitrej v Rožancu seveda vključen. Povečan obiskv zadnjih letih pa narekuje nekatere posege v okolici. V sodelovanju z Gospodarsko zbornico Dolenjske, koordinacijskim odborom projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine in Občino Črnomelj smo na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu pripravili zasnovo celostne ureditve in opreme točk, ki so vključene v ta projekt. Prvi primer, na katerem smo zamisel preverili in jo v letu 1999 v celoti realizirali, je bil prav postavitve smerokazov, risb in razlag na panojih, ki so bili postavljeni od odcepa, ki vodi z magistralne ceste proti Črnomlju v vas Rožanec. Na križišču v vasi je postavljena tabla z oznako razdalje do mitreja, obenem pa obiskovalce usmerja na urejeno parkirišče v neposredni bližini domačije Kočevarjevih, kjer je tudi informativna točka. S tem ko je bilo urejeno parkirišče v vasi, na katerem je mogoče

LITERATURA

- D. Božič et al., 1999, Zakladi tisočletij: zgodovina Slovenije od neanderthalcev do Slovanov, Založba Modrijan (Ljubljana).
D. Breščak, M. Dražumerič, 1999, Mitrej nad Rožancem (Novo mesto).
I. Curk, 1972, Mitreji na Slovenskem, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 31 (Ljubljana).
I. Curk, 1990, Arheološka najdišča Dolenjske, 31 Rožanec, 97s.
J. Mantuani, 1921, Zbornik za umetnostno zgodovino 1, 1921, 188.
Velika verstva sveta, 1987, Ognjišče, Koper.

parkirati več osebnih vozil, pa tudi parkirati in obrniti avtobus, je urejen osnovni pogoj, da se obiskovalci odpravijo v bližnje Judovje, kakor se gozd z mitrejem imenuje, peš. Le tako se po našem mnenju lahko pripravijo in najpopolneje doživijo ambient s svetiščem.

V dolinici pri reliefu smo odstranili dotrajano tablo in jo na platoju pred vstopom v območje nekdanjega antičnega kamnoloma nadomestili z novim panojem, sestavljenim iz treh delov. V osrednjem je pomanjšana risba reliefa s prizorom Mitrovega darovanja bika, katere avtorica je Andjelka Fortuna-Saje, risarka arheoloških najdb in dokumentacije ter oblikovalka na Zavodu, ob straneh pa je kratka razlaga napisa (v slovenščini in angleškem prevodu). Celovitost informacij dopolnjuje zloženska, ki je obiskovalcem na voljo na informativni točki v vasi in kjer je zbranih več podatkov tako o mitraizmu kot veri, kot o mitreju v Rožancu in njegovem nastanku. Zloženska je v celoti prevedena v angleščino.

MITREJ PRI ROŽANCU – ANTIČNI KAMNOLOM

Septembra 1992 smo si predstavniki tedanjega Inštituta za geologijo FNT, Montanistika in predstavniki Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novem mestu ogledali mitrej pri Rožancu. Ocenili smo, da kotanja, v kateri se nahaja mitrej, po vsej verjetnosti ni naravnega izvora in da obstoji možnost, da gre za antični kamnolom. Tako se je samodejno odprlo tudi vprašanje izvora sorazmerno razkošnih rimskih nagrobnikov v Črnomlju.

V dogovoru z obema pogodbenima strankama je bila sklenjena pogodba¹ o podrobnejši geološki preiskavi mitreja. Naloga se je osredinila na dve vprašanji:

- Ali je kotanja, v kateri se nahaja mitrej, opuščen kamnolom? Če je odgovor pozitiven,

- ali je možno, da bi rimski nagrobniki v Črnomlju izvirali odtod?

Elaborat je bil oddan marca 1994. Na tem mestu povzemam glavne ugotovitve raziskave.

Splošni podatki

Mitrej pri Rožancu leži ob vznožju skrajnih vzhodnih obronkov Roga, kjer ta preide v nizko Belo krajino. Konkretna lega mitreja je okrog 150 m severno od cerkve sv. Jurija (kota 264).

Mitrej Rožanec leži nekaj deset metrov nad pregibom, s katerim prehaja uravnani del Bele krajine v predgorja Roga, konkretno Vinske gore. Z njo se zaključuje sorazmerno prem rob na odseku med Kotom pri Semiču in Otovcem. Vzhodno-severovzhodna pobočja Vinske gore, kjer se nahaja mitrej, so blažja kot južna in apnenčevi predeli so močno škrapljasti. Višji, planotasti del je pokrit z vrtačami, kar kaže na dobro razvit kras. Vzhodno od Vinske gore površje ostro preide v nizki, uravnani del Bele krajine, z blagimi, nevisokimi vzpetinami in delno površinskim odtokom.

Po osnovni geološki karti SFRJ, merila 1 : 100.000, list Črnomelj (po kateri povzemamo osnovne geološke podatke), gradijo okolico mitreja intramikritni apnenci s klipeinami, kimmeridgijske in titonijske starosti. Okrog kilometer zahodnjeje nanje normalno nalegajo spodnjekredni intramikritni apnenci. Kamnina je sorazmerno debelo skladovita, saj znaša povprečna debelina plasti pol do enega metra. Po svoji debelini izstopa plast, v kateri se nahaja mitrej, saj njena debelina presega 4 metre.

Okrog 40 metrov severno od mitreja poteka tektonska meja - ki na karti ni zaznamovana - onkraj katere je kamnina bistveno bolj dolomitizirana. Okrog 200 metrov vzhodno od mitreja poteka v smeri sever-jug transverzalni prelom Priseka-Radenci-Semič, ki ločuje nizko ozemlje Bele krajine od vzpetin Roga na zahodu. Ob tem krilu preloma je prišlo do vsaj nekajstometerskega relativnega dviga.

Vsa bližnja okolica mitreja je kraška. Prelom Priseka-Radenci-Semič je pomembna ločnica, saj deli dve popolnoma različni enoti. Zahodno od njega, kjer je tudi mitrej, je globoki kras Roga z vertikalnim odtokom, globoko podtalnico, praktično brez prepereline. Značilna so navpična brezna in redki fragmenti manjših, davno opuščenih rovov, ki z današnjo hidrologijo nimajo nikakršne zveze. Vzhodno

¹ Pogodba št. PB - 35/92 med: Inštitutom za geologijo Odseka za geologijo Oddelek za montanistiko FNT Univerze v Ljubljani in Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto z dne 12. 11. 1992.

od preloma Priseka-Radenci-Semič je spuščeni blok Bele krajine, kjer se je zaradi plitve podtalnice razvil plitvi kras. Značilne zanj so vodokazne jame; ob cesti Semič-Črnomelj se sorazmerno blizu mitreja nahaja jama Stobe. Okrog 100 m severovzhodno od mitreja je zajet manjši izvir Vodica, ki zbira lokalno, na dolomitu zbrano vodo.

Pomembno je, da ob vznožju Roga na črti Semič-Tušev dol ni kraških izvirov, kakršnih južneje ne manjka. Očitno deluje predpostavljena zdobljena cona jugozahodno od Vinske gore kot zapora, ki kraške tokove usmerja proti jugovzhodu. Zato v bližini mitreja ne moremo pričakovati aktivnega kraškega podzemlja.

Podatki o mitreju

Ker nismo razpolagali z že izdelanim načrtom, smo s kompasom in merskim trakom izmerili relativno lego 66 točk. Za lokalno koordinatno izhodišče smo izbrali količek, zabit tik pod Mitrovim reliefom, levo.² Na to ogrodje smo vnesli pomembnejše detajle in izdelali skico v merilu 1: 250.

Relief Mitra je vklesan v steno 8 do 12 metrov široke in do 5 metrov globoke kotanje, dolge 35 metrov. Zahodna stena, obrnjena v pobočje hriba, je sorazmerno enovita in gladka. Izdelana je v eni sami plasti apnenca, debeli najmanj 4 metre. Z njenega zgornjega roba se krojijo veliki bloki kamnine, ki sedaj ležijo v kotanji.

Nasprotna stena je nižja, niti ni tako enovita. Lažje govorimo o cikcakasto razporejenih, sorazmerno pravilnih blokih kamnine, visokih 2 do 3 metre. Na severu se kotanja zoži v slaba 2 metra širok, zelo atraktiven prehod. Na južni strani je strmo, zemljeno pobočje, poraščeno z grmovjem in posejano z redkimi skalami nepravilnih oblik. S te strani kotanja skoraj ni zaprta in širok prehod, skoraj v nivoju, se odpira proti jugovzhodu.

Dno je v celoti ilovnato in zaradi prekopavanj sorazmerno nepravilno, čeprav v grobem uravnano. Danes najgloblji del je prav pred Mitrovim reliefom. Gre za očitno umeten izkop. V grobem se dno vzpenja proti obema ožjima koncema, torej severu in jugu. Okrog 5 metrov severno od reliefa je ob isti steni 4 metre dolga in dober meter široka živoskalna polica, ki se za slabo ped dviguje nad soseščino.

Praktično vsa kotanja je izdolbena v enem samem, izredno debeljem skladu apnenca. Debelina znaša najmanj 4 metre, saj spodnje lezike nikjer ni mogoče ugotoviti. Kroji se pretežno vzporedno z lezikami, vendar so to notranje plastne strukture, ki lateralno ne sežejo več kot nekaj metrov. Mikroskopske preiskave so pokazale, da je plast nastajala v plitvem in sorazmerno mirnem morju, vendar – ker gre za eno samo plast – v izredno raznolikih krajevnih okoliščinah. Zato je presenetljivo, da z diagenozo ni nastalo več lezik oz. več tanjših plasti.

Dostopna je samo zgornja lezika, ki pa je zaradi zakrasevanja tako poškodovana, da bi neposredno merjenje vpada ne bilo smiselno. Zato smo na njej odmerili pet točk in ploskev izračunali. Njen vpad je 134,6 / 8,6, kar pomeni, da je plast praktično vodoravna.

Tako zahodna stena kot celotna kotanja se ravnata po subvertikalnih razpoklinskih conah, ki smo ju merili neposredno: A: 63,4 / 83,8³ in B: 254,1 / 84,2.⁴ Ploskvi sta skoraj vzporedni in ju genetsko lahko štejemo skupaj. Skoraj gotovo sta nastali kot spremljajoči strukturi preloma Priseka - Radenci - Semič. V severnem kraju prečka kotanjo manj pomembna razpoklinska cona C: 148,7 / 68,9,⁵ ki bi lahko nastala

³ Točka 25.

³ Povprečje štirih vpadov.

⁴ Povprečje devetih vpadov.

⁵ Povprečje sedmih vpadov.

la kot spremljajoča struktura domnevnega preloma na meji apnenec dolomit.

O izvoru kotanje mitreja

Zahodno stran kotanje omejuje navpična do prepadna stena, v katero je vklesan Mitrov relief; komaj manj strma, čeprav zaradi pobočja nekaj nižja je vzhodna stran. To je dosedanje raziskovalce privedlo na misel, da se mitrej nahaja v udornici. Že pri prvem ogledu smo ugotovili, da oblikovanost kotanje nikakor ne ustreza korozijski vrtači, je pa tudi precej znakov, da kotanja ne more biti udornica. Če izvzamemo komaj verjetno možnost, da bi kotanjjo izkopal z namenom zgraditi mitrej, se zdi najbolj naravna misel, da gre za tedaj že opuščen kamnolom. Pri tem je prostor samoumevno oblikovan tako, kot sta dopuščali takratna tehnologija oz. surovina sama.

Znane so antične kamnarske metode s pregrevanjem kamnine ali z zalivanjem suhih lesenih zagozd, katerih sledove bi dosedanji raziskovalci gotovo opazili. V danem primeru tak človekov poseg sploh ni bil potreben, saj je kamnina zaradi razpoklinskih con skupin A in B razsekana v dobro ped debele plošče, ki so zaradi nenavadno debele plasti tudi precej obsežne. Antični kamnarji⁶ so lahko bloke preprosto izdirali in odvažali. Tak način pridobivanja gradbenega kamna, predvsem za zahtevnejše domače potrebe, je bil v še ne tako daljni preteklosti na Krasu povsem običajen.

Preveriti moramo torej, ali podrobna oblikovanost kotanje oz. sedimentacije v dnu kažeta na udorni izvor oz. ali moremo v njej najti nedvoumne sledove kamnarjenja. Splošna oblika udornic teži k okroglemu tlorisu, vendar to velja predvsem za večje in starejše udornice (F. Šušteršič, 1973). Manjše in mlajše se bolj ravna po lokalni geološki strukturi. Če bi jama potekala pravokotno na razpoklinsko cono - kar je sicer malo verjetno, a glede na bližino pobočja vendarle možno - bi se spodkopana razpokana kamnina sesula v jamo. Ker potekajo glavne razpoklinske cone v smeri približno severoseverozahod-jugozahod, bi bila udornica podaljšana v isti smeri. Kotanja bi torej bila precej podobna sedanjemu mitreju. Vsekakor bi špranje v še nesesuti razpoklinski coni ob kotanjji zaradi popuščanja zazijale - tega pojava pa nikakor ni bilo mogoče ugotoviti.

Osrednji predel udornic zavzema podorni material, ki je nastal s porušenjem stropa ali se je odkrušil s sten. Kotanja z mitrejem ima nasuto dno in na pogled ni mogoče izključiti možnosti, da se podorni material nahaja pod zasipom. Vendar takšno možnost radikalno omarje živoskalna polica, kakršna bi v udornici nikakor ne mogla nastati.

Popolnoma enaka kotanja bi nastala z izvlačenjem ploščatih blokov iz razpoklinske cone. Njena velikost bi bila pogojena s količino uporabne surovine, njeno dostopnostjo ter potrebami uporabnikov. V tem primeru bi v dnu ne bilo podornega materiala, temveč bi v globlji spodnje lezike zadeli na kompaktno živo skalo. Posledica delnega izvlačenja bi bile skalne police, kakršno smo že omenili, zasute pa bi lahko bile še na več drugih mestih.

Kritična je torej oblikovanost dna. Da bi jo ugotovili vsaj v grobih obrisih, smo izvrtali 9 ročnih vrtin do skalne podlage v dveh približno pravokotnih profilih. Ne glede na lokacijo so naletele na skalno podlago zelo plitvo pod površjem. Kljub temu da ne moremo neposredno soditi, ali gre za živo skalo ali podorni material, o podornem stožcu, ki bi v udornici moral biti, nikakor ne moremo govoriti. Sorazmerno

⁶ Glede na dejstvo, da je mitrej nastal v antiki, more biti kamnolom edino iz iste dobe ali pa tudi starejši.

majhne razlike v doseženih kotah dosti bolj govorijo za to, da gre za živoskalno podlago, globlje od katere materiala niso več izkoriščali.

Če vnaprej izključimo namerno zasipanje, so možnosti izvora zemljine na živoskalni podlagi naslednje. Če gre za udornico, se večje količine ilovnatega materiala naberejo šele po daljši dobi, tedaj ko stene običajno že razpadejo. Ker je kotanja mitreja predvsem stenasta, je tu protislovje, ki zahteva izvor materiala od drugod.

V višjih pleistocena, ko je bilo mehansko razpadanje kamnine zelo razširjeno, bi soliflukcija udornico zelo verjetno napolnila s pobočnim materialom. Namen vrtnanja je bil tudi ugotavljanje, kakšen material zapolnjuje dno mitreja. Če bi bil v zemljini pleistocenski soliflukcijski material, bi pri vrtnanju naleteli na značilen grušč ali vsaj njegove ostanke. Kljub veliki pozornosti nismo našli niti sledu česa podobnega.

Izvrtnani smo določali barvo z Munsell soil color charts in ugotovili, da so za celoto značilni rjavorumeni toni razreda 10 YR. Opazen je trend k rdečim tonom s smeri proti severu, to je bliže preloma med apnenčevim in dolomitnim paketom. Vzorec iz zdobljene cone samega preloma je obarvan 5 YR 4/6 (rumenkastordeča). Rjavorumeni toni so značilni za najvišji pas s talnimi procesi spremenjene terra rosse, rdeča barva pa za prelomne strukture.

Takšna gradacija bi v udornici ne mogla nastati - z izjemo, da bi bila udornica zelo stara in zasuta z ilovico, talni procesi pa iz nekkih razlogov diferencirani. Vendar smo udornico kot staro že izključili. Bistveno verjetnejša je razlaga, da gre za material, ki se je naletel v škraplje, pri čemer se je v bližini preloma mešal z netopnim rdečim polnilom zdobljene cone. Pri predpostavljenem izvlečenju blokov do premeščanja skoraj ne prihaja, tako da je prvotna razporeditev različnih ilovic ostala nespremenjena.

Kotanja z mitrejem bi bila bolj verjetno udornega nastanka, če bi v okolici naleteli na kakršnekoli sledove intenzivnejšega podzemskega zakrasevanja. Vendar smo že nakazali, da glede na današnje razmere večjih kraških prostorov v okolici ne moremo pričakovati. Izjemoma bi lahko naleteli na ostanke mezokrasi,⁷ o katerem pa v ožji okolici ni sledu. Tako je možnost, da bi bila kotanja mitreja vendarle udornica - še posebej mlada - tudi po tej plati zmanjšana na minimum.

Levo ob poti, ki vodi z Rožanca proti mitreju, je še pred železnico plitva uleknina, ki spominja na zatrep. Podroben pregled je pokazal, da gre tudi v tem primeru za posledice primitivnega kamnarjenja, saj je človek odnesel vse, kar se je dalo premakniti oz. uporabiti. Na podoben način so bolj ali manj, ponekod v več plasteh, opustošena vsa škrapljišča med Rožancem, Sv. Jurijem in Vodičnikom, seveda tudi v najožji okolici mitreja. Na več krajih je razvidno, da so bile škraplje sorazmerno dobro vkopane v zemljino in da je človek odnašal bloke apnenca dokler se je sploh dalo. Drugod, kjer zemljine skoraj ni, lahko opazimo nekakšen "limestone pavement",⁸ ki pa je samo navidezen. Gre za skoraj nezakrasele lezike, ki so prišle na površje tako, da je človek odstranil več plasti kamnine nad njimi.

Pri tem je antični kamnar prej ali slej načel območje današnjega mitreja. Nevsakdanja okoliščina, da so pobočni procesi odprli presek izredno debele plasti apnenca z navpično razpoklinsko cono, mu je nudila tako rekoč že pripravljen material za večje kamnite plošče. Naravno danost je dobro izkoristil in pobral prav vse, kar se je dalo. Ostali material iz okolice je bil seveda manj kvaliteten. Lahko, da ga

⁷ S tem izrazom podpisani označujem kraške pojave, nastale v popolnoma drugačnih hidrogeoloških razmerah od današnjih (kenokras), vendar pa sedimenti v kraških kamninah diagenetsko še niso spremenjeni v trdno kamnino.

⁸ "Apnenčasti tlak" je strokovni izraz anglosaškega izvora, s katerim Britanci označujejo obsežna apnenčeva površja, ki jih je popolnoma ogledilo delovanje celinskega ledu.

je uporabil kot gradbeni kamen, ali pa kar za kuhanje apna, saj kamnita pobočja niso bila nikoli obdelana in zato verjetno vsaj nekoliko poraščena, tako da je bilo kurivo pri roki.

Kotanja mitreja kaže površno podobnost z zelo mladimi udornicami, vendar manjkajo odločilne podrobnosti. K temu izkazuje kotanja nekaj detajlov, ki praktično izključujejo tak nastanek. Obratno pa ni bilo mogoče najti indikacij, ki bi izključevale možnost, da je kotanja nastala kot kamnolom. K takšni interpretaciji govori tudi okolica, ki so jo nekdanji kamnarji praktično opustošili.

Primerjava kamnine v mitreju z rimskimi nagrobniki v Črnomlju

Podrobna morfološka analiza je pokazala, da je kotanja mitreja po vsej verjetnosti antični ali starejši kamnolom. Ker so prav na tem mestu lahko pridobivali neobičajno velike bloke, je nujno vprašanje, kje so jih uporabili.

Sorazmerno razkošni rimski nagrobniki so znani v Črnomlju in vprašanje, ali ne izvirajo morda odtod, je samoumevno. Da bi preverili to možnost, smo izvršili sedimentološko, geokemično in izotopsko preiskavo kamnine v mitreju oz. v nagrobnikih in skušali ugotoviti sorodnost. V ta namen smo vzeli v kamnolomu pet vzorcev⁹ kamnine¹⁰ in vzorčili še šest nagrobnikov.¹¹ Da bi čim manj poškodovali dragocene muzealije, smo se pri vzorčevanju omejili na najmanjšo možno količino materiala.

Vsi vzorci so apnenčevi mikriti. Pri preiskavi nismo našli značilnih parastratigrafskih fosilov, ki bi omogočili bolj podrobno starostno opredelitev, kot je podana z osnovno geološko karto. Razmeroma majhna variabilnost mikrofacialnih značilnosti kaže na sedimentacijo v zelo mirnem okolju, zagotovo v razmeroma plitvi laguni. Na to sklepamo zaradi skoraj popolne odsotnosti pelagičnih fosilov. Glede na mikroskopske analize je vir vseh raziskanih vzorcev (mitrej in Črnomljska nekropola) lahko isti litološki člen. Izstopa en sam vzorec iz Mitreja (210).¹²

Geokemična preiskava je podala koncentracije 30 kemičnih elementov. Zaradi enake koncentracije šestih redkih kovin smo le-te izločili iz nadaljnje obravnave, saj bi njihovo upoštevanje v nadaljnjem postopku pomenilo samo balast. Pri izotopski analizi iščemo relativno razliko izotopske sestave raziskovanega vzorca glede na izbrani standard. Upoštevali smo stabilne izotope kisika in ogljika, ki omogočajo oceno o pogojih nastanka kamnine.

Pri tolikšnem številu parametrov vizualna presoja sorodnosti odpove in v poštevek pridejo edino numerične metode. Ker je bilo že po mikroskopskih preiskavah očitno, da je material v mitreju – kljub temu, da izvira iz ene same plasti – sorazmerno raznolik, smo se odločili za klasifikacijo, ki med vzorci ne predvideva nobene vnaprejšnje povezave, ampak upošteva vsakega zase in išče njegovo sorodnost z vsakim od ostalih posebej.

To smo izvedli z osnovno metodo numerične taksonomije, ki definira vsak vzorec z vektorjem, katerega komponente so vrednosti parametrov posameznih meritev, nato pa išče medsebojno bližino posameznih vektorjev. Rezultate ponazorimo z dendrogramom, to je vejnatim diagramom, kjer je sorodnost posameznih elementov prikazana s položajem na "drevesu", stopnja sorodnosti pa je izražena s koeficientom korelacije (Meglen, 1991).

⁹ Vsi preparati so bili pripravljene na Katedri za mineralogijo in ekonomsko geologijo Oddelka za geologijo, kjer so bile opravljene tudi sedimentološke analize. Izotopske preiskave je opravil Inštitut Jožef Štefan v Ljubljani, geokemične pa ACME Analytical Laboratories v Vancouveru, Kanada. Interpretacija je bila opravljena na katedri za mineralogijo in ekonomsko geologijo (Uroš Herlec, dipl. inž., in Nina Zupančič, dipl. inž.

¹⁰ Označeni s št. 201, 203, 204, 205 in 210.

¹¹ Označe: 202 (Grad - nagrobnik "Avitus"), 206 (Dvorišče gradu, nagrobnik z dvema portretoma), 207 (Grad - hodnik desno), 208 (Grad - hodnik levo), 209 (Grad - nagrobnik z odklesanim napisom), 211 (Cerkev).

¹² Glede na to ter rezultate geokemičnih in izotopskih analiz, bi bilo zanimivo podrobneje preučiti lateralno variabilnost vseh parametrov. Predvsem bi bila potrebna detajlna analiza mikrofacialnih različkov stene v mitreju. Za osnovni cilj raziskave pa to nima večjega pomena.

Podatke geokemičnih in izotopskih preiskav smo združili, normalizirali in izračunali korelacijsko matriko. Iz nje sledi dendrogram. Razvidna je sorazmerno velika raznolikost materiala znotraj plasti, v kateri se nahaja mitrej, tako da sta vzorca 201 in 203 med seboj sicer nekoliko sorodna, vendar glede na ostale odbojna. Največja geokemična in izotopska sorodnost se kaže med vzorcema 204 z mitreja in 209 (Grad - nagrobnik z odklesanim napisom). Nakazana je tudi sorodnost nagrobnika 208 (Grad - hodnik levo) z glavnino vzorcev iz mitreja. Preostali štirje nagrobniki so si sicer nekoliko sorodni, vendar kažejo glede na mitrej in ostala dva nagrobnika odbojnost.

Izračunano odbojnost moramo jemati relativno, saj so bili podatki normalizirani s skupnimi parametri skupine. Zato je odbojnost samo relativna. Če bi bil navzoč en sam primer, ki bi ne izhajal iz istega ali vsaj zelo podobnega sedimentacijskega okolja, bi preiskani vzorci pokazali visoko stopnjo sorodnosti.

Apnenčeva plast, v kateri se nahaja mitrej, je po več plategh geološko nenavadna. Zlasti izstopata njena neobičajna debelina in nenavadna notranja variabilnost. Sorodnost vzorcev z mitreja in nagrobnikov moramo presojudati tako, da upoštevamo njihova mikroskopska, geokemična in izotopska svojstva skupaj. Najbolj je opazno, da se grupiranje po mikroskopskih lastnostih ne prekriva z grupiranjem po geokemičnih in sedimentoloških svojstvih, niti eno niti drugo pa z osnovnima skupinama, namreč z mitrejem in z nagrobniki. Vsekakor je to posledica dejstva, da nenavadno debela plast z mitrejem vključuje material, ki se praviloma nahaja ločeno po več plasteh.

Po drugi strani pa prav ta nenavadna debelina zmanjšuje možnost, da bi antični kamnarji pridobivali material za nagrobnike kjerkoli. Predpostavili smo tehnologijo, ki zahteva kombinacijo nenavadno debele apnenčeve plasti z vertikalno razpoklinsko cono, vse skupaj pa na lahko dostopnem mestu. Da gre za sorazmerno redko kombinacijo za primitivno kamnarjenje ugodnih okoliščin, potrjuje že ugotovitev, da ima sorazmerno nepomembna črnomaljska nekropola tako razkošne spomenike.

Proti tej oceni govori le dejstvo, da so variance pri geokemičnih in izotopskih parametrih nagrobnikov nekoliko večje kot pri vzorcih mitreja. To morda pomeni, da so nagrobniki sicer pobrani iz iste plasti, vendar ne vsi prav v mitreju. Da bi lahko podali dokončen odgovor, bi morali časovno in prostorsko rekonstruirati fizikalne in kemične pogoje pri sedimentaciji in diagenezi matične plasti, kar pa po obsegu in ceni daleč presega razumne okvire.

Sklepi

Na osnovi geomorfoloških raziskav, podprtih z rezultati vrtnjanja, nismo našli indikacij, da bi bila kotanja, v kateri se nahaja mitrej, udornica ali podobna naravna kraška oblika. Vsi znaki kažejo, da gre za antični ali starejši kamnolom. Tedanji kamnarji so izvlekli apnenčeve bloke v razpoklinski coni, ki je naklala prek 4 metre debelo apnenčevo plast.

Glede na sedimentološka, geokemična in izotopska svojstva se vsi nagrobniki nahajajo znotraj obsega variabilnosti plasti, v kateri je mitrej. Zato je sklep, da izvirajo iz mitreja ali njegove bližnje okolice, popolnoma sprejemljiv. Ker je kombinacija zunanjih geoloških okoliščin, ki so omogočile kamnarjenje po predpostavljani tehnologiji, sorazmerno redka, to verjetnost prejšnjega sklepa samo povečuje.

LITERATURA

Meglen, R. R., 1991: Chemometrics. University of Colorado, 1-269, Denver.

Munsell soil color charts.

Osnovna geološka karta SFRJ 1:100.000, List ČRNOMELJ.

Šušteršič, F., 1974: Nekateri metrični problemi udornic. Geografski vestnik, 46, 27-46, Ljubljana.

Šušteršič, F., 1992: Delovni seznam jam jugovzhodne Slovenije. Naše jame, 34, 74-108, Ljubljana.

Šušteršič, F., M. Knez, 1995: Prispevek k slovenskemu speleološkemu pojmovniku. Naše jame, 37, 153-170, Ljubljana.

Šušteršič, F., U. Herlec, 1994: Geološke preiskave Mitreja pri Rožancu. Elaborat, 1 - 19, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, Oddelek za montanistiko, Odsek za geologijo, Inštitut za geologijo, Ljubljana.

SANDI LESKOVEC

PREVARA, 1985 / VDOVA, 1982

Reliefa v lesu

Lucijan Reščič

OBUJENI ČAS

O Sandiju Leskovcu, kiparju samorastniku

SANDI LESKOVEC(1936 - 1997)

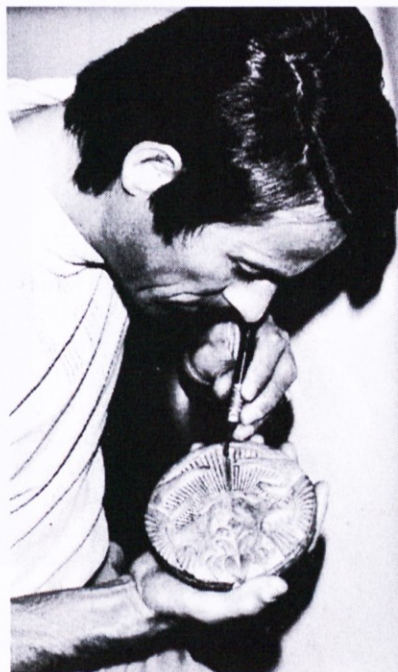
Otroštvo je preživel na Kozjanskem in Dolenjskem. Osnovno šolo je dokončal na Mirni. Izučil se je za mizarja. Ustabilil se je na Mirni, kjer si je ustvaril družino. Kot umetnik in mojster reliefa v lesu je samorasel v obojnem pomenu. Pred javnost je stopil relativno pozno, na VII. taboru leta 1974 kot dokaj izoblikovan ustvarjalec. Odtlej se je udeležil več kot dvajsetih taborov likovnih samorastnikov v Trebnjem.

Od rezbarskih začetkov je zoril svoj slog k vse bolj čistemu reliefnemu kiparstvu. Usmerjal se je v pripovednost in simboliko ter k temeljnim vprašanjem življenja in eksistence. Kot Dolenjec je bil vraščen v podeželsko okolje in izoblikovan v kmečkem pojmovanju življenja. Tako iz njegovih del diha nekakšna pristnost prvobitnega življenja.

V zloženko za razstavo v Galeriji Krka v Novem mestu je leta 1986 profesor Zoran Kržišnik zapisal: "Umetnik je rasel v smislu likovne skulpturalnosti in je svojo skulpturo privedel skoraj na raven čiste likovnosti, pri tem pa v samem načinu modeliranja, luščenja svojih reliefnih skulptur ostal v vsebinskem, pripovednem smislu zvest tradiciji naive, povezan z zemljo in prvotnimi človeškimi stvarmi. Tako se je vzpel med vodilne "jugoslovanske" skulptorje naive in postal zanimiv tudi za širši svet ..."

Sodeloval je na devetdesetih razstavah, od teh je bilo okrog dvajset samostojnih. Za svoje delo je prejel številne nagrade in priznanja, med njimi leta 1977 zlato medaljo za kiparstvo v Monte Carlu, leta 1978 posebno priznanje za kompozicijo v Antibesu, istega leta zlato plaketo kurirjev Slovenije in srebrno plaketo Diane Lovske zveze Slovenije, zlato plaketo ter več povelj in častnih nagrad na Taboru likovnih samorastnikov v Trebnjem.

Sodeloval je tudi pri likovnih opre- mah Samorastniške besede, predhodnice revije Rast.

Sandi Leskovec pri rezbarjenju; levi portret je iz leta 1974, desni iz leta 1980

Samostojna razstava

Tistega dne, ko sem ga ugledal pred vhodom v Galerijo likovnih samorastnikov v Trebnjem, bilo je marčevsko visoko popoldne leta 1976, dan pred otvoritvijo njegove prve samostojne razstave - se mi je zazdel v svoji vitkosti višji, kot je bil sicer po postavi. Tedaj sva se poznala površno, s ceste, mimogrede. Pomahal mi je s koščeno, a močno roko, privajeno delu z dleti v les, naj pristopim. V obraz je bil nasmejan, oči so se mu iskriale od zadovoljstva. Bil sem prvi obiskovalec njegove razstave sedemintridesetih lesorezov, nastalih med letoma 1974 in 1976. Pred njimi je stopal skoraj plaho; govoril je s pridruženim glasom, kot da bi se bal prebuditi ustvarjene figure vpreženih konj, furmana s palico, lovca-donašalca hrane in ptic, ki ga obkrožajo, strašila in skrite lisice, treh koscev, pastirca, kvartopircev, mlade mačhe ter lovskih požeruhov ... Zazdelo se mi je, da so se izrezljane zgodbe odrekle dogajanju v času in da so se omejele na zapis zalotene stanja. Ob Martinu Krpanu, izrazito reliefno stiliziranem delu, je povzdignil glas, da je zadonelo po praznem obokanem prostoru: "Poglej, ta mi je najljubši." In spet je glas potisnil v šepet navidezne skromnosti. Iz oči mu je namreč vidno seval ponos.

Sandi Leskovec: iz cikla MATERINSTVO

Lucijan Reščič
OBUJENI ČAS
O Sandiju Leskovcu,
kiparju samorastniku

Sandi Leskovec: KVARTOPIRCL,
1975

Ponos in kljubovalnost

Njegov ponos, ki sem ga sem pogosto začutil ob ognjevitejših večernih razgovorih na taborskih srečanjih, se je v jezi pogosto spreobrnil v užaljeno in kljubovalno trmoglavost. Sandi Leskovec je namreč dopoldne delal kot delavec, popoldneve, večere in noči pa je preživel kot umetnik. Risal je, kiparil in rezljal. Njegove roke so ob šelestu dlet in rezil otrdele, volja pa okamenela. Delal je neumorno, trmoglavo, vztrajal pri ciljnih, ki si jih je zastavljal. To je bila tista trma, ki ga je pravzaprav krasila. Likovno znanje je moral osvajati sam, prav tako rezbarjenje lesenih skulptur in reliefov. Nič mu ni bilo podarjeno in na to je bil ponosen. Ta njegova delovna trmoglavost je bila nekako smiselna, smotrna in potrebna, da je njegova volja ojeklenela. Toda drugače je bilo tedaj, ko se je znašel sredi izzivalnih in razburkanih razgovorov, ki so žalili čustva. Takrat je v emocionalnih razviharjenostih snemal in čistil očala ter si jih znova in znova natakil, kot bi preverjal, če že vidi v srž izzivov in odgovore nanje. Ti čutno razkrajajoči, tonsko privzdignjeni razgovori so potekali, ko so se organizatorji taborskih srečanj utrujeno umaknili, da so ostali ob skupni mizi le nekateri ustvarjalci iz tedanjih jugoslovanskih republik in včasih še kakšen kritik ali galerist. Tedaj je tista proklamirana bratska vzajemnost, še posebej sredi osemdesetih let, nekako izpuhtela in se stopnjevano pretakala v kvaziumetniške ekspezeje, ki so običajno samoljubno povzdigovali nekatere "šole naive" in pomanjševali vrednost vsega ostalega samorastniškega ustvarjanja, še posebej slovenskega, ki je bilo vedno izrazito samoniklo, samosvoje in intimnejše, vsekakor drugačno od ostalega "jugoslovanskega". To ponarejeno prijateljstvo in nepravilnost sodb sta Sandija Leskovca izjemno raztrgala, da ni nikdar našel pravih povračilnih besed in misli, takih, kot si jih je želel izdolbsti in nastrožiti. Znal pa je kljubovati vse do otrplosti obraznih mišic. Take večere je zapuščal s trpkimi mislimi, da tabor za slovenske samorasle ustvarjalce stori veliko premalo, pa čeprav se je upravičeno zavedal, da sodi med vodilne predstavnike kiperske naive v tedanjem jugoslovanskem prostoru ... Naslednje jutro, ko smo znova sedli k svojemu delu, je izgledalo tako, kot da se ni nič zgodilo. Noč je pogoltnila izrečene misli in opite sodbe.

Kakorkoli že, Sandi Leskovec je bil zelo navezan na Tabor likovnih samorastnikov v Trebnjem, saj je vendar na njem prejemal vzpodbude in pohvale tako soustvarjalcev kot tudi umetnostnih kritikov.

Sandi Leskovec: ABORTUS, 1984

Sandi Leskovec: ŽALOVANJE, 1983

Lucijan Reščič
OBUJENI ČAS
O Sandiju Leskovcu,
kiparju samorastniku

Dajal mu je novih ustvarjalnih zagonov in motivov za še bolj zavzeto delo.

Materinstvo

Mati z otrokom, ta pogost literarni, pa tudi religiozni in obči likovni motiv, je prežemal tudi Sandija Leskovca. Pa ne mati z otrokom, ki deluje eterično, umikajoče se iz objektivnega sveta, pač pa mati z otrokom, priklenjena k zemlji, pogrezajoča se vanjo, kot da ne bi zmogla dvigniti noge v naslednji korak odrešitve ... "Piš ji je odnesel pokrivalo z glave; lepi lasje so se ji razsuli po ramah in zavihrali po vetru. Zabliskalo se je; strela je udarila tako blizu, da je klecnila. Vendar jo je to priklicalo v zavest. Pogledala je proti nebu, ki je bilo neusmiljeno pobesnelo. Nekakšen nesrečo znaneč odsev je padal z razviharjenih oblakov na zemljo. Kdaj pa kdaj se je mahoma vzdignilo bučanje in zatem nenadoma potihnilo, da se je iz erozivnih tal lahko razlegel nekakšen skrivnostni glas. Spreletavali so jo kar mravljinici, kaj če se mogoče nevihtni mož reži na močvirjih ali se vsak trenutek vzdignejo hudi duhovi in zaplešejo strahoten ples smrti. Prestopala je z zadnjimi močmi v upanju, da bo le prišla onkraj zamegljenih brezbrežnosti, tja, kjer sveti luč. Medtem pa se je ulil dež, pomešan s snegom; veter je puhnil s tako močjo, da so tla zavalovila, da so se nenadoma zazdela kot podivjani oblaki, ki jo bodo odveli z otrokom kdo ve kam. Okolico je zagrnila megla; poti so se izgubljale v mraku. Slabotnih klicev na pomoč ni slišal nihče, in kolikor je bilo še glasu v grlu, jih je vihar tlačil nazaj in ji zaprl sapo. Sprevidela je, da ne more naprej. Slekla se je noter do srajce in v vse zavila otročička; potem je s povitim otrokom polegla na mokra tla, ki so se nenadoma zazdela kot kopica viharnih oblakov. Zaprla je oči v pričakovanju, da ju bo vendar kdo dvignil od tam."

Tako mi je Sandi Leskovec opisoval enega izmed svojih lesorezov, seveda v preprostejši govorici, ki je bila vedno trdno, mogoče celo trdo pri tleh. Tistega dne ni bil ne otožen ne melanholičen, bil je le eden izmed njegovih dni, ko je rajžal in krožil naokrog, kakor se mu je občasno dogajalo, ko je čutil samoto. Tedaj je iskal znance in prijatelje, da je lahko ob čašici napeljal pogovor k svojemu ustvarjanju, videnju in čutenju sveta. Iz te ozke doline, obdane z gričevjem, se je poskušal dvigovati dovolj visoko. Rekel je, da je zmajar zato, ker vidi iz višav ta svet mnogo večji, čeprav ga od zgoraj komaj še zaznava.

Tedaj me je prepričal, da sem odšel z njim v njegov delovni prostor na Mirni. Ob steno so bile prislonjene lipove in hruškove plošče. Na mizi so ležali trije dokončani lesorezi. Ponovno sva bila pri Materinstvu. Ženske so se do stegen pogrezale v nekakšni "prvotni masi". Pramati, ki poraja obilno, ker za plodove njenega telesa skrbe večni zakoni Narave; pa obupana detemorilka, grabeča v trdo steno pred seboj, v reliefu Abortus in naposled ročica vnukinje, ki obljublja na nagrobnik naslonjeni babici, da se rod obnavlja. V trenutku je bila prehojena pot od glorifikacije do pietetnosti, od dajanja do jemanja. Dovolj za večer, da sem stopil v svoj dom omamljen od tega in onega nektarskega napoja.

Sandi Leskovec: MATERIN KRUH
(izrez)

NAŠ GOST
Rast 2 / 2002

NAŠ GOST
Rast 2 / 2002

Sandi Leskovec: iz cikla zgodb o KRUHU, 1975, 1976 (zgoraj) in MARTIN KR PAN, 1975, 1978 (spodaj)

O kruhu

Ohranjena zloženka me spomni, da sem 8. maja 1986. leta v jutranjih urah tik pred otvoritvijo razstave v Galeriji Krka v Novem mestu pomagal Sandiju Leskovcu razvrščati in obešati njegove reliefe. Čeprav gre za odmaknjen čas, se jutra spominjam natančno predvsem zato, ker sva bila v prostorni avli poslovnih prostorov, s kopico ob stene odloženih reliefov, povsem sama in zaskrbljena, da nama ne bo uspelo postaviti razstave pravočasno. Le vratar se je prestopal pred vhodom v stavbo.

Med razvrščanjem reliefov sem obstal ob reliefu matere z drugačno zgodbo, kot sem jih bil vajen: Mati s hlebcom, v katerem kipi žitno zrnje. Naokrog pretresljive ekspresionistične roke: materine, ki kruh delijo in režejo kose, ter številčnejše otroške roke, ki nestrpno čakajo na svoj kos. Motiv matere je tako podrejen motivu kruha, težko pridobljenega, ki ga je potrebno skrbno porazdeliti; hlebec kot simbol življenja pa je seštevček žitnih zrn. V vsakem izmed njih je delež narave in človeškega dela. Relief s starejšo letnico zgovorno pripoveduje o Sandijevem pojmovanju življenja ... Koliko zrn je treba posejati v plodna tla, da te poimenujejo s polnim imenom, kako veliko rezin je treba porazdeliti, da si pridobiš mesto v srcih ljudi, in kako malo pregreh ter napak je potrebnih, da si odrinjen in omadeževan.

***

Da si pozabljen, je res dovolj, da umreš? Obujeni spomini v časih krizantem običajno ugašajo v očeh žalovalcev s preštevanjem ob nagrobnih kamnih pražnje oblečenih, kot da so mrtvi le oltar za žive. Obujajmo jih v vseh časih za jutrišnje boljše dni, ko se bo s ponosom pisala zgodovina zanamcem.

Portret iz leta 1994

NAŠ GOST
Rast 2 / 2002

SANDI LESKOVEC

BERAČ, 1976

Relief v lesu

bi se morebiti kdaj znašel v zanki, da bi ga moral razlagati, bi to storil s Kosovelom: »Iz duše pa, ki je središče vseh etičnih čustev, prihaja vse ravnanje človeka. In zato je potrebno kulturno delo. Ne civilizacija, ne izobrazba, pravi smisel je kultura srca«.

In to je to. In vse. In dovolj.

Morda še, vendar znotraj tega, znotraj Kosovela, kot blagovna znamka neke najine generacije: neskončno, skoraj obsedeno (zato neosveščeno in sporadično in noro in trenutnim vzgibom podvrženo) iskanje zanesljive stopinje do - ne deklarirane, s himno in zastavo v oltar postavljene, zgolj osebne, zgolj kot bos korak po travi – svobode.

Stali smo, obsedenci, na razdejanem Kandijskem mostu. Spodaj, globoko spodaj, v zeleno oko Krke zariti železniški vagoni.

»Upaš?«

Skočili smo. Nekateri. Obsedenci. Grozljivo železje, ki je kričalo iz zelenega očesa reke, je naenkrat postalo mehko kot materine grudi in vsak dotik je vriskal, da smo še (občutek svobode, ali česa? je tako in tako ostal v zraku), da ne odtekamo v črno in Črno morje. In ravno tam, na tistem železju se je ugnezdil najin prvi spomin, majhen trdoživ lišajček, ki je ostal še potem, ko so razbitine izvlekli z dna in jih pretopili v drugo prihodnost. Preživel je tudi najino desetletja dolgo vsaksebi lazenje s trebuhom za kruhom, prezrl prihajanja, odhajanja in kroženja v drugih tokovih. Potrpežljivo je čakal priložnost, da sva ga našla. Sandi je ravno rojeval Orača, morda Sejalko, morda kakega drugega apostola njegove vere, njegovega hrepenenja, njegovega iskanja, njegove vizije sveta, njegove obsedenosti.

»Sandi, zakaj smo skočili?«

Z dletom je nežno božal les okrog Oračevih, ali Sejalkinih, ali kakih drugih nog, do meč ujetih v ... v kaj?

V usodo?

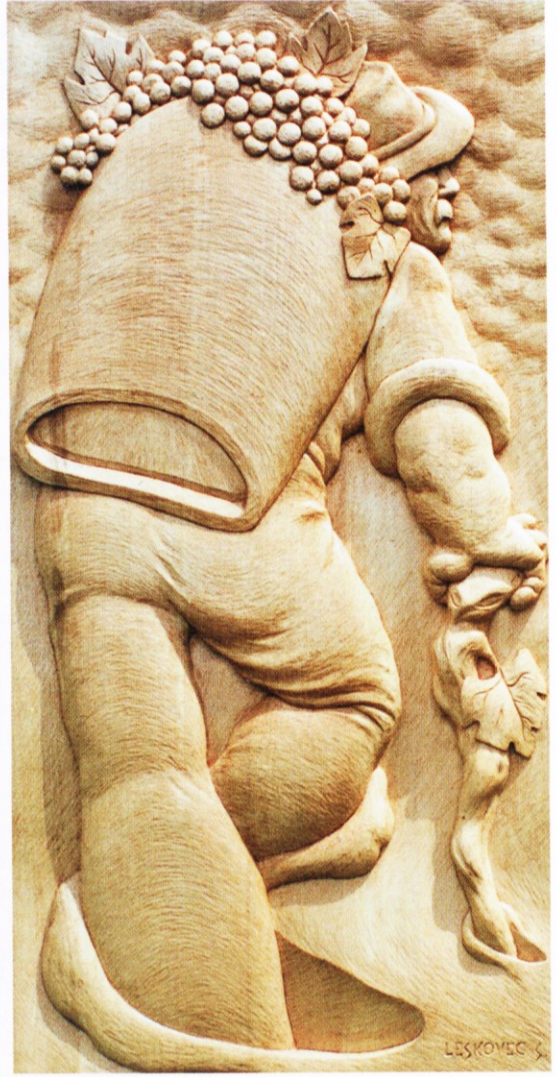
Naenkrat se zaveš, brez svoje volje, krivde ali hotenja v času, ko je človeštvo ravno udarilo božje, da je počilo po poldnevniku in bruhalo belo in črno in rumeno in dolgo in kratko in prihajajočo in odhajajočo in odlikovano in zasramovano in verujočo in neverujočo in nesmiselno in nesmiselno in nesmiselno ... (namesto pikic bi verjetno moral napisati smrt, vendar kako, če je smrt samo delček vojne!), ki te oblije in te prepoji. In ni ljubezni, ki bi to lahko sprala. Še mati ne. Si zaznamovan. Tudi če se oblečeš po modi časa, te izda korak. Ta je vedno značilno težak, nekako hrom, nekako neodločen, zamorjen, kajti nogo moraš vsakokrat ponovno izvleči iz blata, preden stopiš naprej. Stopiti pač moraš, to veš, če ne, se pogrezneš. Sčasoma se sicer navadiš in si kdaj pa kdaj celo domišljaš, da si ptica, vendar le za toliko, kolikor traja let z mosta. Ali pa kolikor traja polet z zmajem nad dolino Mirne.

»Katera sla, Sandi, te pri petdesetih vleče pod nebo?«

Z dletom je nežno božal les okrog Oračevih ali Sejalkinih ali kakih drugih nog, do meč ujetih v ... v kaj?

V usojeno otroštvo, ki ne more iz blata? Je to odgovor? Vsekakor pa je vse nadaljevanje znotraj Kosovela.

SANDI LESKOVEC

SEJALEC, 1986 / BRENTAČ, 1990

Reliefa v lesu

Dušan Plut

VARSTVO OKOLJA IN EVROPA DVEH HITROSTI

Med državami Evropske zveze (EZ15) in t.i. državami prehoda (P10) so pomembne razlike v stopnji onesnaženosti okolja in reševanju problemov okolja. V EZ15 se je zmanjševanje zdravstveno najbolj perečih oblik onesnaževanja sestavin okolja (voda, zrak) začelo v sedemdesetih letih, na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja pa je bil izdelan celovit akcijski okoljsko razvojni program v smeri sonaravnosti. V državah, ki se želijo vključiti v EZ (P10), so problemi okolja bolj pereči, stanje okolja v devetdesetih pa se je nekoliko izboljšalo zlasti zaradi upada industrijske proizvodnje in splošne gospodarske krize. Tako za EZ15 kot P10 pa je značilna planetarna nadpovprečna poraba naravnih virov na prebivalca.

Razlike v stanju okolja, stopnji ekologizacije gospodarstva in politični prioriteti varstva okolja med sedanjimi članicami EZ so razmeroma velike. S pričakovanim polnopravnim članstvom držav prvega kroga (Češka republika, Estonija, Poljska, Madžarska, Slovenija) in drugega kroga srednje- in vzhodnoevropskih (Slovaška, Litva, Latvija, Bolgarija, Romunija) širjenja se bodo notranje razlike glede okoljevarstvene problematike in s tem možnost političnih nesoglasij bistveno povečale. Okoljevarstveniki Evrope so bili razočarani, ker Agenda 2000 (vključuje tudi razširitev EZ) ni bila nedvoumno postavljena v okvir trajnostnega sonaravnega razvoja (sustainable development), čeprav vključuje nekatere ključna načela sonaravnosti.

V obdobju procesa približevanja in ustvarjanja temeljev za skupne evropske politike bo potrebno razen različnega ekonomskega, tehnološkega, socialnega in kulturološkega izhodiščnega položaja obeh skupin evropskih držav upoštevati tudi različen izhodiščni položaj glede kakovosti okolja. Zaradi številnih starih okoljskih bremen v P10 bo proces prilagajanja okoljski zakonodaji EZ15 zelo zahteven, dolgotrajen in zaradi nizkega materialnega standarda ter socialne krize verjetno politično konflikten.

Za dosego okoljskih in drugih ciljev uravnoveženega razvoja Evrope in planeta je nujno enakopravno strateško partnerstvo vseh evropskih držav, temeljito zmanjšanje okoljskih pritiskov in porabe naravnih virov na prebivalca in ekologizacija sektorskih politik. Obdobje "Evrope dveh hitrosti" bi moralo biti čim krajše.

Stanje in trendi okolja v državah EZ (devetdeseta leta)

Sredi sedemdesetih let je v takratni Evropski skupnosti prišlo do večjega zanimanja za okoljske posledice gospodarskega razvoja. Izčrpani naravni viri, zdravstveno, ekosistemsko in gospodarsko škodljive posledice onesnaženosti okolja so bili temeljni razlogi, da so nekatere okoljsko osveščene evropske države v sedemdesetih letih previd-

no začele z zakonodajnimi in kasneje gospodarskimi ukrepi za zmanjševanje okoljskih pritiskov.

V sedemdesetih letih so začeli reševati klasične okoljske probleme: zrak, voda, prst in odpadki. Prvi okoljski kurativni ukrepi so povezani s kakovostjo zraka. V osemdesetih letih je prišlo do okoljskega napredka: večje harmonizacije notranjega trga tudi glede okoljskih predpisov in standardov. 5. akcijski okoljski program EZ (1993-2000) pa je bil zasnovan kot celovit razvojni in okoljski načrt, ki s pomočjo zakonodajnih, ekonomskih in drugih instrumentov politike postopoma uvaja sonaravne principe v industrijo, kmetijstvo, energetiko, promet, turizem, druge gospodarske sektorje in tudi v gospodinjstva (Towards Sustainability, 1993; Europe's Environment, 1995). Tako zasnovan okoljskorazvojni program je narekovala velika poraba energije na prebivalca, naraščanje okoljskih pritiskov in slabšanje splošnega stanja okolja kljub zmanjšanju nekaterih emisij (npr. emisij žveplovega dioksida in dima). Kazalci porabe energije, emisij na prebivalca in drugih okoljskih pritiskov ter stanja sestavin okolja so bili v posameznih državah EZ sredi devetdesetih let različni, praviloma manjši v državah južne Evrope, kazalci izboljšanja okolja pa v najboljšem primeru na ravni t.i. šibke sonaravnosti (tabela 1).

Tabela 1: Kazalci okolja v izbranih državah EZ (1995)

Kazalci okolja	Avstrija	Grčija	Finska	Španija	Velika Britanija
Poraba energije na prebivalca (ekvivalent t nafte)	3,3	2,3	5,7	2,6	3,8
Število osebnih vozil na 100 prebivalcev	45	21	37	36	37
Dušikovi oksidi (NOx kg/preb.)	21,9	35,0 (1994)	50,7	31,0 (1993)	39,5
Žveplov dioksid (SO2 kg/preb.)	7,5	53,4	18,8	50,5	40,7
Ogljikov dioksid (CO2 t/preb.)	7,7	8,6	11,0	5,8	9,3
Osutost iglavcev (% dreves v 2.-4. razredu)	6,6	13,6	13,7	18,1	13,0
Komunalni odpadki (kg/preb.)	556	310 (1993)	573 (1993)	361 (1994)	608 (1990)
Prebivalci, priključeni na čistilne naprave (%)	75,7	34,0	77,0	48,3	86,0
Število bioloških kmetij	16 000	800	2793	1 042	715

V državah EZ15 živi manj kot 6,5 % svetovnega prebivalca, ustvarijo pa 25 % svetovnega GDP. Poraba energije in naravnih virov je velika, za varstvo okolja se namenja okoli 2 % BDP. Poudarek je na odpravljanju že ustvarjenih emisij, torej na ukrepanje "na koncu pipe". Tudi države EZ15 so torej na začetku ekologizacije gospodarstva in življenjskega stila. Največje pritiske na okolje predstavlja promet, zlasti cestni. V obdobju 1985 - 1996 so se prometne emisije toplogrednega ogljikovega dioksida povečale za 41 % (Are we moving..., 2000).

Ocene trendov pritiskov na okolje v EZ15 v devetdesetih letih so naslednje (Environment in the ..., 1999):

- a) bistveno zmanjšanje: emisije ozonu škodljivih substanc;
  - b) zmanjšanje, a preskromno: toplogredni plini, nevarne substance, čezmejno onesnaževanja zraka, vodni stres, odpadki, naravna in tehnološka tveganja, genetsko spremenjeni organizmi, človekovo zdravje, urbana območja;
  - c) nenaklonjen, nezaželen razvoj: degradacija prsti, biotska raznovrstnost, obalna in morska območja, podeželje, gorska območja.
- Ocena sprememb stanja okolja pa je naslednja:
- a) bistveno izboljšanje: 0 = ni navedenega okoljskega polja;
  - b) izboljšanje, a nezadovoljivo: nevarne substance, čezmejno onesnaževanje zraka, vodni stres, naravna in tehnološka tveganja, biotska raznovrstnost, urbana območja;
  - c) zelo nezaželeno stanje: toplogredni plini, tanjšanje ozonske plasti, degradacija prsti, odpadki, človekovo zdravje, obalna in morska območja, podeželje, gorska območja;
  - d) negotovost glede ocene stanja: genetsko spremenjeni organizmi.

Stanje in trendi okolja v P10 (devetdeseta leta)

Zaradi gospodarskega in tehnološkega zaostanka, velike porabe energije in surovin na enoto dohodka in večplastne pokrajinske degradacije se vse P10 srečujejo s številnimi ekonomskimi, socialnimi in okoljskimi problemi. Razvojni in tehnološki zaostanki držav prehoda za razvitejšimi evropskimi državami so 15- do 40-letni. Poraba primarne energije na prebivalca v AC prve skupine je bila sredi devetdesetih let primerljiva s povprečjem EZ, kljub nekajkrat nižjemu BDP na prebivalca. Porabe energije je bila torej zelo neučinkovita, emisijsko intenzivna in je povzročila velike pritiske na okolje. Razmeroma velik delež kmetijstva in nadpovprečen delež industrije v BDP večine držav prehoda kaže na velik časovni zaostanek v strukturno razvojnem prehodu iz industrijske v storitveno družbo.

Med državami EZ15 in P10 so glede stanja okolja skupne poteze in razlike (Environment in the ..., 1999, s. 34). Emisije na prebivalca in stara okoljska bremena so v nekaterih državah prehoda zelo velika. Tako so bile še leta 1992 emisije SO₂ na prebivalca Republike Češke (150 kg) za okoli petkrat večje, kot je bilo povprečje za države OECD. V industrializiranih in rudarskih območjih P10 so zelo degradirane površine, močno poškodovani gozdovi, slabša je kakovost vodnih virov. Zaradi prekomernega obremenjevanja zraka, prsti, vegetacije in vodnih virov je bil v številnih regijah držav kandidat prisoten dolgotrajen, več desetletij trajajoč vpliv prekomerne onesnaženosti okolja na človeško zdravje in ekosisteme. Intenzivno izčrpavanje naravnih virov in obremenjevanje okolja je trajalo nepretrgoma okoli

petdeset let, vsebnosti žveplovega dioksida, prašnih delcev, težkih kovin in ostankov nitratov ter pesticidov pa so zlasti v industrijsko energetskih območjih večkratno presegale mejne in celo kritične imisijske vrednosti za zrak, prst in pitno vodo. Z vidika starih okoljskih bremen predstavljajo največji problem številna neurejena odlagališča nevarnih odpadkov in večplastna problematika jedrskih elektram sovjetske tehnologije.

V nekaterih P10 pa so v primerjavi z državami EZ bolj razširjeni in ohranjeni naravni habitati. Prav tako je praviloma manj intenzivna raba kmetijskih zemljišč, kar pozitivno vpliva na večjo biotsko raznovrstnost. Upad gospodarstva in BDP je v zgodnjih letih prehoda (obdobje 1990 - 1995) zmanjšal obremenjevanje okolja, zlasti z zmanjšanjem odpadkov, porabe energije, uporabe tehnološke vode in agrokemikalij. Kazalci okolja izbranih srednje- in vzhodnoevropskih držav prehoda za sredo devetdesetih let kažejo veliko porabo energije na prebivalca, visoke emisije, zlasti SO₂ in tudi CO₂, na prebivalca, velik delež močno poškodovanih gozdov ter pičle okoljske sanacijske ukrepe (tabela 2).

Tabela 2: Kazalci okolja nekaterih srednje- in vzhodnoevropskih držav (1995)

Kazalci okolja	Češka	Madžarska	Estonija	Poljska	Slovenija
Poraba energije na prebivalca (ekvivalent t nafte)	3,8	2,5	3,4	2,5	2,9
Število osebnih vozil na 100 prebivalcev	30	21 (1994)	26	19	36
Dušikovi oksidi (NO _x kg/preb.)	40,1	17,8	31,6	29,0	34,8
Žveplov dioksid (SO ₂ kg/preb.)	106,3	69,8	73,9	60,6	61,8
Ogljikov dioksid (CO ₂ t/preb.)	12,6	6,3	13,0	8,6	7,3
Osutost iglavcev (% dreves v 2.-4. razredu)	60,7	18,7	26,6	54,5	33,6
Komunalni odpadki (kg/preb.)	233 (1994)	423 (1994)	351	294	442
Prebivalci, priključeni na čistilne naprave (%)	56,0	21,0	--	41,5	53,0* (20)
Število bioloških kmetij	181	80	60	225	10

Vir: Statistical Compendium, European Environment Agency, 1998
*vključno z greznicami, sicer okoli 20 %

Različni izhodiščni položaji za poti k sonaravnosti - okoljski kazalci sonaravnega razvoja Avstrije in Slovenije

Avstrija se po številnih okoljskih kazalcih glede na dosežen BDP na prebivalca uvršča med zelo uspešne države EZ15 (Oesterreich -

Nationaler Umwelt Plan..., 1996; Umweltsituation in Oesterreich, 1996). Avstrija je dosegla približno trikrat večji BDP na prebivalca kot Slovenija in ima nekaj desetletij dolgo tradicijo okoljske politike. Primerjava Slovenije (zmerno onesnažena evropska država prehoda z nekaterimi izraziti regionalnimi problemi okolja) in Avstrije s pomočjo nekaterih kazalcev okolja omogoča oceno zaostanka Slovenije in posredno drugih držav P10 za sonaravnimi prizadevanji najuspešnejših držav EZ15 (Plut, 1997; Plut, Špes, Brečko, 2002).

Tabela 3: Kazalci okolja Avstrije in Slovenije (devetdeseta leta)

Okoljski kazalec	Avstrija	Slovenija
Spremembe emisij SO ₂ (%) (1980 – 1993)	- 80,9	- 23,0
Spremembe emisij NO _x (1985 – 1992)	- 18,0	+ 7,0
Delež rečnih odsekov v 3. in 4. kakovostnem razredu (%) (1992)	8	25
Delež ponovno uporabljenih komunalnih odpadkov (surovine, energija) (%) (1993)	45	10
Letna rast količin komunalnih odpadkov (%) (1991 – 1995)	0,0	7,2
Delež vseh zavarovanih območij (1996) (%)	25	8
Energetska intenzivnost (t/million US\$) (1995)	124	225
Delež BDP za varstvo okolja - skupna sredstva (%) (1996)	nad 2,0	1,0

Vir: Bundesministerium fuer Umwelt, 1996; Plut, 1997; Statistical Compendium, European Environment Agency, 1998

Primerjava okoljskih kazalcev sonaravnega razvoja Slovenije in Avstrije za sredo devetdesetih let kaže, da je bila Avstrija na področju uveljavljanja sonaravnih načel v časovni prednosti 15 do 20 let. Slovenija je na okoljskem polju za Avstrijo najbolj zaostajala na naslednjih področjih (Plut, 1997):

- 1) zmanjševanju emisij NO_x in delno tudi SO₂ (nižja stopnja zmanjševanja SO₂ in naraščanje NO_x);
- 2) ravnanju z odpadnimi vodami (večja poraba vode, skromnejši delež primerne stopnje čiščenja);
- 3) gospodarjenju z odpadki, zlasti s komunalnimi (naraščanje odpadkov, skromen delež ponovne uporabe);
- 4) manjšemu deležu zavarovanega ozemlja;
- 5) bistveno večji porabi surovin in energije na enoto ustvarjenega dohodka;
- 6) bistveno manjšemu deležu bioloških kmetij s potrebnimi certifikati;
- 7) bistveno manjšemu deležu državnih in zasebnih sredstev za varstvo okolja in narave.

Največji zaostanek Slovenije za Avstrijo je pri proizvedenih emisijah na enoto BDP. Tako je leta 1995 Slovenija proizvedla na enoto ustvarjenega BDP/prebivalca 5-krat več komunalnih odpadkov kot Avstrija, porabila 7-krat več vode in proizvedla 21-krat več emisij SO₂.

Slovenija torej glede na dosegljive in metodološko primerljive okoljske kazalce sonaravnega razvoja bistveno zaostaja za Avstrijo

in tudi za povprečjem držav EZ, zlasti glede proizvedenih zračnih emisij in odpadkov na ustvarjeni dohodek (npr. pri SO₂). Po večini okoljskih kazalcev pa je Slovenija primerljiva z Grčijo in Portugalsko. V primerjavi z drugimi državami prehoda (npr. s Češko, Poljsko, Madžarsko) pa je bila v devetdesetih letih Slovenija po večini okoljskih kazalcev (in po BDP na prebivalca) v ugodnejšem položaju.

Ključni razlog za nekoliko boljši izhodiščni položaj je večja skrb za okolje v osemdesetih letih in stabilizacija pritiskov na okolje v devetdesetih letih. Zelo pa naraščajo prometne emisije (osebni promet) in komunalni odpadki. Stihijska, razpršena suburbanizacija pa prinaša številne probleme v rabo prostora in onemogoča učinkovito zmanjševanje prometa z avtomobili, večjo porabo energije za ogrevanje ter pozidavo kmetijskih zemljišč.

Trendi stanja okolja v EZ15 do leta 2010

Na ozemlju EZ15 se naj bi do leta 2010 izboljšala kakovost vodnih virov, zraka v mestih, stanje biotske raznovrstnosti pa bo odvisno zlasti od sprememb v rabi zemljišč. Prisotna je določena nejasnost v napovedi prihodnjih okoljskih procesov, zlasti glede kakovosti prsti, vsebnosti pesticidov v talni vodi, količini emisij toplogrednih plinov itd. Prav tako ni mogoče oceniti prihodnjo občutljivost (odzivnost) prebivalcev na okoljske probleme. Stanje okolja v EZ bo do leta 2010 ostalo resen problem in varstvo okolja prednostna naloga. Temeljna prihodnja naloga na področju okolja v EZ pa bo verjetno doslednejše vgrajevanje okoljskih ciljev v gospodarske ukrepe in druge t.i. sektorske politike, zlasti v kmetijstvo in promet.

Okoljska polja v EZ z najbolj črnogledimi napovedmi do leta 2010 so (Environment in the ..., 1999):

- * emisije toplogrednih plinov in podnebne spremembe,
- * odpadki,
- * kemikalije.

Ocena udejanjanja jasno postavljenih ciljev zmanjševanja okoljskih pritiskov in izboljšanja stanja okolja glede na leto 1990 v EZ je naslednja (Environment in the ..., 1999; Environment Signals, 2000; Are we moving..., 2000):

a) povečanje okoljskih pritiskov:

* po Kiotskem sporazumu naj bi EZ15 emisije vseh toplogrednih plinov zmanjšala za 8 % ekvivalentov CO₂ med leti 1990 in 2010. Pričakuje se, da cilj ne bo dosežen, napoveduje se celo 6 % povečanje skupnih toplogrednih emisij do leta 2010;

* emisije kadmija, merkurija, policikličnih aromatičnih ogljikovodikov se naj bi zaradi naraščanja cestnega prometa povečale;

* povečanje skupnih količin odpadkov;

b) zmanjšanje okoljskih pritiskov, a pod zastavljenimi cilji:

* skromnejše zmanjšanje emisij NO_x in koncentracij ozona;

c) zmanjšanje okoljskih pritiskov v okviru zastavljenih ciljev:

* raba ozonu škodljivih substanc se je zmanjšala bolj kot so bili cilji konvencij;

* emisije svinca, dioksina in heksaklorobenzena se naj bi zmanjšale v okviru postavljenih ciljev;

* v številnih mestih naj bi se kakovost mestnega ozračja izboljšala zaradi pričakovanih doseženih ciljev zmanjševanja emisij SO₂, trdih delcev, benzena in benzopirena.

Pričakuje se manjša raba pesticidov, vendar bodo njihovi ostanki v

vodi še vedno predstavljali problem za talno vodo, nitrati pa bodo verjetno ostali stabilni. Tudi za biotsko raznovrstnost, degradacijo prsti in obalna območja cilji niso količinsko določeni, prisotno pa je tudi pomanjkanje podatkov.

Eden od ključnih vzrokov za skromen napredek k ciljem je bila ločena obravnava okoljskih problemov in nepopolna identifikacija vzrokov, potrebna je t.i. sistemska integracija (Environment in the ..., 1999). Integracija okoljske politike v vsa ključna gospodarska, infrastrukturna in druga polja dejavnosti ter v gospodinstva bo ključen kazalec udejanjanja sonaravnega razvoja. Poleg tehnoloških sprememb bodo namreč potrebne tudi spremembe življenjskega sloga prebivalcev in prehod k obnovljivim energetskim virom, zmernost porabe naravnih virov, okolju trajno prilagojena stopnja materialnega udobja in načina prevoza, uveljavljanje okoljske etike v gospodarstvu in osebni potrošnji, solidarnost do manj razvitih držav ter socialna pravičnost. Sodobni globalni terorizem lahko zaustavi povečevanje sredstev za okolje ("ekološka" varnost) na račun povečevanja sredstev za vojaške in protiteroristične namene.

Trendi stanja okolja v AC 10 do leta 2010

Proces vključevanja v EZ in gospodarska rekonstrukcija v devetdesetih letih so temeljito spremenili gospodarstvo, zakonodajni sistem in življenjski slog P10. V napovedih o okoljskih razsežnostih socio-ekonomskega razvoja obstojajo številne negotovosti. Davek prehoda v tržni sistem je v srednje- in vzhodnoevropskih državah velik in večplasten. Stres prehoda, razpad socialnega sistema, problemi zdravstvenega varstva so povzročili upad kakovosti življenja (Phillips, Groenewegen, Verhasselt, 1998). Potrebno je podčrtati, da se je pričakovana življenjska doba v devetdesetih let zmanjšala in bila v povprečju za več kot štiri leta krajša kot v EZ.

Splošno lahko rečemo, da bo integracija okoljskih zahtev v načrtovanje politike delovanja posameznih sektorjev morala postati ključni dejavnik izboljšanja okolja in učinkovitejše rabe naravnih virov. Nivo izboljšanja kakovosti rek je v veliki meri odvisen od uspešnosti gradnje komunalnih čistilnih naprav, saj so naselja praviloma glavni vir organskega obremenjevanja vodnih tokov. Zaradi opuščanja rudarstva so se pomembno zmanjšale odpadne vode, staro okoljsko breme pa predstavljajo obsežne degradirane rudniške in premogovne površine, zlasti na nekaterih območjih Poljske in Češke ter nekdanje NDR.

Zračne emisije se naj bi v P10 zmanjšale, zlasti zaradi pričakovane izboljšane energetske učinkovitosti. Prav tako se po bazičnem scenariju pričakuje, da se bodo emisije CO₂ zmanjšale za 8 % do leta 2010 (Environment in the ..., 1999). Liberalizacija trgovine, prehod od železniškega k cestnemu prevozu, gradnja avtocest, naraščajoča stopnja motorizacije in pričakovana zmanjšana vloga javnega prometa naj bi povečale količino in delež okoljskih pritiskov prometa (ESDP, 1999). Verjetno se bodo povečali tudi negativni okoljski učinki kmetijstva, zlasti v ravninskih, rodovitnih območjih. Evropska komisija ne pričakuje od držav kandidat, da bodo v bližnji prihodnosti izpolnjevale vsa določila okoljske zakonodaje. Iz tega je moč sklepati, da Evropska komisija pričakuje delno nespoštovanje okoljske zakonodaje. Po mnenju evropskih okoljskih nevladnih organizacij bi bile izjeme dopustne le v primeru, če bi uvedba pravil EZ pomenila poslabšanje stanja v okolju. Sodijo, da bi moralo temeljno načelo postati spodbu-

LITERATURA

- Bundesministerium fuer Umwelt, 1996: Umweltsituation in Oesterreich, Wien.
- Bundesministeri um fuer Umwelt, 1996: Oesterreich - Nationaler Umwelt Plan, Wien.
- Commission of the European Communities, 1993: Towards Sustainability, Luxembourg.
- European Communities, 1997: Indicators of Sustainable Development, Luxembourg.
- European Communities, 1999: ESPD - European Spatial Development Perspective, Luxembourg.
- European Environment Agency, 1995: Europe's Environment, Copenhagen.
- European Environment Agency, 1998: Europe's Environment: Statistical Compendium for the Second Assessment, Luxembourg.
- European Environment Agency, 1999: Environment in the European Union at the Turn of the Century, Copenhagen.
- European Environment Agency, 2000: Environmental Signals 2000, Copenhagen.
- European Environment Agency, 2000: Are We Moving in the Right Direction? Environmental issues series 12, Copenhagen.
- Phillips, D. R., Groenewegen, P., Verhasselt, Y., 1998: Health, environment and development: issues in developing and transitional countries, *GeoJournal* 44 no.2: 97 - 102.
- Plut, D., 1997: Slovenia and its adapting to european processes of sustainable development, *Geografski glasnik* 59:35 - 47.
- Plut D., Špes M., Brečko V., 2002: Slovenia-Country Studies: Northern Group, Environmental Problems of East Central Europe, *Routledge Studies of Societies in Transition*, London - New York, s. 228-247
- Silina, M., 1998: Priprave za širitev, Evropska Unija, Slovenija in trajnostni razvoja, Umanotera, Ljubljana, 15 - 24.

janje sonaravnega razvoja držav kandidatk.

Zasnove okoljske evropske politike do leta 2010

Kljub nekaterim uspešnim okoljskim sanacijskim ukrepom v EZ15 so tudi te države v prehodu k višji stopnji sonaravnega razvoja. Okoljski cilji EZ15 kot P10 so enaki, izhodiščni položaj, trajanje in načini prehoda pa različni. Zaradi gospodarske in socialne krize v obdobju zahtevnega prehoda je skrb za okolje v P10 v spodjem delu seznama vrednostnih prioritet posameznika in države. P10 so šele začele z izdelavo okoljskih akcijskih programov in integracijo okoljskih standardov EZ v zakonodajo. Pričakuje se daljše obdobje prilagajanja, preden bo prišlo do popolnega prevzema okoljske politike in direktiv EZ. Daljše obdobje prilagajanja se pričakuje zlasti v prometu, energetiki in kmetijstvu (*Environment in the ...*, 1999). Obstaja realna možnost, da v pričakovanem obdobju večje gospodarske rasti v obdobju 2000 – 2010 (2015) države P10 ponovijo nekatere napake držav EZ iz sedemdesetih let.

Tako države EZ kot države prehoda so v okoljsko razvojnem prehodu. Izhodiščni položaj P10 je zaradi velike razlike v materialnem standardu, socialni varnosti, okoljskih pritiskih in stanju okolja različen, bistveno boljši za države EZ. Tudi EZ15 zelo zaostajajo za radikalno postavljenimi planetarnimi cilji glede varstva okolja. Povprečna poraba fosilnih virov, primarne energije, kovin, mineralnih gnojil in emisij CO₂ na prebivalca EZ v devetdesetih letih 20. stoletja je za 3- do 4-krat nad porabo, ki naj bi bila po mnenju ekologov v okviru trajne zmogljivosti planetarnega ekosistema. EZ načrtuje okoli 8 % zmanjšanje emisij toplogrednih plinov do leta 2010. Predlagani vmesni cilj za EZ pa je zmanjšanje emisij CO₂ za 25 % do leta 2010 in za 77 % do leta 2050 (1,7 tone CO₂/prebivalca letno).

Med sprejetimi okoljskimi cilji EZ in zelenimi planetarnimi cilji je še vedno ogromen razkorak. EZ načrtuje še nadaljnjo postopno ekoloizacijo gospodarstva in življenjskega sloga. Za P10 bo že sledenje sicer postopni ekoloizaciji industrijske, prostorske, regionalne in drugih politik EZ zelo zahtevna, do leta 2010 le delno uresničljiva naloga.

Po napovedih se naj bi v državah kandidatkah zaradi pričakovanega gospodarskega razvoja proizvodnja in potrošnja do leta 2010 bolj povečala kot v sedanjih državah EZ. Tako se naj bi zlasti povečalo število in uporaba avtomobilov (za 60 % do leta 2010), gradnja cestne infrastrukture, naraščanje komunalnih odpadkov in intenzifikacija kmetijstva v določenih ravninskih regijah. Velik problem bodo tudi v prihodnjih desetletjih predstavljala neurejena odlagališča nevarnih odpadkov, vključno z jedrskimi odpadki (*Environment in the ...*, 1999, s. 35). Globalni terorizem se lahko kmalu razširi na geopolitično "zanimive" jedrske elektrarne P10 in preprodajo radioaktivnih snovi za izdelavo jedrskega orožja.

Za dosego okoljskih, gospodarskih in socialnih ciljev nove Evrope je nujno strateško partnerstvo, tesno sodelovanje evropskih držav, ekoloizacija vseh materialnih dejavnosti. Največjo strateško nevarnost za okolje Evrope (in planeta) predstavlja možnost nadaljnje prevlade modela rasti porabe naravnih virov, zakonskih instrumentov varstva okolja nad ekonomskimi, minimalno vključevanje okoljskih zahtev v sektorske politike in možnost podrejenega položaja P10.

Evropski okoljevarstveniki sodijo, da naj bi EZ namenila večjo

pomoč tistim državam kandidatkam, ki pri vstopanju v EZ doslednejše upoštevajo tudi okoljsko problematiko (Silina, 1998). Od držav kandidat naj bi se torej zahtevalo, da postane spodbujanje trajnostnega sonaravnega razvoja njihovo glavno okoljsko in hkrati razvojno načelo. Podatki za devetdeseta leta pa kažejo, da gre razvoj praviloma v drugi smeri. Tako npr. v P10 prevladujejo spodbude za širjenje prometne in energetske infrastrukture, ne pa prizadevanja za zmanjšanje potreb na področju cestnega prometa in porabe energije. Razrašča se ceneno potrošništvo in z njim povezani povečani pritiski na okolje.

Čeri evropske politike varstva okolja do leta 2010

Okoljske organizacije opozarjajo na določen zaostanek v ozelenjevanju evropske politike v drugi polovici devetdesetih let. Sodijo, da bo ekologizacija evropskih razvojnih politik uspešna le v primeru, če bo razširjena EZ15+5 (+10) v obdobju do leta 2010 celovito in dosledno začela izvajati model t.i. dematerializiranega sonaravnega razvoja. To pomeni zmanjševanje porabe primarnih virov v proizvodnji in potrošnji namesto zmanjševanja posledic onesnaževanja okolja kot temeljni cilj nove okoljske politike. Strateška presoja vplivov na okolje mora postati temeljni preventivni instrument razširjene EU, nujna pa je tudi vgrajevanje stroškov okolja v ceno proizvoda, finačne spodbude za uvajanje rabe obnovljivih virov in "zelena" reforma davkov.

Z ekosistemskega in geopolitičnega vidika bi bilo vztrajanje na "Evropi dveh okoljskih hitrosti" napačna evropska strateška razvojna odločitev. Čim krajše obdobje prilaganja P10 standardom EZ in učvrstitev združene Evrope enakopravnih držav, narodov in regij kot vodilne makroregije sveta v procesu simbioze razvoja in varstva je ena od osrednjih vseevropskih nalog v obdobju do leta 2010. Osnovni pogoj pa je sprememba mislenosti, tudi v državah in politiki EZ. V svetu kapitala pogosto še prevladuje prepričanje, da so države P10 odprt prostor za prodajo okoljsko spornih proizvodov in mesto za nameščanje okoljsko spornih proizvodenj. Brez nove razvojne filozofije in etike okolja bo sicer prevladala Evropa (in planet) zgolj ene hitrosti – v nadaljevanje postopnega zastrupljanja planeta.

Sandi Leskovec:
ŽETEV, 1997

REGIONALNI RAZVOJNI PROGRAM ZA JUGOVZHODNO SLOVENIJO

Uvod

Že pred časom smo v reviji Rast predstavili nekaj razmišljanj o temi Regionalni razvojni program (RRP) za jugovzhodno Slovenijo, ki teritorialno obsega območje šestnajstih občin, in sicer: Črnomelj, Dolenjske Toplice, Kočevje, Kostel, Loški Potok, Metlika, Mirna Peč, Mestna občina Novo mesto, Osilnica, Ribnica, Semič, Sodražica, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk. S tem prispevkom želimo predstaviti sam program in v naslednjih številkah podati nekaj temeljnih izhodišč za vsako od področij, ki so obravnavana v samem dokumentu, in sicer za:

- gospodarstvo,
- okolje in prostor ter
- človeški viri z družbeno blaginjo.

Dokument obsega t.i. strateški in izvedbeni del, v prvem so potrebne analize in opredeljene prioritete, v drugem delu so pripravljene programi in podprogrami ter indikatorji za spremljanje učinkov programa. Pri pripravi programa so sodelovali predvsem strokovnjaki iz regije ter tudi predstavniki posameznih partnerjev, ki sodelujejo v programskem odboru (PO) za pripravo dokumenta. Po sprejemu dokumenta na tem nivoju (PO) bo dokument poslan v oceno na Agencijo za regionalni razvoj RS, ki bo podala o njem svoje mnenje. Po pridobitvi pozitivnega je predviden sprejem še na občinskih svetih, kar bo dalo dokumentu legitimnost in operativnost za izvajanje njegove vsebine do leta 2006.

Na kratko še enkrat nekaj osnovnih podatkov o teritorialnem območju JV Slovenije, ki jih lahko strnemo v naslednjih alinejah:

- Skupna površina znaša 2.685 km², kar je največ med regijami (trenutno se RRP pripravljajo za območja statističnih regij v Sloveniji. V primeru JV Slovenije sta bili združeni območji iz dveh statističnih regij, in sicer osrednje slovenske in Dolenjske in Bele krajine).
- Območje je zelo raznoliko, tako po gospodarski oziroma splošni razvitosti kot tudi po poseljenosti, brezposelnosti, splošnem izobrazbenem nivoju, demografski ogroženosti, prevladujočih dejavnostih, kulturnozgodovinskih elementih, geografskih značilnostih in drugem.
- Delež mladega prebivalstva je za okoli 2 % višji od slovenskega povprečja, tako da je po indeksu staranja območje v relativno ugodnem položaju.
- Več kot polovica območja ima status demografsko ogroženega območja, na katerem živi preko 30 % prebivalcev.
- Samo dve občini v območju nista opredeljeni kot področji s posebnimi razvojnimi problemi (Novo mesto, Ribnica).
- Brezposelnost v območju je 10,9 % (junij 2000), kar je nižje od slovenskega povprečja (12,4 %).
- Pretežni del celotne dejavnosti gospodarskih družb območja je zgoščen v nekaj velikih gospodarskih družbah, v predelovalni dejavnosti in trgovini, geografsko gledano pa pretežno v Novem mestu.
- Primerjave dosežkov gospodarskih družb območja z dosežki v

Sloveniji (gospodarnost, donosnost, dohodkovnost, investiranje, financiranje) so ugodne.

- Velika prednost regije je njena izvozna usmerjenost, saj na tujih trgih realizira več kot polovico prihodkov.

Vsi navedeni podatki kažejo, da je v preteklih osmih letih območje sicer izkoriščalo svoje razvojne potenciale, saj so kazalci gospodarske rasti iz leta v leto ugodnejši, vendar pa določeni razvojni potenciali (npr. malo gospodarstvo, turizem, okolje in prostor) ne napredujejo dovolj hitro oziroma so v neskladju s slovenskim povprečjem.

Tvegani dejavniki, ki so izpostavljeni za JV Slovenijo, so med drugimi tudi:

- Neugodna sektorska struktura (šibak terciarni in kvartarni sektor).
- Prevelika odvisnost razvoja regionalnega in lokalnih okolij od velikih podjetij.
- Premalo število malih podjetij in prepočasna rast števila novoustanovljenih podjetij glede na druge regije v Sloveniji.
- Zelo slaba izobrazbena struktura.
- Nepovezanost razvojno-raziskovalne oziroma inovacijske dejavnosti.
- Nerešena prostorska problematika širšega območja.
- Velika razvojna raznolikost znotraj regije.

* Številka v oklepaju pri prioritetah (krepko) pomeni rang prioritete, iz česar je razvidno, da imamo dva ranga prioritete

Strateški del

Povzetek rezultatov strateškega dela lahko strnemo v naslednjih tabelah, ki prikazujejo cilje z obrazložitvijo.

a) GOSPODARSTVO

PRIORITETE/CILJI	PROGRAMI
1. Pospeševanje konkurenčnosti obstoječih podjetij s kvalitativno delovno silo in tehnološkim razvojem proizvodnje in proizvodov (1)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prestrukturiranje večjih podjetij v težavah 2. Prestrukturiranje drugih srednjevelikih in malih podjetij v težavah 3. Pospeševanje raziskovanja in razvoja znanja in inovativnosti 4. Vlaganje v tehnični in tehnološki ter ekološki razvoj proizvodnje in proizvodov 5. Vlaganje domačega in tujega kapitala v hitro razvijajoče dejavnosti 6. Uspesabljanje že zaposlene delovne sile 7. Medsebojno povezovanje podjetij
2. Ustvarjanje podjetniške klime in inovativnega okolja, kar bo prispevalo k hitrejšemu zaposlovanju, rasti novih podjetij in celostnemu razvoju regije, predvsem pa podeželja (2)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ustvarjanje podjetniške klime in inovativnega okolja 2. Načrtno seznanjanje ljudi z razvojnimi aktivnostmi na različnih področjih v regiji 3. Vzpodbujanje samozaposlovanja brezposelnih v novih enotah malega gospodarstva 4. Pospeševanje naraščanja proizvodnih enot malega gospodarstva 5. Pospeševanje razvoja informatike v smeri produkcije proizvodov in/ali storitev
3. Razvoj podjetniške infrastrukture, kar je pogoj za pospešen razvoj podjetništva in obrtništva (2)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Razvoj institucij razvoja podjetništva, podjetniškega svetovanja 2. Organiziranje baze podatkov 3. Razvoj podjetniške infrastrukture z opremljanjem obrtnih con, z gradnjo ustreznih infrastrukturnih objektov in naprav ter z načrtnim zagotavljanjem drugih pogojev za pospešen razvoj podjetništva in obrtništva
4. Razvoj podeželja preko dejavnosti kmetijstva, gozdarstva, turizma, javnih gospodarskih služb na področju infrastrukture in drugih dejavnosti (2)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prestrukturiranje obstoječega kmetijstva in gozdarstva 2. Pospeševanje učinkovitosti kmetijskih gospodarstev 3. Zagotavljanje primernih dohodkov čistih in mešanih kmetij 4. Zagotavljanje urejenosti kulturne krajine 5. Oblikovanje celovite turistične ponudbe 6. Pospešen in skladen razvoj javnih gospodarskih služb 7. Skladen razvoj ostalih dejavnosti
5. Čezmejno sodelovanje (2)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vzpostavitev gospodarskega sodelovanja na državni, regionalni in občinski ravneh med obema državama ob južni meji, obmejnim regijami ter med evropskimi regijami

b) OKOLJE IN PROSTOR

PRIORITETE/CILJI	PROGRAMI
6. Izboljšanje stanja okolja in kakovosti življenja s povečanjem števila naselij z vodooskrbo in z ustreznimi sistemi za odvajanje in čiščenje odpadnih voda ter z izpopolnitvijo sistemov za ravnanje z odpadki in z izpopolnitvijo energetske infrastrukture	6.1 Izboljšati stanje onesnaženosti površinskih in podzemnih voda 6.2 Vzpostaviti in izboljšati sisteme ravnanja z odpadki
7. Zagotavljanje komunalno opremljenih stavbnih zemljišč za stanovanja in za gospodarske dejavnosti in turizem v mestnih in podeželskih naseljih, zlasti pa na demografsko ogroženih predelih regije.	7.1 Zagotavljanje komunalno opremljenih stavbnih zemljišč za stanovanja in za gospodarske dejavnosti v mestnih naseljih 7.2 Zagotavljanje komunalno opremljenih stavbnih zemljišč za stanovanja in za gospodarske dejavnosti na podeželju
8. Izboljšanje navezav regije na AC omrežje in vzpostavitev oz. posodobitev medregionalnih povezav ter cest v regiji ter izpopolnjevanje informacijske infrastrukture.	8.1 JV Slovenijo ustrežneje navezati na glavne prometne tokove in na informacijsko infrastrukturo
9. Ohranitev kulturne krajine in naravnih vrednot kot potenciala za razvoj turizma, povezanega s sonaravnim kmetijstvom.	9.1 Na območjih z velikimi dediščinskimi vrednostmi je treba poleg ciljev varstva zagotavljati razvojne možnosti za lokalno prebivalstvo. 9.2 Na podeželju zagotoviti prostorske možnosti za širitev naselij in razvijati sonaravno kmetovanje v povezavi s turizmom 9.3 Oblikovati usklajen razvoj rabe mineralnih surovin in njihovih sanacij
10. Vzpostavitev omrežja naselij v regiji in izoblikovati regijsko središče ter mrežo lokalnih središč.	10.1 Novo mesto je treba uveljaviti kot regionalno središče nacionalnega pomena 10.2 Oblikovati vizijo razvoja občinskih in podobmočnih središč kot razvojno močnih naselij mestnega značaja.
11. Uveljavitev čezmejnega sodelovanja z Republiko Hrvaško pri reševanju okoljskih in prostor. problemov.	11.1 Oblikovanje vizije in programov razvoja obmejnih območij.

c) ČLOVEŠKI VIRI IN DRUŽBENA BLAGINJA (tabela je na naslednji strani)

Iz zgornjih tabel so razvidne strateške usmeritve teritorialne enote JV Slovenije, seveda po izvedenem prvem delu dokumenta.

Izvedbeni del

V sklopu izvedbenega dela so se izoblikovali na temelju participativnega načrtovanja (sestanki, interaktivne delavnice, intervjuji, ankete, individualni razgovori, pogovorna stran internetne strani) številni predlogi za podprograme in projekte, ki jih je strokovna ekipa poskušala vključiti v dokument v kar največji možni meri. Lahko zatrdimo, da so bili v kar največji možni meri vključevani endogeni potenciali strokovne in laične javnosti regije, kar naj bi zagotavljalo tudi v največji možni meri identifikacijo vseh struktur in subjektov v regiji s predlaganimi predlogi.

Skupaj je tako določenih 20 prioritet znotraj treh programskih področij, pri čemer jih je za področje gospodarstva določenih 5, za področje okolja in prostora 6 ter človeških virov in družbene blaginje 9. V okviru teh je tudi preko 150 podprogramov in tudi posameznih projektov, tako da verjamo, da bi se posamezni subjekti morali v tej vsebini tudi identificirati in najti znotraj njih tudi svoje lastne izvedbene aktivnosti.

Dokument je v največji možni meri upošteval izhodišča državnega razvojnega programa (DRP-ja), kar pomeni, da se posamezni programi in podprogrami umeščajo v proračunske postavke ter strukturne sklade EU. To je tudi temeljni smisel priprave tovrstnih dokumentov, poleg, seveda tudi tega, da se regija uskladi glede svoje strategije prihodnjega razvoja in iz nje izhajajočih prioritet.

PRIORITETE/CILJI	PROGRAMI
12. Ustvarjanje znanja, ki je prilagojeno potrebam regionalnega gospodarstva	12.1 Zagotavljanje in organiziranje ponudbe izobraževalnih programov, ki so skladni s potrebami regionalnega gospodarstva
13. Vzpostavitev kulture vseživljenjskega učenja za vse generacije, s poudarkom na srednji generaciji in brezposelnih osebah.	13.1 Ustvarjanje pogojev za uveljavljanje pridobljenega znanja in zviševanje izobrazbene ravni celotne populacije 13.2 Zviševanje vključevanja brezposelnih v izobraževanje 13.3 Pospeševanje izobraževanja za srednjo generacijo 13.4 Ustvarjanje pogojev za dvig vseh vrst pismenosti
14. Priprava izobraževalnih institucij na nove zahteve trga delovne sile	14.1 Uvajanje sistemov kakovosti v izvajalskih organizacijah 14.2 Zmanjševanje osipa v izobraževanju mladine 14.3 Pospešeno vlaganje v izobraževanje učiteljev 14.4 Zagotavljanje pogojev za izvedbo devetletne osnovne šole 14.5 Ponudba programov za osebno rast posameznika 14.6 Ponudba programov za predpoklicno in poklicno orientacijo
15. Povečanje vlaganja v RČV	15.1 Ozaveščanje managementa v malih in srednje velikih podjetjih za večja vlaganja v RČV 15.2 Omogočanje olajšav in stimulacij za vlaganja delodajalcev v RČV
16. Oblikovanje podporne institucije za skladen razvoj človeških virov	16.1 Ustanovitev institucij socialnega partnerstva na regionalnem in lokalnem nivoju 16.2 Organizacija podpornih institucij za potrebe mednarodnega sodelovanja 16.3 Oblikovanje programov za povečanje vračanja diplomantov v domača okolja
17. Zagotavljanje izboljšanja zdravstvenega stanja prebivalstva	17.1 Oblikovanje ponudbe preventivnih zdravstvenih programov 17.2 Zagotavljanje sredstev za investicije v javne zavode na primarnem nivoju 17.3 Pospešeno vlaganje sredstev v izobraževanje zdravnikov 17.4 Oblikovanje ukrepov za vračanje diplomantov in specializantov v lokalno okolje 17.5 Ustanovitev oddelka za podaljšano zdravstveno nego v Splošni bolnišnici v Novem mestu 17.6 Ustanovitev urgentne službe v Splošni bolnišnici Novo mesto 17.7 Investicije v Splošni bolnišnici Novo mesto 17.8 Ostali programi zdravstvenega varstva
18. Področje sociale	18.1 Strokovno usposabljanje centrov za socialno delo 18.2 Organiziranje kriznih centrov ter ostalih institucij, ki bodo zagotavljale zatočišče osebam, ki so žrtve nasilja 18.3 Analiziranje, koordiniranje in strokovno povezovanje za zagotovitev večjega socialnega vključevanja Romov v družbo 18.4 Ustanovitev stanovanjske skupnosti oz. nakup stanovanj v urejenem urbanem okolju za odrasle duševno prizadete osebe 18.5 Zagotovitev bivanja za osebe, ki so vključene v dnevni delovni center Trebnje 18.6 Programi vse življenjskega učenja 18.7 Programi za opolnomočenje in usposabljanje odraslih duševno in telesno prizadetih oseb za čimbolj samostojno življenje 18.8 Ostali programi socialnega varstva
19. Področje kulture	19.1 Stalna arheološka zbirka v Dolenjskem muzeju 19.2 Stalna razstava o preteklosti Novega mesta 19.3 Stalna razstava o obratovanju, izdelkih in pomenu železarne na Dvoru 19.4 Stalna razstava Belokranjskega muzeja 19.5 Stalna razstava Pokrajinskega muzeja Kočevje 19.6 Organiziranje Galerije likovnih samorastnikov Trebnje kot institucije nacionalnega pomena 19.7 Izdajanje revije Rast 19.8 Dejavnost knjižnice kot osrednje območne knjižnice
20. Področje športa	20.1 Ureditev območja športnega in rekreacijskega središča Portoval

Dokument je v svoji vsebini tudi karseda »odprt«, kar pomeni, da je poskušal vključiti kar največje število predlogov tudi zaradi tega, ker je regija izredno raznolika, z različnimi problemi in cilji in trenutno le administrativno »celota«. Reševanje skupnih problemov in sodelovanje pri skupnih projektih v prihodnje bo moralo pravzaprav šele ustvariti »skupno kohezijo« in potrebno strokovno in drugačno sodelovanje vseh dejavnikov pri realizaciji posameznih delov RRP-ja.

To pa kliče in zahteva oblikovanje močne regijske strokovne institucije, ki bo v celoti sposobna izvajati RRP, pripravljati projekte, jih spremljati in izvajati finančni nadzornik. Zаметki le-te so v sedanjosti instituciji, ki je odgovorna za pripravo samega dokumenta, t.j. Podjetniškega centra iz Novega mesta, ki pa jo bo potrebno seveda ustrezno kadrovsko ojačati oziroma jo postaviti v mrežo z drugimi strokovnimi institucijami v regiji, ki lahko pri izvedbi programa ustrezno pomagajo.

Če se bo med sprejemanjem dokumenta pokazala potreba po korekciji in dopolnitvi katerega koli dela dokumenta (seveda, če bodo za to na voljo strokovni argumenti), potem se bo le-ta s temi usmeritvami tudi dopolnil. Trenutno ocenjujemo, da so ti okviri dovolj široki za umestitev vseh konkretnih projektov v najrazličnejše razpise mednarodne, državne in lokalne pomoči ter tako tudi možnosti za pridobivanje sredstev za njihovo realizacijo.

Nekatere dileme in razmišljanja ob pripravi programa

Ob sami pripravi RRP-ja so se pojavljale nekatere dileme in kritična razmišljanja. Izpostavljamo nekatere od njih, z željo po kritičnem odzivu in njihovi razrešitvi pri izvajanju dokumenta:

- Ime JV Slovenija je neustrezno in neprimerno – mnogi sodelujoči so v dosedanjih razpravah poudarjali to dejstvo, nobenemu še ni uspelo predlagati boljše rešitve oziroma tiste kompromisne rešitve, ki bi bila sprejemljiva za vse partnerje, ki sodelujejo v procesu priprave »RRP za JV Slovenijo«.

- Regija še nima dokončno izoblikovanega regijskega središča, na katerega bi trenutno vezalo nase vso regijo – glede na dejstvo, da je regija JV Slovenije več ali manj nastala administrativno in brez posebnih »preveritev« volje prebivalcev regije, je več ali manj razumljivo, da regija nima niti jasno izraženih in oblikovanih skupnih razvojnih vizij, niti »centra«, ki bi nase vezal celotno območje regije. Le preko skupnih projektov, izzivov in njihovega razreševanja je možno v prihodnje pričakovati krepitev povezav znotraj regije ter tako tudi jasne opredeljene vloge in pomena centra, ki je sicer prav gotovo Novo mesto.

- Zadovoljitev vseh partnerjev glede identifikacije lastnih (lokalnih) razvojnih problemov z regionalnimi in določitev prioritete – že v strateškem delu se nakazujejo dileme in težnje po zadovoljitvi mnogih lokalnih načrtov v okviru RRP-ja, kar je na nek način razumljivo. Glede na omejeno programsko obdobje do leta 2006 kakor tudi omejena finančna sredstva teh teženj nikakor ne bo mogoče uresničiti. Konsenz o prioritetah bodo morali doreči sodelujoči partnerji oziroma programski odbor na principih in kriterijih regionalnega pomena projekta (projekti, za katere je potrebno medobčinsko sodelovanje), geografske pokritosti regije (uravnovežiti kočevsko-ribniško podobmočje, Dolenjsko in Belo krajino), zagotavljanja razvojnih možnosti

za propulzivne in/ali prednostne panoge – dejavnosti (ki bodo zagotavljale možnosti za pridobivanje dohodka in za nova delovna mesta), prispevka k boljšim tehnološkim rešitvam in s tem zmanjšanju vpliva na okolje, omogočanja boljše infrastrukturne (prometno, energetsko, telekomunikacijsko) opremljenosti regije in njene navezave navzven, pospeševanja razvoja na demografsko ogroženih območjih, zagotavljanja možnosti za sanacijo razvrednotenih območij, zagotavljanja možnosti za uveljavljanje ciljev varstva naravne in kulturne dediščine in še nekaterih drugih.

- Zavestne odločitve o dejanski pripadnosti teritorialni enoti JV Slovenija – dejstvo je, da kljub temu, da gre za teritorialno enoto, ki deklarativno sodeluje pri pripravi skupnega RRP, sedanje »vsakdanje življenje« še vedno teče tako, kot pred tem, ko sta bila ribniško-kočevsko območje ter Dolenjska in Bela krajina v dveh statističnih regijah. Zelo težko je pričakovati, da se bodo ti tokovi in stanje spremenili preko noči, še posebej zato, ker tudi nekateri geografski in infrastrukturni pogoji niso v prid razvoju teritorialne enote JV Slovenija, kakršna je trenutno. Ocenjujemo, da bodo le konkretni projekti povezali partnerje v teritorialni enoti, zato je ključen konsenz za njihov izbor in prioritete.

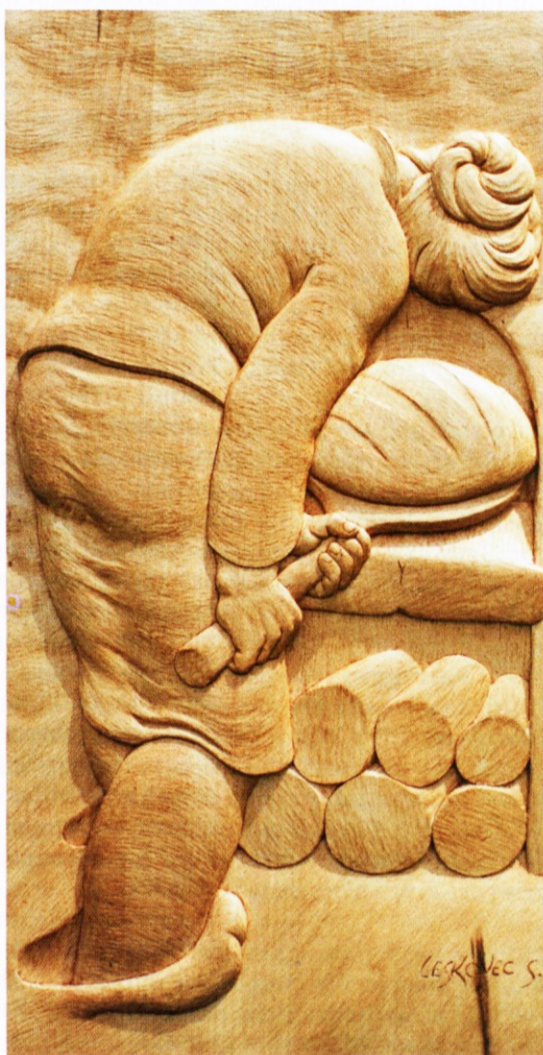
- Zavesti, da bo JV Slovenija sodobno razvita regija, ko bo sodobno razvit njen sedaj najslabše razvit del kakor tudi sosednje regije in čezmejno področje – ta teza narekuje »širino« razmišljanja in odločanja o razvojnih ciljih in prioritetah lastne regije, ki bi se jih sodelujoči partnerji morali zavedati. Po drugi strani pa seveda to ne pomeni, da mora vsak partner zadovoljiti vse svoje potrebe na »lastnem dvorišču«, temveč to, da se skupaj dogovorijo »pravila igre« prihodnjega razvoja. Ta pa ne morejo potekati po načelu uveljavitve volje, potreb in prioritet »najmočnejšega partnerja«, ampak po načelu spoštovanja in odgovornosti ter zmožnosti in sposobnosti vsakega od sodelujočih partnerjev, da prispeva svoj delež k razvoju celotne teritorialne enote.

- Smisel RRP-ja je podati parametre skladnega razvoja znotraj teritorialnega območja in napram državi in ob tem vključiti v nastajanje in izvajanje čimveč lastnega, endogenega potenciala območja. To načelo je v primeru RRP-ja za JV Slovenijo v kar največji možni meri upoštevano. Kljub vsemu pa velja vabilo vsem, da se v zvezi z realizacijo dokumenta še bolj tvorno in aktivno vključijo v nastajanje skupnega razvojnega programa, v dobrobit vseh »jugovzhodnih Slovencev« ...

Sandi Leskovec:
FURMAN, 1974

SANDI LESKOVEC

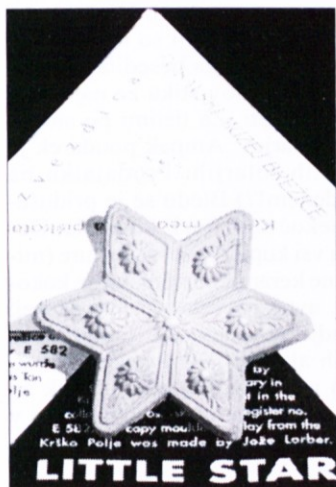
ČEVLJAR, 1988 / MATI, 1992

Reliefa v lesu

Ivan Kastelic

SPOMINEK IN MUZEJSKA PRODAJALNA

Razstava in posvet o muzejskih spominkih v Posavskem muzeju

Posavski muzej Brežice je februarja letos gostil razstavo spominkov – replik muzejskih predmetov. Celotna razstava z naslovom Zgodbe muzejskih predmetov bi ravno prav zapolnila kolikor toliko solidno muzejsko prodajalno. Udeleženci vzporednega posveta so v vsej tej lepoti pestre izbire našli (žal) tudi tragično pomanjkljivost. Težava je bila namreč v tem, da dobršnega dela v Brežicah razstavljenih predmetov ni več mogoče kupiti. Zaloge nekaterih so pošle že pred časom. Določenih replik očitno ni bilo moč najti niti za razstavo. Tako smo lahko (na primer) Svetega Duha v podobi goloba (Etnografski muzej v Ljubljani) videli samo na razstavnem panoju, ne pa tudi v vitrini – tako skromne so zaloge. Pa ne samo to. Kaže, da bomo simpatično ptico, Svetega Duha, težko sploh še kdaj videli med spominki v prodajalnah. Cena njegove izdelave je namreč previsoka, da bi lahko potem šel v prodajo kot spominek, torej kot nekaj cenenege.

Enega od uvodnih referatov na posvetu je imel **dr. Janez Bogataj**. Ta je dobršen del svojih razmišljanj usmeril k razvoju turizma, od njegovih zametkov v romarskih pohodih do današnjih dni, ko globalizacijski procesi na eni in sodobni turistični tokovi na drugi strani čedalje bolj brišejo razlike in posebnosti med posameznimi lokalnimi kulturnimi skupnostmi. Tako je tudi spominke razčlenil od prvotnih romarskih odpustkov do današnjih, po kakovosti, domiselnosti, cenah in tematici že kar razčlenjenih izdelkov. Gre za materializacijo spominov v sodobnem turizmu, ki ob klasičnih predmetih (spominkih) dobiva tudi nova pomagala: fotografije, video zapisi ter vse drugo, s čimer si skuša

sodobni turist ali človek nasploh ohraniti (in reproducirati) spomine. Hkrati gre še za varovanje gradiva pred uničenjem in za onemogočanje ali vsaj oteževanje izkrivljanja spominov pri turistih nasploh in pri obiskovalcih muzejev. Za muzeje in posamezne kulturne enote je to še kako pomembno. Eno osnovnih poslanstev muzeja je varovanje kulturnega izročila, vrednot okolja, v katerem deluje. Vsemu temu strnjeno pravilno dediščina in njen prenos na sedanje ter prihodnje rodove je končni cilj vsega, kar počnejo muzealci: zbiranja gradiva na terenu (t. i. tridimenzionalnih artefaktov, dokumentov in pričevanj), njegova konservacija in restavriranje ter hranjenje ali razstavljanje.

Tudi drugi uvodničar, **dr. Tomislav Šola**, ni mogel mimo spominkov, le da je do njih prišel skozi razglabljanja o muzejskih prodajalnah. Sicer pa je zanj muzejski spominek materializacija muzeja. Košček muzeja, ki ga posamezni obiskovalec odnese v žepu s seboj, skupaj z zgodbo, ki je vezana nanj. Udeleženci posveta so se sicer poizkusili lotiti tudi turizmu kot takega, vendar so v veliki meri ostali pri muzejih in muzejskih spominkih. Nekako se je uveljavilo, da pod pojmom muzejski spominek razumemo predvsem kopijo/repliko muzejskega predmeta – originala. Seveda se potem takega razmišljanja drži tudi prepričanje, da pridejo lahko v poštev za izdelavo kopije – spominka samo estetsko, umetniško, sporočilno in še kako drugače najiminennejši muzejski predmeti. Nekateri udeleženci pa so vendarle bili prepričani, da je tako razmišljanje preozko. V referatu **mag. Barbare Ravnik Toman** iz Gorenjskega muzeja je bila celo

pripomba, da kustosi, ki sicer skrbijo za določeno muzejsko zbirko, ne morejo učinkovito sodelovati pri izboru predmetov, ki bodo namenjeni kopiranju v spominke. Nekaj razpravljavcev se je zavzelo za to, da bi morale muzejske prodajalne temeljito razširiti svojo ponudbo.

Te t.i. muzejske prodajalne so se razvile iz vratarskih lop, vež, okenc za prodaja vstopnic za muzeje. Najprej so v njih ob vstopnicah prodajali razglednice, morda kak izvod strokovne literature iz "domačega" založniškega programa, s časom pa čedalje več. Danes je ponudba muzejskih prodajaln (tam, kjer jih imajo) nekako ustaljena. Obsega kopije muzejskih predmetov, razglednice, literaturo ... V teh treh pikah, neizrečenih besedah, se lahko skriva širitev ponudbe na (med muzealci še vedno sporne) baterijske ali higienske vložke, nakit, ure, fotoopremo, sladkarije, pijače, pa tja do razsežnosti marketa. Tudi po njem se obiskovalci radi sprehodijo, tako kot po muzeju. In nakupujejo. Natančneje: zapravljajo. Na vso zadevo naj bi gledali kot na piramido, pri kateri pomenijo prodajalne, sedaj založene zgolj z vrhunskimi spominki (replikami), razglednicami in literaturo, le ozek vrh. To konico naj bi skušali tudi v muzejih nekako razširiti, povezati, združiti s široko ponudbo marketskega tipa. Za primer je poskrbel gost iz Hrvaške, dr. Šola. Udeležencem posveta je sporočil, da ameriški muzeji sicer dosegajo želeni finančni učinek z uvajanjem elementov in prijemov šov biznisa v svoje delo z obiskovalci. Pri tem jih Evropejci še ne dosegajo. Je pa Tate Gallery imela leta 1973 v vhodni veži samo pult za razglednice ter dve majhni stojali za knjige in grafike. V osemdesetih letih tu srečamo že 600 kvadratnih metrov veliko, specializirano urejeno prodajalno.

Kaj pa pri nas? **Milan Hudnik** iz celjske A firme je, verjetno tudi v imenu obrtnikov, izdelovalcev spominkov, skoraj zahteval: "Muzejske prodajalne spominkov so priložnost! Vključite v svojo prodajo še blago splošne porabe in tudi spominke, ki ne ustrezajo vedno visokim estetskimi standardom. Vključite tudi kič! Ljudje ga kupujejo, izdelovalcem pa pomeni prihodek." Mimogrede povejmo, da je ponekod (recimo na Ba-

varskem) ravno kič temeljno spominkarsko blago. Res pa je, da je tam kič način življenja in razmišljanja, del splošne kulture. Ali je tako poudarjen ekonomski interes zadosten razlog za prilagajanje estetskih meril okusu širokih množic?! O tem bo moral razmisliti kakšen drug posvet ali pa bodo upravitelje in lastnike muzejskih prodajaln prisilile v tako odločitev zahteve kupcev(?). Dosedanji razgovori s prodajalci spominkov po Sloveniji so namreč pokazali avtorju tega besedila, da največji del turistov stika za najcenejšimi predmeti. Za tistimi po sto do petsto tolarjev. Ampak poudarek je na stotih tolarjih. Prodajalka na (mondenam!?) Bledu se je pridušala: "Nekoč smo imeli klientelo. Danes pa vsi kupujejo samo te kure (miniaturne keramične miniaturne kokoši, op. avt.) po marko!" Kaže torej, da ljudje posegajo po dražjih spominkih ali darilih predvsem takrat, ko jih ne kupujejo zase, ampak za druge. Nekako tako je ugotovila v svojem referatu tudi **dr. Počkarjeva**.

Ponuja se torej vprašanje, za koga bo slabo, če se teorije ne bodo skladale z dejstvi: za dejstva ali za teorije! Dejstvo je namreč, da se je in naj bi se tudi v prihodnje muzejskih prodajaln držal nekakšen sloves izjemnosti. Morale bi biti zrealo in podaljšek svojega muzeja. Tisto, kar ponujajo kupcem, mora biti vredno potrošenega denarja in ne sme biti ničvreden plagiat, goljufija! In vendar je dr. Tomislav Šola (ponovno) svaril, da muzeji ne bodo mogli obstati za vedno "na proračunskih jasliah". Na zahodu je to že zdavnaj stvarnost in muzejske prodajalne so, ob čimboljšem obisku in čimveč prodanih vstopnicah, pomemben vir prihodkov tako za muzej kot za proizvajalca spominkov.

Zato se zdi samoumevna tudi teza Hilary Blume, lastnice kar cele verige muzejskih prodajaln v Veliki Britaniji: "Muzejska prodajalna mora prinašati dobiček. Če ga ne, se vprašajte, zakaj jo sploh imate!" Zato nekateri muzeji v svetu širijo dejavnosti svojih prodajaln. Dejansko so že združili oba konca piramide – butični in marketski del. Obiskovalci lahko v njihovih prostorih prebijajo kar nekaj časa v stikanju po policah. Če prodajalna pričaka obiskovalca

na koncu prijetnega obhoda, lahko med sprehodom po njej še enkrat podoživijo tudi muzej. Lastniki ali upravljalci prodajaln so izkoristili še eno možnost: ob dosedanjih (strateško skrbno načrtovanih) vhodih iz muzejev so njihove prodajalne dobile še dodatne vhode – naravnost s ceste. Tako so med svoje kupce pritegnili tiste, ki jih nikoli, niti ob dežju niti po nesreči, ne zanese v muzej, potrebujejo pa spominek ali morda darilo. Pa še to: "Ta glavni", svetovno znani muzeji so že odprli svoje dislocirane prodajalne na letališčih, kolodvorih in v nakupovalnih centrih. Skratka: izven muzejev.

Dr. Andrej Smrekar se zaveda, da dohodki od prodajaln prispevajo k ekonomski emancipaciji muzejev. Zato tudi opozarja: "Če naj gre pri zaslužku za majhen denar, lahko vse skupaj ostane tako, kot je. Če pa hočemo resnični zaslužek, se moramo posvetiti delovanju prodajaln profesionalno." Njegova izkušnja s prodajalno in gostinskim lokalom v veznem hodniku med novim in starim delom Narodne galerije je zgovorna. Če naj se prodajalna izplača, mora mesečno obrniti 4 do 5 milijonov tolarjev ob 20-odstotni marži! Dodaten problem predstavlja pogodba z morebitnim koncesionarjem za gostinski lokal. Potem so tu še vlaganja v infrastrukturo, ki pač ni značilno muzejska, ampak gostinska in prodajalniška, so kadri ... Vsaj to je treba urediti, če naj prodajalna in/ali gostinski lokal dajeta kolikor toliko resen dohodek. Žal pa slovenski muzeji razpolagajo ravno s toliko sredstvi in kadri, da jim to samodejno

narekuje odločitev o vlaganju v strogo muzejsko opremo in v muzejsko profilirane (najnujnejše) strokovne kadre.

Čedalje bolj se postavlja v ospredje t. i. kulturni turizem. Slišali smo celo priznanje, da med tema dejavnostima (kulturo in turizmom) pravzaprav še ni bilo resnega dialoga, čeprav sta v bistvu soodvisna. V taki navezi seveda lahko muzeji odigrajo kar pomembno vlogo. To posledično pomeni, da se morajo intenzivneje usmeriti v prosti čas ljudi. Tudi to ne bo možno povsem brez dodatnih zaposlitev v vratarskih in vodniških službah. Naložba pač, ki je del celotnega paketa. V tej kulturno turistični verigi so tudi spominki (kot replike muzejskih predmetov ali pa spominki kar tako in muzejske prodajalne).

Izdelava spominkov, zlasti nekaterih replik, je pogosto draga in terja kar zajeten naložbeni kapital. Hkrati smo slišali priznanje, da se muzeji med seboj zelo težko zmenijo za vzajemno izmenjavo spominkov, ki bi bili namenjeni prodaji. Kljub temu ali pa prav zato so bili v Brežicah zbrani nosilci referatov in poslušalci deležni dobrohotnega svetovanja. Proizvodnje spominkov se je treba lotiti združeno in organizirati njihovo skupno prodajo. V Evropi (npr. v Parizu) so to lekcijo vzeli že pred časom! Samo tako bodo muzejske prodajalne tudi v Sloveniji postale tisto, kar naj bi dejansko bile: vir zaslužka. Upam le, da naslednji posvet (čež nekaj let) ne bo govoril o istih problemih in dvomih kot tokratni!

Simona Zorko

GRAFIČNI KABINET BOGDANA BORČIČA V KOSTANJEVICI

¹ Ob tej priložnosti je gospod Milan-Markelj predlagal, da bi za revijo Rast pripravila krajše besedilo. V mislih sem imela analizo odnosa med slikarstvom in grafiko iz zgodnjega obdobja Borčičevega ustvarjanja, ki pa je še v povojih in bo morda objavljena ob drugi priložnosti. Da je tovrstno izhodišče za umetnostnozgodovinsko stroko zanimiv problem, se je pokazalo tudi v pogovoru, ki se je o omenjenem odnosu razvil ob predstavitvi monografije v *Galeriji likovnih umetnosti Slovenj Gradec* (Bogdan Borčič, Barbara Borčič, Milena Zlatar, Marko Košan).

² Arhitektov Marka Deva, Nika Zupana in Mije Zrncec

³ 22 od teh je bilo moč videti leta 1980 na razstavi v *Dolenjski galeriji v Novem mestu* in nekaj izmed njih tudi 1993. leta v *Lamutovem likovnem salonu v Kostanjevici na Krki*.

V Galeriji Božidarja Jakca je od oktobra 2001¹ v prenovljenih prostorih odprta nova stalna galerijska zbirka *Borčičev grafični kabinet*. Ob tej priložnosti je bila tudi prvič javno predstavljena monografija *Bogdan Borčič-Grafike*.

Galerija je počaščena in s hvaležnostjo sprejela umetnikovo odločitev o donaciji 809 grafičnih listov in se ob njeni dejanski izpeljavi zavežala, da bo zanjo skrbela, jo hranila, varovala, predstavljala in razstavljalna v skladu z načeli stroke po eni strani in z zavestjo o njenem umetnostnem in zgodovinskem pomenu za slovenski in širši mednarodni prostor.

Sama ideja Borčičevega grafičnega kabineta je v preteklih letih zorela postopno, v ta namen so bili obnovljeni in opremljeni² prostori v prvem nadstropju vzhodnega, nekdanj samostanskega trakta.

Danes *Borčičev grafični kabinet* sestavljajo trije tesno povezani elementi. Razstavišče, kabinetno hranjenje grafik in katalogov ter operativna-študijska namembnost prostora.

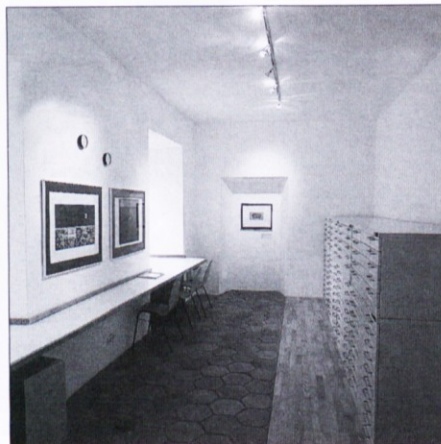
V razstavišču so trenutno na ogled grafike po avtorjevem izboru in v njegovi postavitvi. Gre za 29 grafičnih listov³, nastalih med letoma 1958 in 1969, ki jim bodo po principu kolobarjenja v naslednjih letih sledili posamezni tematsko ali kronološko povezani cikli. Na ta način bo obiskovalcem v prihajajočih letih

postopno na ogled postavljena celota podarjenega grafičnega opusa.

Drugi kabinetni element predstavlja pomembno dejstvo, da so grafike (v skladu z muzeološkimi pravili), hranjene v predalnikih, vendar po predhodni najavi in v prisotnosti kustosa, dostopne v študijske namene.

Tretji element je dokumentarno gradivo, katerega osrednji del je Borčičeva donacija katalogov s številnih umetnikovih samostojnih in skupinskih razstav, uporabnikom pa je na voljo tudi hemerotečna mapa, ki jo je posredoval dokumentacijski center Moderne galerije.

Knjigo *Bogdan Borčič-Grafike* je ob otvoritvi kabineta založila kostanjeviška galerija. Dejansko je monografija tesen preplet dveh enakovrednih zgodb. Slikovno gradivo, med katerim so reprodukcije umetnikovih grafik, zgodnejših olj na platnu in dokumentarne fotografije, je seveda samostojno postavljeno na ogled, pa vendarle znotraj monografije kot celote; skozi oblikovalske posege, razlike v predstavitvenih formatih in v odnosu do besedila umetnostne zgodovinarke Barbare Borčič deluje tudi kot ilustracija. Po drugi strani pa se Barbarino besedilo z natančno in minuciozno analizo spusti v raziskovanje grafičnih listov, tako v odnosu do grafične plošče kot v formalnih in ikonografskih analizah in šele na tej osnovi gradi svojo interpretacijo celovitosti umetnikovih ustvarjalnih teženj.

ETUDE IN LESTVICE

8. mednarodno pianistično tekmovanje "Etide i skale"

Nedvomno je državno tekmovanje v disciplini klavir, ki poteka v časovnem intervalu vsake tri leta, marsikateremu mlademu talentiranemu pianistu, ki s svojim zanimanjem, razvojem in vztrajnostjo išče dodatno motivacijo in priznanje svojemu delu, preredeček dogodek. Tudi glede na to dejstvo je tekmovanje v Zagrebu, kot »sosednjem« mestu, dobrodošla in enkratna priložnost.

Navidez suhoparen naziv Etude in lestvice marsikomu prikriva realno sliko ustvarjalnega in pianistično zanimivega tekmovanja. Samo tekmovanje temelji na izvajanju etid, katerega cilj ni samo reševanje določenih tehničnih problemov, ampak učencu ponuja spoznanje pomembnosti interpretacije – skladba lahko na odru zaživi. Posebnost tega tekmovanja je tudi sodelovanje organizatorja z Društvom hrvaških skladateljev, ki za vsako tekmovanje določi skladatelja, ta pa prispeva obvezne etude po posameznih kategorijah. S tem se mladim učencem in njihovim pedagogom odpro možnosti ustvarjanja lastne interpretacije, saj gre za povsem novo skladbo, ki ne obremenjuje izvajalca z že pokazanim oz. določenim izrazom. In prav te interpretacije so v vsaki kategoriji nagrajene s strani Društva hrvaških skladateljev. Letošnje leto je na tekmovanju svoje etude promoviral skladatelj Zlatko Tanodi.

Poleg etud in tudi lestvic, ki sicer kažejo na tonsko kultiviranost mla-

dega pianista, se na prireditvi izvajajo še dela J. S. Bacha. V 1. kategoriji so to male skladbe, v 2. mali preludiji, v 3. dvoglasne invencije, troglasne invencije v 4. kategoriji skupaj z dvema stavkoma Francoske suite. Slišali smo nekaj občutljivo in smiselno doživetih izvedb v stilu Bachovega časa, kar je lahko za pianistično-pedagoški svet dobra spodbuda.

Glede na programsko vsebino tekmovanja udeležba na Etudah in lestvicah nudi mladim pianistom možnost, da se kakovostno in celostno lotijo študija skladb, ki se na naših državnih tekmovanjih ne igrajo in nekako niso »popularne« v učnih načrtih.

Slednje je verjetno tudi botrovalo dejstvu, da se je tekmovanja v Zagrebu udeležilo kar 30 tekmovalcev iz Slovenije. Med njimi velja posebej pohvaliti tri nagrajence. Najbolje se je uvrstila Špela Troha, učenka prof. Karoline Vegelj-Stopar iz Glasbene šole Krško. Prejela je drugo nagrado v svoji (II.) kategoriji in posebno nagrado Društva hrvaških skladateljev za najboljšo izvedbo Tanodijeve etude. 4. nagrado v isti kategoriji je prejela Marša Kozlevčar, učenka prof. Lijane Uršič iz glasbene šole Franca Šturma v Ljubljani, petonagrajeni pa je bil Anže Štupar, učenec prof. Vide Zorko iz Novega mesta.

Naslednje Etude in lestvice bodo potekale čez dve leti.

UČITELJ IN UČENEC – USTVARJALCA TRENUTKA

Vnaprejšnja določenost učnih programov in toga vpetost le-teh v šolske sisteme, nam, skupaj s pedagogovo osebno zaprtostjo, samozadostnostjo in nezainteresiranostjo, poraja vprašanje po obstoju prostora za odpiranje poti k otroški domišljiji.

Najpogosteje nismo priča celostnemu pristopu k pouku, ki naj sicer vključuje učiteljevo osebnostno noto ter osebni in ustvarjalni razvoj. Ta pogled lahko oriše primer, ko učitelj poviša učencu motivacijo, ta privede do višjih zmogljivosti in k osmišljenju cilja, rezultat pa je delo, obdar-

jeno z uspehom. Tovrstno delo prinaša veselje, vzbuja zanimanje, krepi vztrajnost in vpliva na učenčev celostni razvoj ter določa njegov odnos do predmeta dela na čustveni in konkretni ravni tudi v prihodnje, kar je sicer bistvo in smisel poučevanja.

Učitelj naj si zgradi temelje in si določi okvir za lastno delo, vendar naj bo v tem okviru dovolj prostora za ustvarjalen pristop, primeren učenčevi stopnji znanja in zmogljivosti. Upoštevati in raziskati mora interese učenca, mu dati priložnost napredovanja in ga popeljati korak naprej. S tem je dosežena kakovost, saj oba (učitelj in učenec) aktivno posegata v interpretacijo naloge ali umetniškega dela. Ne gre več za avtomatično delo, temveč za proces, ki upošteva in analizira reakcije in pripombe učenca. Učitelj tako dobi povratne informacije, ki sledijo spremembam časa, učenec aktivno poseže v učni proces in začne spoznavati lastne interese, razvijati sposobnosti in ostriti čustva. Učenec postaja samostojen in kreativen. Osnova za tovrstno delo pa je učiteljevo nenehno izpopolnjevanje in izobraževanje ter opazovanje dogajanj in sprememb v fizičnem in socialnem okolju.

Priložnost tovrstnega šolanja naj bi imeli vsi učenci splošnega izobraževanja, predvsem pa tisti na šolah z umetniško vsebino. Glasbena šola je ustvarjalna in umetniška šola, zato mora imeti cilj omogočiti ustvarjalni polet učenca, z upoštevanjem njegove individualnosti, občutljivosti in njegovega načina doživljanja glasbe.

S komunikacijo učitelj-učenec se ustvari skupna glasbena interpretacija, in ko je postavljena v prostor in čas, postane učenec umetnik, igralec in ustvarjalec trenutka.

Pomembno je poudariti strokovno vodstvo, ne pa »vse je dobro in dopustno«, da stvari ne pripeljejo do diletantizma, temveč do pravih rezultatov in ciljev. Ti so odvisni od individualnih sposobnosti vsakega posameznika. Ta cilj eni razumejo kot sproščen in korekten nastop, drugi kot vrhunski rezultat na tekmovanju, v obeh primerih pa se izraža osebna nota učenca v interpretaciji.

Da bodo učitelji lahko prisluhnili svojim učencem, bodo morali prisluhniti najprej sebi. Ob vsem tem pa bi jim bila dobrodošla vsaj spodbuda, če že ne nagrada s strani lastnega delovnega okolja.

Zdenko Picelj

POMEMBNI RAZSTAVI V DOLENJSKEM MUZEJU

V objemu Krkinih voda; Kelti v Novem mestu

Otvoritev razstave V objemu Krkinih voda v Mali dvorani Dolenjskega muzeja; foto: M. Klinec

V Dolenjskem muzeju Novo mesto smo v lanskem novembru postavili na ogled dve pomembni razstavi, ki prikazujeta in opozarjata na ohranjanje in poznavanje izjemno bogate zgodovine Novega mesta ter njegove prepoznavnosti v širšem slovenskem prostoru in tudi preko njenih meja.

Tako smo 16. novembra odprli razstavo s poetičnim naslovom *V objemu Krkinih voda* in zgovornim podnaslovom *Kopaljšča, perišča, čolnarne, mlini in mostovi na Krki v Novem mestu 1850-1950*. Odprl jo je pokrovitelj, župan Mestne občine Novo mesto Anton Starc, v otvoritvenem programu pa je v zanj značilnem slogu sodeloval tudi velik prijatelj in oboževalec Dolenjske, naš priljubljeni pesnik Tone Pavček, ki je s svojimi razmišljanji o naši reki in pokrajini navdušil vse prisotne na otvoritveni slovesnosti.

Na svetu ni veliko mest, ki so zrastle na okljuku reke in ki bi imela to možnost, da se ji lahko prebivalci teko neposredno približajo in z njo vzpostavijo neposredni stik, kot je to prav Novo mesto z reko Krko. Veliko je dokumentov, fotografij, razglednic in spominov, ki nam pričajo o tem, da so Novomeščani to možnost še v ne tako oddaljeni preteklosti tudi dodobra izkoriščali. Reka jim je po eni strani nudila varnost, vodo za preživetje, možnost postavljanja gospodarskih objektov, kot so mlini, žage, usnjarne in perišča, na drugi strani pa neizmerne možnosti za uživanje in preživetje prostega časa v ribarjenju, kopanju, čolnarjenju, sprehajanju. Čeprav se je vloga reke v vsakdanjem življenju meščanov skozi stoletja spreminjala, pa so le-ti bili v pretežni meri odvisni od nje in še bolj navezani nanjo. V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja pa se je zaradi različnih vzrokov odnos Novomeščanov do -lahko bi rekli - mestne reke precej spremenil, kar je prineslo propad številnih gospodarskih objektov ob reki in kopaljšč, družabnega življenja in preživetja prostega časa ob reki in

na njej pa tudi skoraj ni več.

Prav o tem, koliko je reka Krka pomenila nekdanjim in tudi še nekaterim sedanjim prebivalcem mesta in kako so jo znali izrabljati ter živeti z njo, nam do 20. maja 2002 prikazuje ta razstava in pripoveduje publikacija z istim naslovom, ki jo je ob tem izdal in založil Dolenjski muzej. Oboje je pripravila višja kustodinja, zgodovinarica Majda Pungerčar, katere delovno področje je med drugim tudi zgodovina Novega mesta. Z razstavo in publikacijo je predstavila zanimivo in pestro zgodovino povezanosti mesta z reko Krko in nas spoznala s še enim delom zgodovine mesta in življenja meščanov, ki so v preteklosti nedvomno znali veliko bolje ceniti reko kot današnji prebivalci, ki skoraj ne vemo več, kaj bi počeli z njo, čeprav se reka še vedno ponuja sama in je tu, kjer je bila tudi nekoč, le da je vedno bolj odrinjena, osamljena, zanemarjena in zapuščena, ter nemo in potrpežljivo čaka, da jo ponovno odkrijemo, spoznamo in vključimo v utrip mesta, kot je nekoč že bila. Razstava in publikacija je bila pripravljena tudi z namenom, da obudimo spomin na to dogajanje, življenje na reki in ob njej, hkrati pa ponovno sproži željo, hotenje in interes po »starih časih« sobivanja meščanov z reko. Morda bo le prebudila odgovorne za mesto, meščane in vse druge prebivalce mesta, ki so se tu naselili ali pa so odvisni od njega, kajti pravih meščanov je vse manj in morda je prav to eden od glavnih vzrokov za takšno stanje na obrežju reke, da ponovno poiščejo stik z reko in jo vrnejo mestu. Kljub različnim pogledom bi vsem le moral biti skupni interes vsaj znosno in prijazno sožitje mesta z reko, ki nam nedvomno ponuja obilico različnih možnosti za prosti čas in rekreacijo, za počitek in uživanje ob sprehodih po celotnem okljuku, kar je prvovrstna posebnost mesta in bi bila nedvomno velika pridobitev za vse meščane in zanimivost za obiskovalce mesta. S tem bi poskrbeli tudi za razbijanje

enoličnosti in očitne naveličanosti prebivalcev mesta in meščanov nad mestom in reko, kar dokazuje tudi praznjenje mesta ob vikendih in marsikaterih popoldnevih, ko večina hiti in govori samo še o vinogradu in cvičku. O reki Krki, ki je nekoč družila prebivalstvo, bila stičišče družabnega življenja in je še vedno tu, pred domačim pragom, pa nobene, razen kritike, ko iz nje prihajajo neprijetne vonjave ali ko poplavlja, kot da je sama kriva za vse te nevšečnosti.

Drugo razstavo, ki je bila hkrati tudi osrednja razstava iz razstavnega programa za leto 2001 in ena od največjih in najpomembnejših muzejskih razstav v slovenskem prostoru v tem letu, pa je štirinajst dni kasneje, 30. novembra 2001, slavnostno odprla ministrica za kulturo Republike Slovenije Andreja Rihter. Na ogled smo namreč postavili arheološko razstavo *Kelti v Novem mestu*. V otvoritvenem programu je navzoče pozdravil tudi župan Mestne občine Novo mesto Anton Starc, glasbeno popestritev pa so na vrhunski ravni izvedli člani skupine Terra folk, ki so obiskovalce zabavali tudi po končani otvoritveni slovesnosti.

Po izredno uspešni in izjemno dobro obiskani arheološki razstavi Železna doba na Slovenskem - Kapiteljska njiva Novo mesto, s katero je Dolenjski muzej leta 1997 predstavil bogastvo cvetočega halštata Dolenjske s svetovno pomembnimi in rarednimi najdbami s Kapiteljske njive, je tako po štirih letih prišlo do predstavitev naslednjega, prav tako pomembnega obdobja iz prazgodovine Novega mesta. Po razstavi in katalogu Novo mesto pred Iliri (1995) in Novo mesto v halštatskem obdobju (1997) je bilo tudi kronološko na vrsti Novo mesto v času Keltov. Z razstavo in spremljajočim obsežnim katalogom, kjer je predstavljenih vseh 552 razstavljenih predmetov, je predstavljena tudi ta, po številu najdb in količini raziskanih grobov v slovenskem merilu zelo pomembna arheološka dediščina in preteklost našega mesta. Skoraj 700 grobov s Kapiteljske njive, ki je samo eno od štirih predstavljenih pomembnejših keltskih najdišč v Novem mestu, pomeni največje tovrstno najdišče v Sloveniji in je med največjimi v srednji Evropi. S tem se najdišče Ka-

piteljska njiva samo potrjuje v izjemni pomembnosti arheološke dediščine daleč preko meja naše domovine in postaja nepogrešljiva lokacija v proučevanju evropske prazgodovine halštatskega in keltskega oz. latenskega obdobja, s tem pa se tudi Novo mesto uvršča med najpomembnejše točke na evropskem arheološkem zemljevidu.

Vdor agresivnih keltskih rodov v naše kraje - kot je zapisal v prvem tematskem razstavnem katalogu Dolenjskega muzeja, ki je bil izdan pred tridesetimi leti z naslovom Prazgodovina Novega mesta, takratni kustos arheolog Tone Knez - ni zlomil samo moči staroselecev, temveč je bila z njihovim prihodom nasilno pretrgana in porušena tradicionalna halštatska kulturna tradicija in ustvarjalnost. Z njihovo prevlado je bil uničen cvetoči dolenjski halštat, s tem pa zaključeno nesporno najpomembnejši del zgodovine Dolenjske in Novega mesta, ki se žal še danes bori za primernejši položaj v slovenskem prostoru in glede na razvoj in pomemben delež v slovenskem gospodarstvu, sicer nerazumljivo, za osnovno infrastrukturno povezavo, ki je, glede na odkrite najdbe, v tistih časih zagotovo delovala veliko boljše.

Logičen zaključek predstavljanja posameznih prazgodovinskih obdobj z najnovejšimi odkritji zadnjih 25 let - ki jih prikazujemo na občasnih razstavah, s katerimi smo pričeli leta 1995 in bomo zaključili letos jeseni s predstavitev rimskega obdobja na razstavi in v publikaciji o arheološkem najdišču Verdun pri Rpičah - bi morala biti nova stalna arheološka razstava, ki se zaradi pomanjkanja sredstev odmika iz leta v leto, tako da smo z načrti sedaj že pri letu 2005, ko naj bi jo odprli v preurejenih prostorih naše Križatije. Sama razstava Kelti v Novem mestu je tako še ena od razstav v sestavljanju celote, ki naj bi tvorila stalno postavitev in predstavitev arheološke preteklosti območja, ki ga pokriva Dolenjski muzej.

Avtor razstave in kataloga je arheolog, muzejski svetovalec, Borut Križ, oblikovalka celostne podobe projekta pa arhitektka Maja Rudolf Markovič. Zaradi vedno aktualnih finančnih sredstev in s tem povezane racionalizacije smo se odločili, da za tokratno razstavo uporabimo delno

predelane vitrine z razstave Kapiteljska njiva Novo mesto, ki jih je projektiral takratni oblikovalec Jovo Grobovšek. S tem pa na nek način tudi dokazujemo, da se v isti ali z isto opremo, z določenimi manjšimi spremembami oz. predelavami da postaviti več prvovrstnih muzejskih razstav, kajti to je s 100-letnico Leona Štuklja že naša tretja v tej opremi, pa tudi prihodnja o Verdunu bo prav tako v njej. To pa tudi pomeni, da vedno nova oprema ni nujno pogoj za primerno in uspešno prezentacijo, kot si to pogostokrat predstavljajo glavni akterji in opravičujejo velikanska sredstva, ki so pri tem potrebna, medtem ko je sama vsebina velikokrat potisnjena v drugi plan.

Vsi udeleženi, predvsem pa nosilci projekta, smo se trudili za kar najboljšo predstavitev in še eno promocijo arheološke dediščine Novega mesta in Slovenije, muzejske stroke in Dolenjskega muzeja, da se v danih okoliščinah kar najbolje predstavi domači in tuji strokovni in laični javnosti. Zahteven projekt so finančno podprli Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Mestna občina Novo mesto, generalna sponzorja, Revoz, d.d., Novo mesto in nekdanja Dolenjska banka, danes Nova Ljubljanska banka, divizija za Dolenjsko, ki že vrsto let podpira naše arheološke projekte, ter številni drugi sponzorji, ki so se odločili tako ali drugače podpreti ta zahteven projekt in prizadevanja Dolenjskega muzeja po čim boljši predstavitvi še enega od pomembnih in bogatih delov novomeške zgodovine.

Obe razstavi, V objemu Krkinih voda in Kelti v Novem mestu, sodita v nadaljevanje predstavljanja zgo-

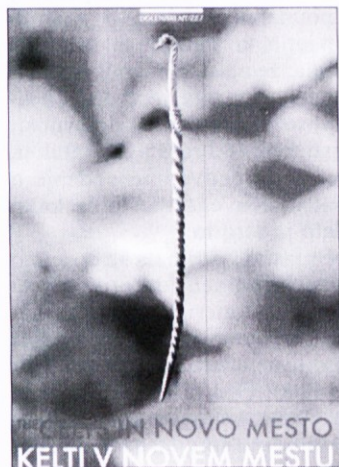
dovine Novega mesta in kažeta na neusahljivi vir lastne ustvarjalnosti in prizadevnosti v Dolenjskem muzeju po čim boljšem poznavanju bogate preteklosti in dediščine mesta. Vsemu temu se dajemo še posebej velik poudarek, saj je to v zadnjih sedmih letih, ko sledimo tej usmeritvi muzeja, že naša triindvajseta lastna avtorska razstava in ob drugi pestri in obsežni založniški dejavnosti petnajsti tematski razstavni katalog, s čimer se je nedvomno védenje o preteklosti Novega mesta še kako povečalo in utrdilo.

Obe razstavi pa imata še posebno vrednost in pomen, da prikazujeta tematiko, po kateri je Novo mesto najbolj prepoznavno tako doma kot v tujini, to je arheološki preteklosti in reki Krki. Oba bisera, ki se ju še vedno nekako sramujemo in ju nikakor ne moremo sprejeti za svoja, čeprav se mestu ponujata kar sama, bi v prihodnosti morali boljše izkoristiti, kajti s tem bomo pridobili vsi, še najbolj pa na svoji vrednosti in prepoznavnosti prav naše mesto. Morda bomo nekoč v prihodnosti le dočakali dan, ko se bomo v Novem mestu lahko brezbrizno sprehajali po celotnem okljuku reke Krke in ga občudovali v vsej njegovi naravni posebnosti - ne pa kot sedaj, ko ga lahko doživljamo le s fotografskih posnetkov iz zraka - in hodili na ogled arheoloških znamenitosti Novega mesta in Dolenjske v novo, prav za ta namen zgrajeno stavbo na našem največjem in enem najpomembnejših evropskih najdišč, Kapiteljski njivi na Marofu, ter simbole mesta, ki jih sedaj še nimamo, znali poiskati prav v teh dveh velikih in izjemnih posebnostih našega Novega mesta.

Ministrica za kulturo Andreja Rihter v pogovoru z novomeškim županom dr. Tonetom Starcem in direktorjem Dolenjskega muzeja Zdenkom Picljem na otvoritvi razstave Kelti v Novem mestu; foto: M. Kline

Borut Križ: Kelti v Novem mestu. Katalog razstave, Dolenjski muzej 2001

Avtor si z razstavo in razstavnim katalogom prizadeva podati pregled oziroma izbor tistih arheoloških najdb, ki so povezane s keltsko prazgodovinsko in zgodnjo antično prisotnostjo na tleh Novega mesta. Borut Križ podaja kratek historiat odkrivanja keltskih starožitnosti na mestnem prostoru in posebej poudari pomen leta 1967 odkritih 63 žarnih grobov iz Kandije, z znamenito najdbo kulturne posode *kántharos* z dvema apliciranimi človeškima obraznima maskama in trakastima ročajema s po dvema plastičnima robnima odebelitvama v obliki kačjih trupov, ki se na ustju in največjem obodu trupa končujejo s po eno stilizirano glavico z izboklimi očmi; za unikatno odkritje keltske duhovne kulture in umetnosti v jugovzhodnem predalpskem prostoru, s povezavo v jugozahodno Panonijo in na severozahodni Balkan, je zaslužen prav izjemno dejavni, veliko prezgodaj umrli slovenski arheolog Tone Knez (1930 - 1993).

V nadaljevanju monografije nas avtor seznanja s prelomnim trenutkom za razumevanje keltske naselitve Novega mesta, ki je nastopil leta 1986 prav s Knezovim odkritjem prvih 25 keltskih, to je mlajšeželeznodobnih grobov na Kapiteljski njivi severovzhodno nad prostorom prazgodovinske utrjene naselbine - gradišče oziroma "cvinger" - na Marofu. Vse do lanske jeseni je bilo na tej izjemni lokaciji v vsakoletnih izkopavalnih kampanjah, ki jih je po Knezovi smrti vodil Borut Križ, odkritih kar 708 keltskih grobov, ob upoštevanju dejstva, da vzhodni del nekropole sploh še ni raziskan. Lokacija je zanimiva tudi zaradi izpričane dolge kontinuitete pokopavanja, saj pomeni Kapiteljska njiva pravzaprav gomilno nekropolo iz halštatske dobe, vendar so bile srednje velike gomile v teku časa in zlasti zaradi novejšega intenzivnega kmetijskega obdelovanja praktično izravnane z okoliškim površjem, skletni grobovi, zlasti tisti vkopani globlje, pa so se kljub temu ohranili z zanimivim in celo izjemnim in-

ventarjem (spomnimo se le fantastične najdbe dveh grških čelad ilirskega tipa v velikem grobu premožnega halštatskega aristokrata, zelo verjetno plemenskega poglavarja; pojem "knez" za takšnega veljaka v odmaknjeni prazgodovinski družbi, v siceršnji bližini mediteranskih civilizacij, zveni morda le preveč pretirano).

Avtor nas seznanja še z najdiščem iz mlajše ali latenske dobe ob kapiteljski Nikolajevi cerkvi, ki je prišlo na dan ob zaščitnem arheološkem posegu, in hkrati opozarja, da je treba z vso verjetnostjo računati na keltske ostaline tudi na vse pre slabo raziskani naselbini na Marofu, ki je bila dokazano kontinuirano obljude na od mlajše bronaste dobe do konca halštatske ali starejše železne dobe, za mlajšo poselitev, vse do začetka rimske nadoblasti ob prelomu obeh er, pa ni dokazov. Avtor opozori tudi na paradoks žarne nekropole Beletov vrt, izkopane leta 1973, kjer grobne najdbe dokazano segajo še v 1. stoletje stare ere, vendar se pokopi kar preveč avtomatično prištevajo k sicer prevladujočemu zgodnjerrimskemu fundusu; morda je bil pri pokopih tega grobišča vse premalo upoštevan fenomen prehodnosti med čisto prazgodovino in zgodnjo provincialno rimsko civilizacijo; v tem pogledu si pogledjmo le tehnološko perfektno izdelano (na hitrem lončarskem kolesu) narebreno kupo na nogi - *kylix* (vpliv Rima oziroma težnja po funkcionalnosti ter masovni produkciji uporabnega pivskega artikla sta jasna) oziroma ploščato pasno spono v obliki širokega lista z geometričnim motivom koncentričnih krožcev, povezanih med seboj s tritračnimi pasovi, pojavlja pa se še motiv smrekovih iglic (magične prazgodovinske praindoevropske predstave, kult Sonca in svetega drevja - smrek, so očitne).

Tu lahko ugotovim, da se pri problematiki Beletovega vrta vse premalo upošteva podobna tranzicijska situacija, z domala analognimi keramičnimi in kovinskimi najdbami, iz

I. stoletja stare ere in I. stoletja nove ere, vključno do cesarja Klavdija (najdba njegovega bronastega novca), kot jo izpričujejeta nekropoli Roje (Tone Knez jo je objavil v celoti) in Šmohor pri Moravčah (neobjavljene najdbe so v Narodnem muzeju Slovenije) pri Gabrovki.

Avtor dovolj pregledno povzema opise navedenih keltskih novomeških lokalitet, se nato zelo skrbno loti sinteznega obravnavanja načina pokopov moških ter žensk in njihovih grobnih pridatkov, s tem da najprej obdela orožje in opremo, se pomudi ob delih noše in nakitu (tu se čuti njegova posebna pozornost in naklonjenost prav ženskim pokopom), opiše standardne primere priložene lončenine, omeni denar (najdena sta bila le dva keltska srebrnika samoborskega tipa iz I. stoletja stare ere) in kovinsko posodje (znana sta le dva primera bronastih zajemalk - *simpula* tipa Pascata in sta nedvomno uvožena iz Italije) in sklene svoja izvajanja z opisom restavriranja arheoloških predmetov, ki zadnja leta poteka kontinuirano tako v Novem mestu (skupna restavratorska delavnica Javnega zavoda RS za varstvo kulturne dediščine, OE Novo mesto, in Dolenjskega muzeja) kot pogodbeno z restavratorji v Ljubljani, Brežicah, Novi Gorici in na Ptuj, del gradiva pa brezplačno obdelajo v restavratorskih delavnicah Römisch - Germanisches Zentralmuseum v Mainzu, Nemčija.

Sledita izbor literature o keltskem Novem mestu in obsežen katalog vseh razstavljenih predmetov, z opisom, merami, datacijo, inventarno številko in fotografijo.

Besedilo Mitje Guština je izrazito študijsko in skuša predstaviti obiskovalcu razstave in bralcu kataloga fenomen keltskih selitev, ki jih je po vojaški plati vsekakor omogočalo prav odlično prestižno železno orožje - bolje kar jekleno, saj so pod sredozemskimi in bližnjevzhodnimi vplivi ravno Kelti razvili dovršeno, izpopolnjeno in razmeroma racionalno metalurgijo ter tehnologijo predelave oziroma oplemenitenja železa. Guštinov pregled seveda temelji na čisto arheoloških vednostih in nikakor ne posega v druge aspekte življenja keltske vojaške aristokracije (*eo ipso* seveda tudi njihove ženske populacije), vendar kar nekoliko

moti tako zagnano poudarjanje keltske "vojaškosti". Ekspanzija Keltove je temeljila tudi na drugih vidikih, zlasti gospodarskem in trgovinskem, poleg tega njihova globoka duhovna kultura in sofisticirana mitologija, alfabetske pismenke - izpeljanke run (oghamske rune), čaščenje kamna (tudi podedovanih megalitskih, v keltskem jeziku poimenovanih spomenikov, spomnimo se le pojmov *menhir*, *dolmen*, *cairn*, *henge* in *cromlech*), smisel za retoriko, poetiko in astronomske - matematične vede ter nenavadna sposobnost učenja od drugih, ob dokazanih izrednih sposobnostih za diplomacijo in miroljubno koeksistenco (denimo Noričanov z Rimom) odkrivajo vse kaj drugega kot naduto, brezobzirno, barbarsko" bojevniško družbo. Vse to bomo, vsaj kot spremljevalni okvir, v Guštinovem besedilu gladko pogrešili. Konec koncev so bili Kelti prav umni kmetovalci, živinorejci in uspešni kolonizatorji: brez njihove miroljubne civilizacijske vneme pač ne bi bilo tako številnih keltskih imen oziroma njihovih izpeljank vsepovsod tam, koder je kdaj koli hodila in se naselila keltska noga, od Britanije in Irske ter Hispanije na Okcidentu, do severnih obrežij Mediterana, Italskega, Balkanskega in grškega polotoka, vse do daljne Galacije sredi Male Azije, da srednjeevropskih, delno že severnoevropskih in tudi že vzhodnoevropskih širjav ne omenimo (pomislimo le na tako zelo vsepovsod, tudi pri nas, prisotni keltski pojem *dunum* = *oppidum*, "mesto"). Keltski etnični drobci pa so tako ali drugače zašli tudi na Bližnji vzhod in v severno Afriko, saj so bili Kelti in zlasti Keltiberi izredno priljubljeni najemniški vojaki v Kartagini (njihovo zvestobo in neverjeten pogum sta še posebej cenila velika stratega Hamilkar Barka in Hannibal) in helenističnih državah. Kulturni impulzi v keltstvu od vsepovsod iz civiliziranega sveta torej ne presenečajo!

Seveda se je vsaj del teh blagodejnih civilizacijskih vplivov moral čutiti med Kelti na prostoru Novega mesta, konkretno imenovanih ob vzpostavitvi rimske nadoblasti na obratu obeh er prav Latobiki (*Latobici*), čeprav ne moremo z gotovostjo izključiti, da ne bi bili segli v osrednjedolenjski prostor iz Ljubljan-

ske kotline celo Tavriski (*Taurisci*): plemenske ločnice je zgolj po navedbah antičnih avtorjev pač težko natančno začrtati. Pri Guštinovem besedilu je dobro opozoriti, da se množinska oblika latinske besede *oppidum* (mesto, to je mestno naselje nerimskega, domorodnega prebivalstva) - *oppida* praviloma ne sklanja; oblika "oppidih", še zlasti v ležečem tisku, ki naj bi opozarjal na klasični pojem, žal deluje nekulturno. Prav tako bi moral biti tehnični pojem vrste keltske obzidne gradnje, *murus Gallicus*, napisan v duhu uveljavljenih pravil tako, kot ga v popravljeni transkripciji prinašamo mi, čeprav je res, da ga manj tankovestni avtorji uporabljajo prav tako kot Guštin. Glede same narave kamnitega zidu bi moral gostujoči avtor monografije podčrtati, da je šlo za suho zidano kamnito lice, fasado oziroma fronto, saj bi sicer ne bila potrebna lesena konstrukcija "z velikimi železnimi žebli" (sic!). Guštinov podatek se sliši nenavadno, saj so celo Rimljani velike svoje lesene konstrukcije, denimo za prečnejše močvirij in temeljenje močvirskih cest (tako imenovana "rešeta" iz prečno in vzdolžno na potek trase položenih tesanih ali netesanih brun) med seboj povezali z dolgimi jesenovimi klini (bili so trdnjši in trajnejši od železa).

Bilingvalnost kataloga, za katero je poskrbel s solidno standardno angleško dikcijo in v naš prostor vkomponiranimi anglosaškimi strokovnimi pojmi ter finesami britansko-slovenski oziroma slovensko-britanski arheolog Phil Mason, je koristna tako za naše bralstvo kot za tujce, ki pa vsekakor ne bodo tako zelo tuji, ko se bo udejanjila naša integracija z Evropsko unijo. V tem pogledu lahko označimo keltski novomeški katalog kot enega izmed obetavnih prihodnjih multikulturnih "EU-mostov".

Na koncu še nekaj besed o likovni opremi in zlasti fotografijah. Oblikovanje publikacije je zelo solidno opravila Maja Rudolf Markovič, za resnično virtuozne barvne fotografije (ob siceršnjih dokumentarnih črno belih v strogo kataloškem delu) je poskrbel sam avtor monografije, Borut Križ. Vendar moramo zaradi izjemne umetniške izpovednosti omeniti prav avtorja notranje naslovnice, mojstra fotografije Janeza Pukšiča. Konjska glavica iz 3. stoletja stare ere je simbolično prikazana iz profila in gleda na levo, je torej nadvse realistična prafigura polovice kasnejše nordijske rune *ehvaz* ("dva konja" - simetrično druga proti drugi obrnjeni stilizirani konjski glavici na dolgem vratu). Kot runa *ehvaz* nosilca zavezuje k zvestobi, lojalnosti in ohranitvi tistega, kar je nerazdvojljivo, tako je praindoevropska (praindogermanska) simbolika konja kot nerazdružljivega človekovega tovariša zavezovala Kelte in keltstvo k zvestobi zemlji, izročilu, družini in skupnosti.

Morda naj te naše misli le pomagajo razbliniti tisti večni mit o divjaških "bojevniških", visokoraslih plavolasih severnjakih antičnega sveta, pred katerimi sta trepetala tako Rim kot Atene (nekaj podobnega je stoletja kasneje "doletelo" Vikinge!). Kelti so bili predvsem vztrajni kolonizatorji in spretni trgovci!

Najnovejšo monografijo Boruta Križa lahko ocenimo kot izredno uspešno, strokovno solidno in glede evropskih povezav več kot zaželeno in ravno pravšnje: prastaro keltstvo je bilo v nekih drugih, davno minulih razmerah tudi eden izmed dejavnikov panevropske enotnosti, kljub pregovorni keltski neenotnosti in prepirljivosti! Nadgradila in prekvasila jo je kozmopolitska rimska država - *res publica Romana* ...

Sandi Leskovec: rezbarski okrask za gugalnik predsednika ZDA Jimmyja Carterja, 1980

POPOTOVANJE IZ EROSA V TANATOS

Milan Markelj: Praskanke. Novo mesto: Založba Goga, 2002

V zadnjem času si ob prebiranju poezije zastavljam pravzaprav eno samo vprašanje: ali in v kolikšni meri me nagovarja. Priznavam tedaj, da me v mojem bralnem aktu ne zanima prav dosti, ali je avtor aboniran v družbi starih ali najnovejših pesniških elit, ali je član Društva slovenskih pisateljev, ali se pojavlja v Književnih listih ali v nacionalkini Kulturi po večernem Dnevniku. Zavedajoč se dejstva, da je tudi kultura in z njo vred literatura postala tržno blago, kjer so pogosto bolj od kvalitete pomembni medijska prisotnost, »priznana« blagovna znamka – afirmirano ime torej, učinkovita oglaševalska akcija (za vsem naštetim pa stoji nam vsem tako ljubi mamon), in hkrati nesprijaznjen s takšno realnostjo, kot otrok svoje dobe ne zmored drugega, kakor strpnih besed: »Ne morem se strinjati s takšnim stanjem, po naravi pač nisem takšen, vendar imaš tudi ti, knjigotržec, ki misliš in dojemaš stvari drugače, prav. Oba imava po svoje prav, nobeden pa nima povsem prav.« Kar sem pravzaprav želel reči, je, da so me *Praskanke*, nova (druga) pesniška zbirka Milana Marklja, novomeškega urednika, publicista, pesnika in pisatelja, potegnile v svoj svet.

Praskanke, slikarska tehnika, pri kateri se podoba oblikuje s praskanjem različno obarvanih ali različno sestavljenih plasti površine, se v naslovu zbirke ni znašla po naključju. Po avtorjevih besedah ne more biti pravzaprav nič naključnega. Celó skozi navidezno igračkanje z besedami in vsebino se namreč na nek način odkriva pesnikova notranjost. Je to morda želja po izražanju nezavednega skozi igro besed, tako kot se s praskanjem površine v upodablajoči umetnosti razkrivajo vedno nove dimenzije in skriti pomeni podobe? Že odlična uvodna pesem *Urok*, se zdi, potrjuje navedeno tezo. S svojo dikcijo, ritmom in besedjem spominja na uvodne stihe homerskih pesnitev, le da Markelj v njej ne apostrofira Muze,

ne prosi kot slepi aoid pesniškega navdiha, ampak nagovarja bralca, je recepcijsko naravnano, daje napotke za branje. Z naravnost imenitno podobo v zadnji kitici *Uroka* zavrne vsakišno racionalno dojetanje, potem ko že v prvih verzih omenja čarobnost svojih verzov, sfero, ki je dojemljiva zgolj čutno, čustveno, intuitivno.

Uročenim že s prvo pesmijo se nam razkriva, kako dojemati Markljeve *Praskanke*. Za ponazoritev naše ideje lahko uporabimo odlomek iz znane Borgesove zgodbe *Božji napis*, kjer kultni argentinski pisatelj zapiše: »Pomisli sem, da tudi v človeški govorici ni stavka, ki ne bi vključeval vsega sveta. Če rečeš »tigger«, rečeš obenem tudi tigri, ki so ga zaplodili, srne in želve, ki jih je požrl, paša, ki so se z njo hranile srne, zemlja, ki je kot mati rodila pašo, nebo, ki je od njega zemlja dobivala svetlobo.« Borgesova misel nas navaja na trditev, da vsaka izmed izrečenih besed s seboj nosi dejansko vse, kar bi z njo utegnilo biti kakorkoli povezano. Svet se razkriva kot mreža, rizom, kjer vsaka točka na nek način korespondira z drugo, navidez še tako oddaljeno. In končno se lahko ob *Praskankeh* spomnimo tudi znamenite Lacanove misli, da označevalci (izbor besed) vedno kažejo na druge označevalce, ob čemer velja predpostavka, da je nezavedno strukturirano kot govornica (za slednjo trditev je Lacan dobil namig že iz Freudove razlage sanj). Zdi se, da Markelj predpostavlja sopolstavitev pojmov, kot so srce, čutenje, metafora, metonimija, intuicija, nezavedno, ki se prikrito izražajo skozi besede.

Nadaljnjih enainpetdeset pesmi v zbirki je urejenih v pet motivno-tematskih sklopov s precej povednimi naslovi. Po obsegu so najboljše *Srečepisni krokiji*. Že prva pesem *Vse po vrsti* pa je naravnost izstopajoča s svojo radostjo do bivanja in vitalizmom. Nikoli kasneje ni zaslediti niti podobne drže lirskega subjekta. Pesnik ima rad vse po vrsti, ves svet,

živo in neživo, pri čemer pa oko obstane na motivu deklice, ki se posebno opazno – sicer v različnih variantah – pojavlja skozi domala vso zbirko, predstavljajoč neujemljive ideale minulih dni. Motiv »izgubljene deklice« se eksplicitno pojavi že v dveh naslednjih pesmih (*Deklica moja* in *Kako naj razložim*) in združuje v sebi vsa možna nasprotja, živo prisotnost in večno neujemljivost obenem. Lirski subjekt ob tem utesnjujejo občutja človekove ujetosti v svetu in v lastni koži ter navadah, iz katerih ne zna ali si ne upa izstopiti (*Kako naj ti razložim, / deklica moja, / rdeče ribice / v steklenih kozarcih?*). Tako je pesem *Kako naj razložim* tudi spoznanje o nerazložljivosti bivanja, o zgolj slutnji spoznanja človekove notranjosti, s čimer se Markelj že občutno odmika od uvodne navidezne prešernosti.

Ena od značilnejših pesmi, ki povzema duha in občutje celotne zbirke, je tudi *Polinezjska žalost*. Polinezija – simbol nedosegljivosti, daljnosti, ideala vsega lepega onkraj naših zim, utelešenje načela ugodja – spominja morda na davno *Pesem o daljni ljubezni* Jaufreja Rudela, srednjeveškega trubadurskega pesnika, le da Markelj motiv idealne dežele (večne ljubezni) umesti v tipično novoveški okvir kljuvajočega nasprotja med željami in stvarnostjo. Takšna razklanost lirskega subjekta je opazna še v mnogih pesmih. Mladost – starost, iluzija – deziluzija, idealno – stvarno, življenje – smrt. Visokoleteča čustva, napajajoča se iz mladostnih spominov ter izživetih in neizživetih sanjarij, padajo na trda tla realnosti, pri čemer Markelj večkrat vključuje mnoge naravnost mimetične opise detajlov iz okolja, ki bralca, zlasti pa ne Novomeščana, ki živi s svojim mestom, ne morejo pustiti hladnega (prim. opis večera v pesmi *Ajova, ljubezen moja*). Avtor nas potegne v lastna čustva, ki pa jih takoj nato razblini z banalnostjo realnega trenutka ali stanja njegove zavesti, oropanege vsakršnih iluzij. Zanimivo je, da je orodje takšne deziluzije nekajkrat pesnikova mama, ki ga iz »globokih« duhovnih razglabljanj prizemlji s svojo praktično bivanjskostjo, kot npr. v pesmih *Moj stric je šel v Ameriko* in še zlasti *Vsak čas bo deževalo*. Spet drugod (prim. *Večer*) ob odlično

upovedenih podobah ugašajočega dneva – večerni motivi so v zbirki nasploh precej pogosti – silno čutno, poln čustev in lepote, hkrati pa vseprežemajoče otožnosti, prefinjeno in skoraj impresionistično izraža melanholijo, ki preveva »razpadajoči« dan in njega samega. Podobe in misli o bivanju, minevanju in smrti so, izražene na različne načine, stalnica ne le *Srcepisnih krokijev*, temveč tudi drugih štirih sklopov. V *Pesnikovi smrti* se ob tem dotakne še problema pesništva kot načina obstajanja in pesnika razume kot enega zadnjih nosilcev senzibilnosti v razosebljenem svetu naglice, svetu brez čustev in domišljije.

V *Neodposlanih pismih*, drugem pesniškem sklopu pričujoče zbirke, Markelj nadaljuje s podobno tematiko. V *Neodposlanem pismu F. G. Lorci* govori o usodi poezije in poimenuje pesem »kurba na ulici, uboga vreča trenutkov z norostjo presvetljenih, trpko lepilo minulih dni ... prekokana od mnogih sladkih žalosti«, a kljub temu je ljubljena in njegova. Vsebolj očitno in eksplicitno razmišlja o smislu in nesmislu bivanja, o ničju, večni temi, ki nas morda čaka na koncu (prim. *Neznanemu pivskemu prijatelju, Kratko, a strašno neodposlano pismo*).

Balade podgorskega klativiteza se zdijo na eni strani, zlasti v motivnem smislu, povsem samosvoje, posebne, na drugi, tematski strani pa hkrati za zbirko značilne pesmi. Že naslov razdelka spominja na kihotsko usodo lirskega subjekta, usodo tega prvega novoveškega romanesknega junaka, ki se po svetu klati od prigode do prigode, sledeč svoji ideji, ki se na koncu izkaže za nično. Bivanjska problematika se še zaostri, čeprav jo Markelj neredko, a le navidez omili z žlahtno ironijo, kot npr. v *Treh gospah*, ki so alegorije Pijanosti, Samote in Smrti, kjer o njih pravi: *In one sladko / mi lahne poljubčke / mečejo z belo roko*. O omenjenih gospeh bo govora še v nadaljevanju.

Četrty sklop Markeljvih *Praškank, Ciganske pesmi*, nas potegne v motivno-asociativni svet ciganskih ognjišč, nemirne krvi, lepih mladih ciganič in od starosti ter spoznanj nagubanih ciganskih stark, v svet pregovorno romantičnega ciganskega življenja z vsemi možnimi kono-

tacijami in epsko širino. V ospredje pride ljubezenska tema, celo erotika (prim. *Cigančica lepa, mlada moja*), ki pa jo redno spremlja pomisel na smrt in konec. V pesmi *Daljave* se pojavijo cigani kot metafora svobode in poezije. Naravnost imenitna in izjemno poetična *Življenje je dim* skozi občuteno izbrane podobe ciganskega življenja govori o ničevosti bivanja, na tem mestu pa se *Ciganske pesmi* prelomijo v naraščajoče občutje življenjske resigniranosti, počasno ugašanje, sprijaznjenost z usodo (prim. *Mati moja stara, Melanholija*). Pesnik se za trenutek vzpne v želji, da bi spet polno zaživel, gorel, ne pa postajal hladen in naveličan, v svoji *Prošnji*, ki izzveni kot spoznanje o nespremenljivi cikličnosti bivanja v zadnji pesmi tega sklopa *Na poti*.

Po vsem povedanem ne preseneča naslov zadnjega razdelka štirih pesmi v zbirki – *Romanje v konec*. Na vsej prehojeni pesniški poti se je avtor boril med željo po biti in neizbežno minljivostjo. *Katedrala*, prva pesem *Romanja v konec*, daje odgovor s svojo prefinjeno metaforiko in deziluzijsko temo. Vse iluzije so se dokončno razblinile v nič.

Markljeve *Praskanke* odlikuje poleg globoke sporočilnosti brez dvoma značilen, poseben slog, ki ga občutimo kot vseprisotno rahlo ekstatičnost in patetičnost izraza v žlahtnem pomenu besede, pogosto apostrofiranje, uravnoteženost vsebine, preiščljena kompozicija, vključevanje citatnosti (prim. Goethejev predsmrti vzklik: »Več luči!« v *Nekaj malega o smrti*) ali polcitatnosti oziroma motivne podobnosti (*Pesem o resnici, ki je naredila samomor* npr. z naslovom spominja na Cankarjevo delo *O človeku, ki je izgubil prepričanje*, v sami pesmi pa posega Markelj po dikciji *Lepe Vide*, ko pravi o resnici: *In ko je na mostu stala, / stala in grenko jokala ...* Pesem *Neznanemu pivskemu prijatelju* bi lahko pomenila nadaljevanje tradicije srednjeveških *Carmina burana*, motiv Don Kihota je mogoče prepoznati v prvi izmed *Balad podgorskega klativiteza Na poti*, Markljevo *Ptico mrtve ljubezni* bi bilo mogoče razumeti kot njegovo *Visoko pesem* in končno tudi v povsem zadnji pesmi zbirke, v *Klepsidri*, avtor verjetno zavestno

uporabi napol kettejevsko sintagmo »nezamudno se siplje pesek droban ...«).

Celostni pogled na zbirko pa razkriva poleg naštetega še eno dimenzijo. Pod spraskano pesnikovo fasado so se pokazale bolj ali manj zavestne podobe, ki ga na svojevrsten način razgaljajo. Če naj verjamemo že citirani Lacanovi misli o nezavednem, ki da je strukturirano kot govornica, na kar je z izbiro naslova zbirke opozoril Markelj sam, je možnosti za interpretacijo njegove poezije pač neomejeno število. Kljub temu se zdi, da vse misli, občutja in intuicija ob branju *Praskanek* vodijo do pretežno enoznačnega cilja. Markljev osrednji pesniški problem je fascinacija z bivanjskostjo, obstajanjem in minevanjem, bitjo in ničem. V njem se bije boj med Erosom in Tanatosom, ki preraste v spoznanje, da sta oba le dva obraza edine zmagovalke – Smrti.

Na tej točki se zdi naravnost zanimivo povezati Markljevo poezijo z razmišljanji Sigmunda Freuda z začetka 20. stoletja.¹ V njej Freud s svojo psihoanalitično metodo razlaga, zakaj je v literaturi, ko se junak odloča med tremi možnostmi, vedno in edino pravilna samo tretja izbira, kot npr. Bassaniova izbira tretje, ob zlati in srebrni neugledne svinčene skrinjice v Shakespearovem Beneškem trgovcu, s čimer dobi roko dražestne Porzie. Freud izvede primer (ki ga seveda podkrepi še z mnogimi drugimi iz svetovne književnosti in mitologije) na raven podzavesti in postavi hipotezo, da gre pri podobnih literarnih motivih pravzaprav za tri oblike matere, ki se pojavljajo v življenju človeka: mati sama; ljubljena oseba, ki jo moški izbere po materini podobi; in končno mati zemlja, ki ga ob smrti ponovno sprejme vase. Za junakovo srečo »nujna« izbira tretje možnosti (skrinjice, sestre, ženske, boginje ...)² je za Freuda – pa naj se sliči še tako paradoksalno – odsev človekove nenehne težnje po smrti, umiritvi v materi zemlji, ko nihče več ne ogroža tvojega ega.

V Markljevih *Praskanakah* je neizbežno minevanja in konca sicer mnogo bolj eksplicitna, v treh pesmih (*Tri gospe, V naročje drugo, Kdo ve*) iz sklopa *Balad podgorskega klativiteza* pa se naravnost očit-

¹ Prim. Sigmund Freud: *Das Motiv der Kästchenwahl (Motiv izbire skrinjic)*, Imago, 1913.

² Prim. sestre Regano, Gonerilo in Kordelijo v Kralju Learu, pravljico o Pepelki, mit o jabolku spora med boginjami Hero, Ateno in Afrodito idr.

no pojavi motiv treh gospa, ki jih avtor alegorično poimenuje Pijanost, Samota in Smrt. Slednjo imenuje svojo najdražjo skrivnostno ljubljeno gospo, ki ga edina zares upijani do konca, »do teme žareče«. Identiteta tretje, neizbežne, neizprosne, a hkrati zelene gospe je tako že razkrita.

Po Freudu je Eros sicer moč, sila, ki ustvarja zgodovino, vendar je nenehoma v tragičnem nasprotju soočen s Tanatosom, nagonom po smrti. Smisel vsega človeškega prizadevanja je za očeta psihoanalize torej vrnitev v stanje "neranljivosti", v anorgansko obstajanje v naročju matere zemlje, ki je predhodnik vsakemu zavestnemu življenju.

Paradoks je v tem, da nas ravno ta želja po varnem objemu smrti spodbuja, da ostajamo v bitki življenja. To je naša neumorna navezanost na svet (Eros), ujeta v nagon po smrti (Tanatos). Na tej točki Freudova psihoanaliza prerašča okvire klinične psihiatrije in postaja za nekoga bolj, za drugega manj sprejemljiv filozofski sistem. Postavlja se umestno vprašanje, ali je Markljeva poezija v *Praskankah* hote ali nehote potrditev gornje Freudove teze. Naj bo tako ali drugače, v vsakem primeru imamo pred sabo po umetniški prepričljivosti vse pozornosti vredno pesniško delo, ki bi moralo odmevati mnogo širše in dlje, kot se dogaja ponavadi z literarno produkcijo jugovzhodno od Ljubljane.

Janez Kolenc

O POEZIJI IVANA GREGORČIČA

Ivan Gregorčič: *Si slišal pesem?* Mirna: Studio 5, 2001

Danes ni niti najmanj ugoden čas za pesnjenje, pa čudno: pesnikov je več kot nepesnikov. Na leto izide nič koliko zbirk, pa se nihče niti ne obregne obnje, če ni izvir pritekkel ravno iz blagoslovljene Ljubljane, ki ima vse v zakupu. Tam pa si podajajo slavo in kadilnice zdaj enemu, zdaj drugemu in oskrunjajo celo najsvetejše v naši kulturi: Prešerna. In če bomo izničili še tega, potem ...

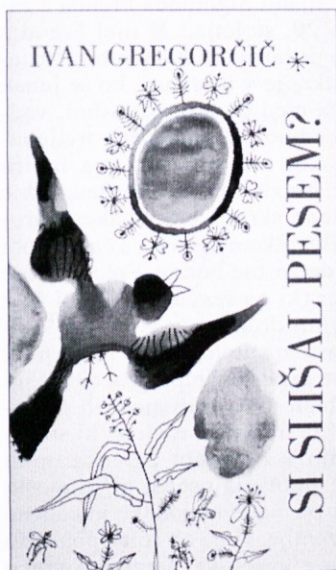
Tako daleč danes na glas ne razmišlja najbrž nihče, ali pa le redkoko ... Morda se bojimo usode novinarja Petka.

Veliko pesnikov, ali malo takih, ki niso le literati. Čudna ločitev, ki se pri meni pojavlja vse pogosteje. Pesnik je zame človek, ki ustvari novo dušo, torej živo bitje – v podobi pesmi, literat pa človek, ki napiše mrtvorojenca, ki ga mora z motorji – izmi oživiti, ker je narejen fabriško, podoba je morda na videz celo lepša, ali je mrtva, umetna, ne zna ne jokati, ne vriskati, trpeti in ne razumeti. In tako poezijo se igramo danes: zato toliko po številu, a smo prav v tem času tako silno revni, da nam gnije na nametanem kupu celo živo, zdravo, res vredno morda svetovne razsežnosti. Drugačne vrednosti, kot so mnogi Nobelovi nagrajenci.

Torej je to stanje pri nas, a ne le pri nas, nekaj svetovni fenomen. In tako smo prišli do polnega razkroja vrednosti poezije tako v svetu kot pri nas. Toda prav danes imamo vsepovsod izredno pomembne ljudi. Mnogi od teh se že sramujejo, od kod so. In zato v meni nekaj odpor podajati se v skrivnost prave poezije, ki jo prebiram in prebiram, pa mi vedno jasneje in zlahtneje odpeva iz svojih črk. To je poezija Ivana Gregorčiča v knjigi *Si slišal pesem?* Morda se je avtor prav z vprašanjem zavedal tega perečega vprašanja in ji dal tak naslov: Vendar peti on nejenja in tako je pred nami živ otrok, sicer porojen izven Ljubljane, v neki Dolnjski, ki je za ljubljansko srajco predaleč, da bi vedela zanjo, zanjo ve samo v jeseni, kadar je treba po krompir ali vino ... Kot vse zgleda, postaja prav Ljubljana s svojo politiko, gospodarstvom in kulturo naša poguba, ovira našega vzpona. Tam so vsi velepomembni, pa čeprav ...

Srečnega, zadovoljnega se počutim, kadar sem dopolnjen s svojim hotenjem, kadar me ogreva Lepota, kadar začutim v sebi Cilj in Smisel.

Meni kaj takega najlaže pričara prav knjiga, posebno pa še poezija. Toda le taka, ki je naravno neizumetničena, neobložena s poneverbami,

z metaforiko in izrazom, ki je naš, ne pa angleški in ne francoski, ampak naš. In taka je poezija Ivana Gregorčiča.

Nalašč sem naredil daljši uvod, da je moč jasneje vsaj zaslutiti, iz kakšnega časa izhaja. Je prav sedanja in še vedno naša, ki ji ne moreš nalepiti na hrbet postmodernizem, ludizem in ne vem še kakšen drug izem, ampak samo poezija, ob kateri ne ugi-baš, ampak uživaš.

Na poeta vpliva, če je res pravi, vse življenje. Eni so sicer bolj do-zvetni za ljubezen, drugi so razmiš-ljujoči, tretje zadeva socialno zlo itd. Pravi poet je del življenja, in če je kaj vreden, če je res pravi, v življe-nje tudi vrača, kot se mi vračamo v zemljo, tako je naravno.

Pravi poet je kot violina, ki zadrhti, če gre roka že nad njenimi strunami, kaj šele, če resno zadrhte prsti iz duše ustvarjajočega. In zato se avtor sprašuje: Si slišal pesem? Zave-da se stanja, v katerem živi in ust-varja, to je najbrž čas – zaman. Zave-da se tudi, da je resničen stvarnik in ne tovarniški inženir, ki je potegnil zbirko iz stroja.

Zbirka je razdeljena na oddelke: *Rokopisi sanj*, *Negativ* in *Lipa zel-lenela je*. S prvo pesmijo me ni vnel. Kar priznam, da ne. Nekako zaskočili so mi misli in čustva izrazi kot fotosinteza, mutacije in magma. Ne morem pa ne morem trpeti nepotreb-nih tujk, posebno v poeziji ne. Tak izraz pokvari vse. In tako kvarijo svoje besedilo mnogi. Pač – imenit-no! In odraz hlapčevstva.

Potem pa se je začelo. Poglubljal sem se v opoj slovenske duše, slo-venskega izraza, slovenske izpove-di. Kako natanko zna ogledovati, kako lepo razvrstiti svoja spoznanja z dognanji od zunaj.

Skozi neprehodno grmičevje / in ščavje / prenikne / odsvit luči / s kril neke daljne neznane ptice.

In slede podobe vtisov:
Na dlani svet. / zgoščen v piki, / a brezbrežen ...

Kako skrbno, svojsko izdelana misel, podoba, izraz.

Brez pačenja, brez kakega posne-manja, ki ga takoj začutimo pri mno-gih. In prav tako ustvarja množica pisunov. Zdaj je moderno pisati zve-riženo, neprehodno, da bereš des-etkrat, pa še ne veš, kaj taka nerod-na zverženost sploh pleteniči.

V *Blestivkah* se je poklonil Šala-munu, ki je imel baje blesteč nastop v Novem mestu, pa ... pesem je do-bra, zame pa namen, iz katere je pri-vrela, ni dober. Šalamun je zame Šalamun ...

Ena najlepših mi je *Kupovanje pesniške zbirke*.

V tej pesmi je podal vso izgubljeno lepoto naše preteklosti, ki ji je prav umetnost mnogo pomagala sko-zi čas do današnjega dne. Pesnik kupuje res umetnino. Kaj vse čuti, ko primerja vrednost umetniškega dela z denarjem:

Besede zažarijo, / zarojijo, / zamedijo.

In da moja trditev o pravem pes-niku drži, govore tile verzi:

Ko zaprem platnice, / ugasnem luč, / a ne ognja. // Prodajalka ne sluti, / kakšno bogastvo / odnašam za drobiž, / ki so ga žulili / že nešteti prsti ... // Ne vidi, / kako žarijo / priž-gani zlatniki / za mojim čelom.

O da bi še kdo tako doživljal, po-tem bi imela slovenska beseda dru-gačno veljavno vlogo vsaj na Slo-venskem, kot jo ima danes. In prav gotovo tudi na tujem. In mislim, da bi tudi gospodarstvo veljajo več kot danes, ko se izživljamo in ponujamo s tujo hlapčevsko reklamo. Hla-pec pač ni cenjen kot gospodar.

Sledi pesem, ki mi je zbudila nas-meh. Dotika se namreč pesnikov in njih smešne pomembnosti, kar me strahovito odbija na literarnih večer-rih: velepomembnost, čudna sveča-na resnost, domišljavost, ki odbija, namesto da bi odžejal zatajevane no-made od saharske žeje. In takrat še ni videl padalcev, ki so recitirali Pre-šernu na čast.

In nadaljuje misel o poeziji v pe-smi *Okrogla pesem* in *Blagor pes-mi: Blagor pesmi, / ki ji vsevedni meroslovci / ne sesirijo / matičnega mlečka. // Blagor pesmi, / ki je ne votli / kričavi glas odra / in ji množica / ne mendra aure.*

Kako težko je ustvarjati v resni-ci, se zaveda: *Kako izleteti / iz nje (bube) / kot metulj. // Kako / strmoglaviti / v višine.*

Prešeren pa: *kako bit hočeš poet, pa ti pretežko ...*

Strmoglaviti v višine – enako-vredna primera, ki pokaže vso tra-giko in veličino ustvarjanja, ne pa igračkanja.

Deček na robu noči je svojevrstna

pesem, ki bo morda spet razvejila kega »kritika«, češ da je sit romantike, ker gleda le iz literarnega, ne pa življenjskega kota. Nekaj romantike mora biti v vsakem človeku, drugače je tisti človek prava puščoba ali pa preračunljiva zver, ki živi le zato, da sesa nek namišljen dobiček – a je brez vsega, brez najmanjšega smisla za lepoto, sanje, za nedoseženo, kar se sicer počasi v času življenjskih preizkušenj razbija, vendar prav ta lepota privablja starost, da se še rada pase na poljanah mladostnih sanj. Torej ubiti romantiko v človeku do korenin, je ubiti mladost, je postati star že v otroškosti.

tak slep deček / ujet v kroge sanj / na jasi noči // ne ugleda, / kako iz otroškega čebljanja / raste / preproga marjetic / v nov dan.

Tu se je pesnik dotaknil mnogo problemov. Je res današnji mladini tako lepo danes, ko je brez sanj, kot metulj brez prahu na krilih ... Ni bilo nekoč le lepše hrepeneti po ljubezni, kot danes nositi v denarnicah vedno pri roki kondome?

In tako so danes razčlovečeni starši, učitelji, »napredni odrasli« zakonodajalci so razromantizirali delo, predvsem pa nekako spoštovanje do vsega, kar je človeka, zlasti mladega, dvigalo, ko je hrepenel, in le pravo hrepenenje je ustvarjalno. To je povedal že Cankar.

Nikoli / ujet v kroge sanj, / na jasi noči, / ne ugleda, / kako iz otroškega čebljanja / raste / preproga marjetic / v nov dan.

Kajti ljudje smo in bomo le ljudje, pa naj se važimo s takimi ali takimi lažmi in režimi, nikdar ne bomo prestopili meje rojstvo – smrt, in zato smo in bomo krvaveli iz ene in iste rane, *odprte / v / nebo. (Marjetice)*

Gregorčič je silno rahločuten, nikdar noče močno udariti in jasno izraziti, to je vsiljevati svojega. Le rahlo nakaže. Kot da se boji svojega globokega dognanja. S tem postaja nekako slovenski Gautier, ki je hotel izraziti le lepo, brez vsiljene misli. Ali danes mimo tega ne moreš, je pač čas tako razčlovečen, ta pa se najbolj odraža prav v odnosu do ustvarjanja iz duhovnosti.

Že v prvi pesmi cikla *Negativ*, *Rast*, prizna, da obdeluje svoje *kratko polje, / zazrt v rajski vrt. / Od kraja do kraja, / od kraja do raja / ti raste / smrt.*

Kako lep in svojevrsten opis jese- ni 1997 v pesmi *Trgatev*:

Hlad stopa / na velika / in stranska vrata. / Tesnoba shaja / kot kvas ... / ko dedova roka, / suha kot trta ...

In ta ded, Silvo Mihelčič, skladatelj, v *Negativu* umre. Drobna pesem s silno globino.

Oči prazna jezera svetlobe, / kot v negativu. / Blizu, / a silno daleč / je do paradiza. // Kot vedno.

Zame je to ena najlepših sodobnih balad.

Preveč bi se raztegnil, če bi obdeloval pesem za pesmijo. Moj namen je bil le opomniti in pokazati na to zbirko, da bi ne utonila v množici, prebogato revnega našega današnjega stanja, ko smo postali v vsem, kar nam ne prija, pravi mojstri uničevanja: zamolčati, zatajiti, in to na vsem življenju, celo politiki in kriminalu. In posledice: kurji tatovi sede po ječah, vele morilci pa sede na poveljajočih sedežih. Danes se bojiš hoditi ob belem dnevu po Ljubljani. Tudi v tem smo ujeli celo Ameriko. Verni posnemovalci vsega tujega.

In zaključil bi z Gregorčičevimi verzi, ko pesnik išče sinjino, modrino, bližino, spozna pa: *vse poti / so na pol poti / ostale. (Dalmacija)*

In v tem razčlovečenem svetu zaman išče ulico s tvojim imenom, kajti ulice Sarajeva so slepe za njegovo ime, pesnika Izeta Sarajlića, a take so danes za vse; vsi smo na takih ulicah, ki nosijo v sebi tržnico smrti. Silno bogata, tragična, vendar življenjsko resnična je *Poslušam*. Vse je v nasprotjih, in prav iz teh nasprotij, ki se jih ne zavedamo, raste vsa naša usoda: *Sejem. / V koraku molka / odmev. // Strmim. / V očeh / krvav večer.*

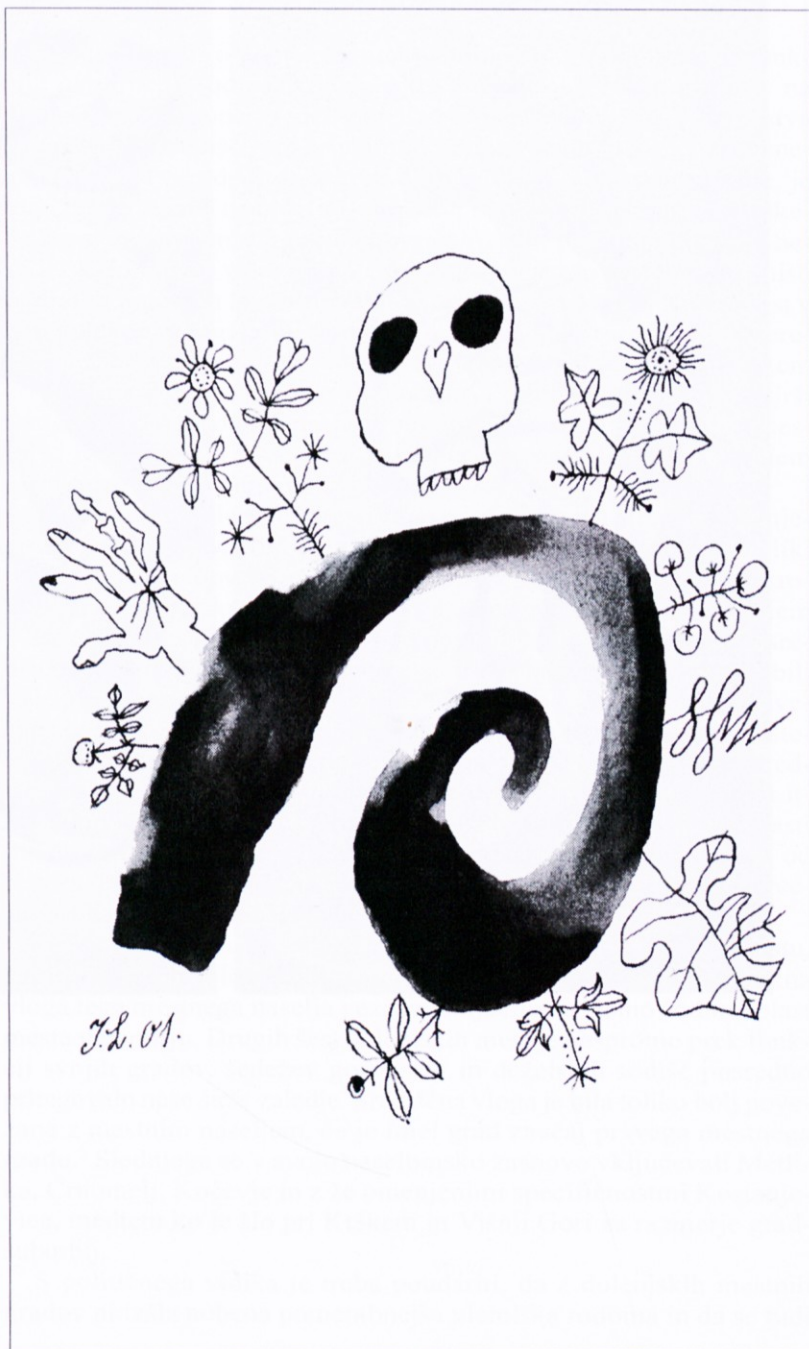
Oddelek *Negativ* je najgloblji, najbolj življenjski, najtragičnejši, najbolj izrazno dognan, pesnik je že prav skopuški z besedami, ali upam, da sem se spustil vsaj do take mere v poezijo našega pesnika, da je pot preglednejša, manj trnata do spoznanja, da je pesnik vsaj toliko seznanjen z občinstvom, da lažje spozna, da je vsaj opozorjeno, ne pa, kot se dela danes, zatajeno njegovo delo. Rad bi ocenil zbirko z eno besedo: če bi jaz dodeljeval nagrade, bi se ne obotavljal zamenjati današnje Prešernove nagrajence. Upam, da sem povedal dovolj.

In tudi ta zbirka je ena od tež-

nikov: Pri nas je vse laž. Mi živimo le še iz korupcije. Smo že tako daleč, da se ne spleča več kaj pisati in obujati iz mrtvila vsesplošne omrtvelosti – duha in telesa in se oblastniki še ne bodo zganili? ... Mortus plango, vivos voco, je nekoč napisal Stritar.

Mrtve, s katerimi danes prekupčujemo, žive, ki jih danes žive zakopavamo v grobove ...

In zaključil bi z Gregorčičevimi verzi: *Več luči! / Nad volhkimi ognjišči / je že lajala / sajasta / volčja / noč. (Množilci svetlobe)*

SANDI LESKOVEC

NEVARNI SLEDOVI, 1991 / MEJNIK, 1991

Reliefa v lesu

Boris Golec

DOLENJSKA MESTA IN TRGI V SREDNJEM VEKU (7)

Drugače kot na obrambnem področju so se politično-upravne funkcije neprimerno bolj kakor na sama meščanska naselja vezale na gradove, tako na one s sedežem teritorialnega zemljiškega gospodarstva in deželskega sodišča kot na manjše, prvotno denimo samo utrdbenega značaja. Posredno, prek gradov in njihovih oblastnih instanc, je torej moč govoriti o politično-upravnih funkcijah mestnega ali trškega naselja, ne pa mesta oziroma trga v ožjem, pravnem pomenu besede. V srednjem veku namreč celinska mesta in še manj trgi niso premogli upravnih in političnih funkcij za širše zaledje. Vpliv mest v tem pogledu ni segal dlje od meja njihovega pomirja, znotraj katerega jim je pripadala takšna ali drugačna stopnja sodne oblasti, medtem ko pri trgih dolenskega prostora pomirja sploh pogrešamo. Najširši teritorialni domet delovanja mestnih organov je premoglo Novo mesto, ki je izvrševalo deželskosodno oblast na ozemlju, precej večjem od pomirij drugih obravnavanih mest.¹

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Franciscejski kataster za Kranjsko (Fr. kat.), N 312, k. o. Trebnje.

Skladno s pravilom, da je politični pomen gradu ustrezal moči njegovih gospodarjev, politika pa je bila v srednjem veku sploh v veliki meri politika gradov, so politično in upravno središče večjega, zaokroženega ali nezaokroženega ozemlja, pred nastankom in po njem meščanskih naselij predstavljali gradovi. Lokalno ali regionalno središčno vlogo plemiške postojanke so njeni lastniki pogosto izrabili za vzpostavitev novega tržnega naselja, kar se odraža v številnih navezah grad-trg oz. grad-mesto. Med dolenskimimi mesti in trgi, neupoštevaje zgodaj ugasli tržec Kronovo, tako samo štirje niso bili v neposrednem stiku s kakšnim grajskim kompleksom, in sicer Novo mesto, Litija, Šentvid pri Stični in Trebnje. Fizična ločenost je odstopala zlasti pri prvih dveh. Litijo je zaznamovala precejšnja odmaknjenost od sedeža trškega gospoda na gradu Višnja Gora, Novo mesto pa nevezanost na kakršnokoli fevdalno središče.

² Župnijski urbar pozna leta 1617 v Trebnjem - na Vidmu (*Am Videmb hoffstetter*) sedem oštatarjev, medtem ko je pripadala v Starem trgu župniji desetina od 33 oštatarjev (Nadškofljijski arhiv Ljubljana, ŽA Trebnje, Razne knjige, fasc. 1, urbar župnije Trebnje 1617, s. p.). Urbar gospodarstva Trebnje iz leta 1652 naslavlja posest v Starem trgu kot: "*Hoffstetter im Alten markt Tröffen, dern sein 22*", dejansko pa je kraj medtem že toliko opešal, da je premogel samo osem gospodarstvom podložnih gospodarjev, ki so posedovali od enega do štiri oštate (prav tam, urbar gospodarstva Trebnje 1652, s. p.).

Glede na popolno odsotnost grajskih kompleksov v Novem mestu, kar je med vsemi slovenskimi mesti izjema, je bila upravno-politična vloga tega mestnega naselja vezana izključno na lastno sodno oblast mesta v pomirju. Drugih šest dolenskih mest je nasprotno prek funkcij svojih gradov, sedežev gospodarstev in deželskih sodišč posredno pritegovalo nase širše zaledje. Središčna vloga je bila toliko bolj povezana z mestnim naseljem, če je imel grad značaj pravega mestnega gradu.² Slednjega so v svojo naselbinsko zasnovo vključevali Metlika, Črnomelj, Kočevje in z že omenjenimi specifičnostmi Kostanjevica, medtem ko je šlo pri Krškem in Višnji Gori za razmerje grad-suburbij.

S političnega vidika je treba poudariti, da z dolenskih mestnih gradov ni izšla nobena pomembnejša plemiška rodbina in da se tudi

³ ARS, Vicedomski urad za Kranjsko (Vic. A.), šk. 123, 1/70a, urbar Višnja Gora 1460, s. p.

⁴ O razdeljenosti Šentvida med tri zemljiške gospode gl. ARS, Fr. kat., N 329, k. o. Šentvid pri Stični; Cenilni operati, Protocoll sämtlicher Grund- und Bau-Parzellen der Gemeinde S. Veith, 24. 3. 1826.

⁵ Prim. J. Pirkovič, Dolenjska in Notranjska, v: Srednjeveška mesta, Ljubljana 1998, str. 100-102.

⁶ ARS, Fr. kat., N 320, k. o. Črnomelj; Cenilni operati, Protocoll sämtlicher Grund- und Bau-Parzellen der Gemeinde Tschernembl, s. d.

nobena nanje ni trajneje vezala. V zgodnji dobi kostanjeviškega mesta je bližnja trdnjava sicer predstavljala poleg Ljubljane drugo središče kranjskih posesti deželnih gospodov Spanheimov, potem ko je v drugi polovici 12. stoletja postala izhodišče osvajanj dotlej hrvaškega ozemlja.³ Še najtesnejšo povezavo so imeli grofje Goriški z Metliko kot sedežem svoje "grofije v Marki in Metliki", ki pa zopet ni bila njihova osrednja posest. Metliški grad in z njim posredno tudi rastoče mesto sta v dobi albertinske veje Goriških zadobila politični pomen, kakršen na Dolenjskem ne prej ne pozneje nima ustrezne primerjave. Grofija je namreč v 14. stoletju začela dobivati instrumente, značilne za deželo, v prvi vrsti posebno deželno pravo, plemiško ograjno sodišče in lastnega glavarja kot namestnika deželnega kneza. Čeprav proces oblikovanja dežele ni bil nikoli povsem zaključen, je grofija še pod Habsburžani (od 1374 dalje) do okoli leta 1500 obstajala kot posebna, od Kranjske ločena dežela.⁴

Preostali mestni gradovi so v političnem življenju sicer igrali razgibane vloge, ne da bi preseglji regionalni pomen. Nad raven sedeža zemljiškega gospostva in deželskega sodišča običajnega obsega se je v nekem smislu dvigalo le Kočevje kot središče obsežnega kolonizacijskega območja.⁵ Na drugi strani je gospostvo Črnomelj živelo v senci močnejše Metlike, kar se odraža v dejstvu, da je bilo vključeno v metliško deželsko sodišče, obsegajoče domala vso Belo krajino.⁶

Tudi trgi so se razen redkih izjem razvili v bližini gradov, ki so najpozneje do konca srednjega veka postali sedeži teritorialnih zemljiških gospostev in deželskih sodišč. Izrazito odstopanje je zaslediti samo znotraj višnjegorskega gospostva, ki je edino premoglo več trgov, in sicer poleg domačega višnjegorskega (pozneje mesta) še dva trga brez gradov - Litijo in Šentvid. Specifično razmerje se je vzpostavilo tudi med trebanjskim trgom in nekoliko odmaknjnim gradom Trebnje ter pri Radečah, kjer je bila trdnjava nad trgom podrejena gradu in gospostvu Žebnik. Litijski in radeški trg kažeta med vsemi najbolj avtohton nastanek, saj se nista vezala ne na zemljiško gospostvo ne na sedež župnije, ampak so trški naselbini ob dveh savskih brodiščih priklicali v življenje predvsem gospodarski razlogi.

Navzlic podrejenosti trgov zemljiškim gospostvom, že na zunaj razpoznavni po značilni suburbialni legi in naselbinski inferiornosti, moremo v upravno-političnih funkcijah gradu v določenem smislu vendarle videti tudi središčno funkcijo trškega naselja. Sleherni trg je izkoristil prednosti obgrajske lege, ki je praviloma pogojevala njegov nastanek, hkrati pa se je, čeprav v manjši meri, z njegovim obstojem okrepil središčni položaj fevdalne postojanke. Enako kot pri mestih je imela tudi tu nemajhno težo grajska lega, za funkcijski značaj naselja večjo v primeru, ko sta se grad in trg zlivala v naselbinsko celoto, tako denimo v Žužemberku, Ribnici ali Mokronogu.

Na političnem področju gre med trškimi gospodi posebno mesto grofom Ortenburškim, ki so vzpostavili mrežo trških naselij osrednjega dolenskega prostora, od ortenburških postojank pa Ribnici, v 14. stoletju pomembnemu gospodarskemu in upravnemu središču ter izhodišču za kolonizacijo Kočevske.

Z združitvijo svojih posesti in ortenburške dediščine so bili skoraj štiri desetletja najpomembnejši trški gospodje Dolenjske in nasploh Kranjske grofje Celjski, ki pa tu niso protežirali kakšnega središča širšega pomena. Opozoriti velja na pomembno dejstvo, da so bila kratek čas v njihovi posesti prav vsa tedanja dolenska mesta: Ko-

⁷ Žužembski oštati v Črnomlju so dokumentirani razmeroma pozno, in sicer šele v urbarju 1644-1651 (Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Archiv Auersperg (AAu), A-15-72, fol. 231), ni pa jih še v urbarju 1619-1624 (prav tam, A-15-70). Zaenkrat ni znano, od koga so jih Auerspergi pridobili in na kakšen način.

⁸ HHStA, AAu, Urkunden, 1421 II. 24., Celje, insert v: 1599 IV. 4., Gradec; 1567 IV. 4., Ljubljana; 1538 XII. 8., Dunaj; 1514 XI. 27., Innsbruck. – Prav tam, 1719 V. 17., Laxenburg, z inseriranimi listinama: 1706 V. 8., Dunaj in 1666 V. 30., s. l. - "Dragensdorf" leži po navedbi v listini "bey vnsern markht Pöllan", torej v neposredni bližini trga in ne kje drugje v poljanskem gospostvu. I. Simonič je nasprotno menil, da gre za Drago pod Sinjim Vrhom v Beli krajini (I. Simonič, Grad Poljane ob Kolpi, v: Kronika 26 (1978), str. 40), kar je glede na oddaljenost povsem nemogoče. Netočna je tudi identifikacija z bližnjo Deskovsko vasjo, ki jo je ponudil D. Kos (Bela krajina v poznem srednjem veku, v: Zgodovinski časopis 41 (1987), str. 416). Deskovske vasi v srednjem veku namreč ni zaslediti, v 16. stoletju pa se imenuje "Preterdorf" (D. Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje), Ljubljana 1991, str. 266 in 287). "Dragensdorf" je bila očitno že leta 1421 opuščena vas in je kot take v pisanih virih pozneje prav zato ni zaslediti; vseh šest hub so tedaj oziroma že poprej drobno razparcelirali med prebivalce poljanskega trga. Lego vasi je moč določiti na podlagi franciscejskega katastra, ki ima tik ob Starem trgu v smeri proti severovzhodu rido z imenom "v Dragi". V tej ridi in naslednjih dveh v isti smeri, imenovanih "Delci" ter "Sirova draga", so bili lastniki parcel skoraj izključno Tržani (ARS, Fr. kat., N 4, k. o. Stari trg ob Kolpi, Grund Parcellen der Gemeinde Altenmarkt, 30. 3. 1823).

stanjevica in Novo mesto od 1418 do 1431, Metlika in tedaj še trg Črnomelj pa skupaj s celotno metliško grofijo nekako od srede dvajsetih let do izumrtja rodbine leta 1456.

Z zaokrožitvijo habsburških posesti in utrditvijo njihove deželnoknežje moči je v zadnjih desetletjih 15. stoletja prišlo v politično-upravni vlogi gospostev do precejšnje nivelizacije. Razen Metlike, ki je še ohranjala atribute sedeža posebne deželice z naslovom grofije, so gradovi opazno izgubili pomen. V sistemu deželnoknežjih zastavnih gospostev je namreč znatno otopela ostrina političnih rivalstev, tako značilna še za habsburško-celjsko razmerje prve polovice stoletja. Pred koncem srednjega veka so namreč vsa deželnoknežja gospostva z delno izjemo metliške grofije prišla v pristojnost kranjskega deželnega vicedoma. Če zanemarimo miniaturni tržec Turjak v posesti rodbine Auersperg, je ostal nedeželnoknežji zgolj mokronoški trg, pri čemer je gospostvo Mokronog za poldrugo stoletje dobilo značaj enklave krške škofije sredi habsburških posesti.

Cerkvenoupravne funkcije, ki so med dejavniki sicer zaostajale za pomenom gradov, so bile bolj kakor za mesta pomembne za nastanek in razvoj trgov,⁷ čeprav so se tudi trgi v veliki večini vezali na sedeže gosposčin, precej manjštevlni pa na starejša župnijska središča oziroma na oboje. Nenazadnje je o nastanku in statusu trga odločala moč in politika zemljiških gospodov: tako noben trg ni nastal brez gospodove volje, zgolj po naravni poti iz obstoječega prifarnega tržišča. Od poznejših mest sta vzniknila skupaj s pražupnijo samo Kostanjevica in Črnomelj, od trgov pa štirje: Poljane, Šentvid pri Stični, Svibno in manj izrazito Trebnje, medtem ko sta bila pri Ribnici status trga in sedež župnije mlajša, četudi kronološko precej usklajena pojava.

Pomenljiva je ugotovitev, da moremo simbiozo pražupnije in trga v končni posledici povečini označiti kot motečo za razvoj trških funkcij, pri čemer razlogov kajpak ne gre pripisovati njenemu morebitnemu izključevanju. Nasprotno, tržišče z redno sejemsko dejavnostjo okoli cerkvenega središča je bilo močno gibalo za začetni razvoj naselja z neagrarnimi funkcijami. Šele pozneje je takšna naveza mogla postati ovira in je pri Šentvidu vodila celo v prenos trških funkcij na drugo lokacijo, v Višnjo Goro. A tudi v tem primeru so zastoj v razvoju trga enako kot drugod (Svibno, Trebnje, Poljane) zakrivali predvsem razlogi politične in gospodarske narave. Navedena štiri trška naselja, utemeljena ob starih prifarnih tržiščih, novim razmeram niso bila kos, zato so razvojno zakrnela in nekatera posledično celo izgubila trški naslov.

Tudi dolenska mesta so bila v večini ločena od župnijskih sedežev, nobeno, razen sprva Novo mesto, pa ni ležalo daleč stran od župnije. Neznatna oddaljenost je denimo ločevala župnijsko cerkev in mesto pri Kočevju in Višnji Gori ter nekaj večja pri Krškem od župnijske cerkve v Leskovcu. V nemirnem 15. stoletju je duhovščina sicer neredko našla zatočišče za mestnimi zidovi, vendar se je sedež župnije iz varnostnih razlogov prenesel s podeželja v mesto le pri Metliki. Ker se je skupaj z njim umaknila iz Rosalnic celotna križniška komenda, je ogroženo obmejno mestece vsekakor dobilo močan vzgib.⁸ V cerkvenoupravnem pogledu se je Metlika med sedmimi dolenskimimi mesti povzpela na prednostni položaj, ki pa ji ga je uspelo obdržati le približno četrto stoletje. Od konca 15. stoletja jo je namreč zasenčilo Novo mesto, kjer je bil leta 1493 ustanovljen kolegiatni kapitelj in kamor so se dve desetletji prej umaknili tudi iz Bele krajine pregnani

Boris Golec
DOLENJSKA MESTA IN TRGI
V SREDNJEM VEKU

⁹ ARS, Fr. kat., N 28, k. o. Sv. Križ pri Svibnem.

¹⁰ ARS, Zbirka urbarjev, št. 26, s. p. - Objava: W. Milkowicz, Beiträge zur Rechts- und Verwaltungsgeschichte Krains, v: Mitteilungen des Musealvereins für Krain II (1889), str. 10-11.

¹¹ Prim. M. Bizjak, Posest župnije Svibno in urbar ljubljanskega kapitlja iz leta 1499, v: Kronika 46 (1998), str. 1 sl.

¹² Na Kranjskem so se v zgodnjem novem veku v trge preoblikovale vasi: Šentvid pri Vipavi, Cerknica, Raka, Dolenjske Toplice in Vinica.

bosenski frančiškani.⁹

Od trgov sta premogla vidnejše cerkvenoupravne funkcije dva - (poznejše mesto) Črnomelj in Ribnica. Črnomelj je dosegel zenit ravno v svoji zgodnji trški dobi, ko je črnomaljska župnija obsegala še celotno Belo krajino in je tu obstajalo središče nemškega viteškega reda. Že v 14. stoletju pa je znatno izgubil na pomenu v korist Metlike in novega cerkvenega središča v Rosalnicah.¹⁰ Ribniška župnija se je v tem stoletju nasprotno šele dokončno izoblikovala, odigrala glavno vlogo pri vzpostavitvi dušnopastirske mreže na novo kolonizirane Kočevske in postala konec 15. stoletja sedež arhidiakonov novega - ribniškega arhidiakonata.¹¹

Cerkvenoupravno središče kakršnega koli položaja je vsekakor krepilo gospodarske funkcije in moč meščanskega naselja kot središča. Zlasti v trgih se je na cerkev vezalo sejmsko trgovanje, ki bi lahko v primeru ugasnitve ogrozilo eksistenco prebivalstva in tudi upravičenost trškega naslova. Nenazadnje pa je neobstoj župnije ali vsaj nižje cerkvenoupravne enote postajal vse bolj stvar prestiža za vse tiste trge in mesta, ki so bili zanj prikrajšani. Odtod tolikšna prizadevanja njihovih prebivalcev za ustanovitev duhovnij oziroma beneficijev s stalnim duhovnikom in rednim bogoslužjem.¹²

Metlika po Valvasorjevi Topografiji (1679)

Kar zadeva gospodarske funkcije mest in trgov, so vsa obravnavana naselja vključno z zgodaj ugaslimi trgi nesporno zadoščala obema temeljnima kriterijema za uveljavitev trškega naslova: sejmski trgovini in neagrarni dejavnosti domačega prebivalstva. Kolikor ni redno potekal tedenski sejem, največkrat pogoj za izoblikovanje trga,

¹³ ARS, Vic. A., šk. 105, I/59, lit. R 1-5, urbar gospostva Ribnica 1564, s. p.

¹⁴ Prim. zemljevid Kmečka naselja na Slovenskem, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, priloga Z XXV.

so morale živeti druge oblike sejmov in obrtna proizvodnja za prodajo. Že etimologija imena trg nakazuje, da je imelo prednostno vlogo trgovanje, tako kot je šele sejem v očeh sodobnikov upravičeval trški naslov.¹³ Vendar na drugi strani niti obstanek rednih letnih sejmov ni zadoščal, da trg ne bi zdrknil na raven vasi, če je bila taka volja trškega gospoda (Šentvid pri Stični).¹⁴ Brez privolitve slednjega so bila prizadevanja po ohranitvi ali pridobitvi statusa trga zaman. Povedano drugače: še tako razgibano nedeljsko in praznično sejmarjenje v farnih vaseh iz slednjih samo po sebi nikakor ni moglo ustvariti trga, pa čeprav so obstajali še drugi trški elementi, denimo stalno naseljeni obrtniki.

Posebno vprašanje predstavlja intenzivnost posameznih gospodarskih funkcij, ki je v srednjem veku za obravnavani prostor težko ugotovljiva in povsem nemerljiva spremenljivka. Središčna vloga naselja, kakor jo je moč definirati v politično-upravnem in cerkvenoupravnem pogledu, se najbolj izmika natančnosti prav na gospodarskem področju, saj so se mogle gospodarske razmere kot posledica številnih dejavnikov naglo spremeniti. Med stalnicami je šlo prvo mesto prometnim potem, vsaj njihovim glavnim smerem, če že ne odsekom, in pa sejmskim krajem, medtem ko so bili nemajhnim spremembam podvrženi intenzivnost sejmskega prometa, vzpostavljanje novih sejmov, njihovo nazadovanje, ugašanje in vnovično oživljanje.

JANUAR

SEVNICA, 3. januarja – V Lekosovi Galeriji Ana so odprli razstavo del s 14. mirovnega likovnega natečaja za mirovni plakat v Posavju, na katerega je prispelo 52 del iz sedmih osnovnih šol. Za glasbene točke so poskrbele učenke prof. Karoline Vegelj Stopar.

METLIKA, 5. januarja – Območna izpostava Sklada in Ljudska knjižnica Metlika sta v gostilni Pri Bartusu pripravili predstavitev knjige Marjana Jermana Iz pekla.

NOVO MESTO, 5. januarja – V kapiteljski cerkvi je nastopil ženski pevski zbor Mavrica pod vodstvom Marjance Dobovšek.

NOVO MESTO, 10. januarja – V Galeriji Krka so odprli razstavo del akademskega slikarja Hama Čavrka, ki ga je predstavil likovni kritik Aleksander Bassin. Za glasbeno popestritev sta poskrbeli violinistki Maja Bevc in Špela Belak.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 10. januarja – Zagrebški duo Esperanca je popestril otvoritev razstave vrhunskih ročnih pletenin Mine Petra iz Zagreba.

TREBNJE, 10. januarja – Zgodba iz mlina je bil naslov predstave Lutkovnega gledališča Jože Pengov iz Ljubljane, ki so jo uprizorili v Kulturnem domu.

TREBNJE, 12. januarja – V kulturnem domu so se s predstavo Polna pest praznih rok predstavili študentje AGRFT iz Ljubljane.

BREŽICE, 15. januarja – V Prosvetnem domu je gostovalo Slovensko mladinsko gledališče s Čehovo dramo Utva.

METLIKA, 16. januarja – V prenovljeni Bartusovi gostilni je bila gostja prvega večera v okviru prireditev Zimske urice v Novem mestu živeča Metličanka, pesnica Marjanca Kočevar. Z njo se je pogovarjal Toni Gašperič, za prijetne glasbene trenutke pa je poskrbel kitarist Jernej Zoran. Spregovorila je še direktorica Ljudske knjižnice Metlika Anica Kopinič.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 17. januarja – Na tradicionalnem literarno-glasbenem večeru Pod dežnikom so se v Jožefovi dvorani predstavili: besedni ustvarjalki Ksenija Divjak in Neža Kunej, v glasbenem delu pa je zapela vokalna skupina Solzice.

NOVO MESTO, 17. januarja – Dr. Marija Stanonik je v Knjižnici Mirana Jarca predstavila antologijo pesmi iz druge svetovne vojne z naslovom Most. Kot recitatorja sta nastopila Anja Krese in Rado Trifkovič, za prijetne glasbene trenutke pa sta poskrbela kitarista Nejc Pirc in Simon Strajnar. – V Domu kulture je z lutkovno predstavo Fantkov dan gostovalo Lutkovno gledališče Ljubljana. – V knjigarni Mladinska knjiga je knjižničarka Slavka Kristan pripravila knjižno čajanko.

ČRNOMELJ, 19. januarja – V Mladinskem kulturnem klubu je bilo mogoče prisluhniti primorski zasedbi Ana Papedan.

TREBNJE, 19. januarja – Na koncertu v avli Centra za izobraževanje in kulturo so nastopile članice deklishe skupine Nov korak iz Šentlovena in pevci Posavskega okteta.

BREŽICE, 20. januarja – V avli Mladinskega cetra so na ogled postavili razstavo fotografij, ki so jih avtorji poslali na natečaj Urada RS za mladino na temo strpnost do drugačnosti.

METLIKA, 23. januarja – Na novem večeru Zimskih uric so v gostilni Bartus gostili Jurija Majerleta – "Mejstra" iz Radencev, vagabunda, boema, ljudskega pesnika, motorista, skratka posebneža.

NOVO MESTO, 23. januarja – Regionalni mesečnik Park je v počastitev četrte obletnice nastanka pripravil v prostorih kluba LokalPatriot razstavo naslovnice, ki so vsa leta krasile časnik.

SEVNICA, 24. januarja – Lekosova Galerija Ana je povabila na večer Dolenjska v srcu slikarja Jožeta Kotarja ter založnika Iva Kuljaja. Gosti večera so bili pevci Posavskega okteta in evičkova princesa Saša Jerele.

Na uvodni večer Zimskih uric je voditelj Toni Gašperič povabil pesnico Marjanco Kočevar in kitarista Jerneja Zorana

Jadranka Zupančič in dr. Marija Stanonik na predstavitvi antologije Most v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu

BIZELJSKO, 25. januarja – Osnovna šola je pripravila 11. zimski festival, na katerem so nastopili učenci, gostje večera pa so bili: plesno-glasbeni duet Amalu, plesni par, amaterski igralec Ernest Breznikar in Fru-fru peta zasedba.

LJUBLJANA, 25. januarja – Na avtorskem večeru v nekdanji galeriji Šeherezada sta se predstavila režiser in pesnik Talal Hadi iz Ljubljane ter slikarka in oblikovalka Jožica Škof iz Novega mesta. Škofova je razstavila svoje ilustracije Hadijevih pesniških zbirk in nekaj najnovejših akvarelov. Gostje so si ogledali tudi Hadijev film Portret slikarke Jožice Škof.

NOVO MESTO, 25. januarja – V klubu LokalPatriot je imela skupina Amala etno jazz koncert.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 26. januarja – Območna izpostava Sklada je v osnovni šoli organizirala seminar govorništva in nastopanja, ki ga je vodil dipl. režiser Zdravko Zupančič.

SEMIČ, 26. – 27. januarja – V kulturnem domu je bila na ogled gledališka predstava Šola ni šala, šala je šola, ki so jo pripravili učenci 8. razredov domače osnovne šole pod mentorstvom Anice Jakša.

NOVO MESTO, 27. januarja – Kapiteljski komorni zbor Musica sacra pod vodstvom Marijana Doviča je prijetno presenetil s koncertom božičnih pesmi v kapiteljski cerkvi.

NOVO MESTO, 29. januarja – Mnoge je razveselil koncert Slovenskega citarskega kvarteta v Kulturnem centru Janeza Trdine.

NOVO MESTO, 31. januarja – V klubu LokalPatriot je nastopil Koncilijski trio.

NOVO MESTO, januarja – V Galeriji Simulaker v klubu LokalPatriot je bila na ogled fotografska razstava Urada za mladino z naslovom Strpnost do drugačnosti. – V Dolenjskem muzeju so ob veliki arheološki razstavi Kelti v Novem mestu pripravili zanimive ustvarjalne delavnice.

RIBNICA, januarja – Ob petletnem delovanju godalnega orkestra Glasbene šole Ribnica so mladi glasbeniki z vodjo Jožetom Rajkom povabili na koncert. Kot gostje so nastopili člani župnijskega pevskega zbora in pihalnega orkestra domače glasbene šole.

TREBNJE, januarja – V okviru Univerze za tretje življenjsko obdobje se je v Centru za izobraževanje in kulturo domača pisateljica Barica Smole pogovarjala z igralko Ivo Zupančič, po rodu iz Trebnjega. Obiskovalce je razveselila tudi z recitacijami in odlomki iz dramskih del.

ŽUŽEMBERK, januarja – Igralci iz 7. in 8. razreda domače osnovne šole so pod mentorstvom učiteljice slovenskega jezika Vide Bukovec pripravili igro Pet pepelk in z njo razveselili otroke.

Sofija Ristic in Vladimir Horvat na festivalu orglic v Mokronogu

FEBRUAR

KRŠKO, 1. februarja – Rdeče in črno 3 je naslov razstave grafičnega oblikovalca Simona Sernca iz Radeč, ki so jo odprli v Galeriji Krško. O avtorju in razstavi je spregovorila kustosinja za grafični dizajn Cvetka Požar. Otvoritev je popestril kantavtor Jani Kovačič.

MOKRONOG, 2. februarja – V dvorani Kulturnega doma so na 3. festivalu "(ah), te orglice" nastopili igralci iz vse Slovenije. Posebno doživetje je bil nastop akademskih glasbenikov Vladimirja Horvata in Sofije Ristic, ko je ustna harmonika zapela v sožitju s harfo.

BREŽICE, 5. februarja – Slavnostni govornik na osrednji prireditvi ob Prešernovem dnevu je bil direktor NUK-a Lenart Šetinc. Slovesno so podelili tudi odličja in priznanja brežiške ZKD. Zlato odličje je prejela Helena Vogrinc iz KUD Brežice, srebrno odličje Ivan Šušteršič iz Lovskega pevskega zbora KD Globoko, bronasto odličje pa sta prejela Toni Hribar iz mešanega pevskega zbora Viva Brežice in Ivan Kovačič iz KD Gasilska godba na pihala Loče. Gledališka skupina gimnazijskega kulturnega društva Franja Stiplovska je zaigrala še komedijo Zbogom, Charlie.

NOVO MESTO, 5. do 8. februarja – V počastitev slovenskega kulturnega praznika je v dolenjski prestolnici bilo več prireditev. V Kulturnem centru Janeza Trdine je potekala okrogla miza Kristalni feniks o bralni kulturi in navadah, o založništvu in bralnih krožkih. – V poslovni stavbi na Seidlovi

Na tradicionalnem koncertu Novomeškega simfoničnega orkestra ob kulturnem prazniku sta letos kot gostji nastopili solistki Mateja Arnež Volčanšek in Andreja Brlec

Razstava v kostanjeviški knjižnici je pritegnila veliko zanimanje domačinov

cesti so odprli razstavo reliefov iz žgane gline Branka Šustra. – Na Otočcu je potekala slavnostna podelitev faksimilov Spominske knjige ljubljanske plemiške družine sv. Dizma petim dolenskim knjižnicam. Faksimile je podarila Krka. – Na Kmetijski šoli Grm v Sevnem je svoja dela z naslovom Izgubljene iluzije nedolžnosti razstavil domači akademski slikar Igor Papež. – V Hotelu Krka so predstavili monografijo Barbare Borčič o slikarju in grafiku Bogdanu Borčiču. Z gosti se je pogovarjal Tone Gošnik. – V Športni dvorani Marof je bil koncert Novomeškega simfoničnega orkestra pod vodstvom Zdravka Hribarja in s pevskima solistkama Matejo Arnež Volčanšek in Andrejo Brlec. – Dolenski muzej je omogočil brezplačen ogled svojih razstav.

LJUBLJANA, 6. februarja – Predsednik države Milan Kučan je ob slovenskem kulturnem prazniku izročil državna odlikovanja slovenskim kulturnim delavcem in ustanovam. Častni znak svobode so med drugim prejeli tudi Belokranjski muzej Metlika ob 50-letnici delovanja, Stanislav Peček iz Mokronoga in Jože Zupan iz Šentruperta.

SEMIČ, 6. februarja – Člani domačega upokojenskega društva so povabili na literarni večer.

BREŽICE, 7. februarja – V obnovljenem Malem avditoriju Posavskega muzeja so odprli razstavo Zgodbe muzejskih predmetov. V kulturnem programu je nastopila etno skupina Posodimijurja. – V Mladinskem centru je bila na ogled predstava Mali princ v izvedbi umetniške skupine Kitch.

ČRNOMELJ, 7. februarja – Slavnostni govornik na osrednji prireditvi ob Prešernovem dnevu je bil prof. Janez Mušič. Župančičevo plaketo je prejel Anton Grahek, v kulturnem programu pa so nastopili člani KUD Dobreč in dijaki srednje črnomaljske šole.

DOLENJSKE TOPLICE, 7. februarja – V osnovni šoli so pripravili tradicionalni 18. topliški knjižni sejem, s katerim so počastili slovenski kulturni praznik. Gost na osrednji prireditvi je bil pesnik Klemen Pisk.

KOSTANJEVICA, 7. februarja – V prostorih knjižnega izposojevališča Valvasorjeve knjižnice so odprli razstavo pisnega gradiva in razglednic o Kostanjevici, ki letos praznuje 750-letnico prve pisne omembe. Razstavo je zasnovala knjižničarka Ljudmila Šribar, soavtor pa je zgodovinar Jani Zakšek. V kulturnem programu so nastopili učenci domače osnovne šole ter pesnica Petra Klepac.

LJUBLJANA, 7. februarja – Eden od letošnjih Prešernovih nagrajencev je bil glasbenik Vinko Globokar, čigar rodovne korenine segajo v Žužemberk.

LOŠKI POTOK, 7. februarja – Osrednjo proslavo v počastitev kulturnega praznika je pripravila osnovna šola.

RIBNICA, 7. februarja – Klub prijateljev Miklove hiše je ob prazniku organiziral spevoigro Za enega dedca in kup čevljev v izvedbi Špas teatra. Slavnostni govornik je bil svetovalec ministrice za kulturo Tomaž Brate.

STRAŽA, 7. februarja – KS in TD sta povabila na koncert ob Prešernovem dnevu. V kulturnem domu so nastopili mešani pevski zbor Krka iz Novega mesta, gledališče Prečna in folklorna skupina Straža.

ŠENTJERNEJ, 7. februarja – Na proslavi ob kulturnem prazniku so sodelovali učenci osnovne in glasbene šole, zbor Beli cvet ter plesna skupina Harlekin. Na slovesnosti so podelili plakete Slavček uspešnim mladim kulturnikom in odprli razstavo likovnih del Vilme Petelin.

TREBNJE, 7. februarja – Občinski pihalni orkester je dobil nove prostore v Kidričevi ulici.

ŽUŽEMBERK, 7. februarja – Vsakoletno srečanje ljubiteljskih pesnikov upokojencev je tokrat potekalo v prostorih osnovne šole. 25 zbranih pesnikov in literatov iz enajstih društev je pozdravil Ivan Perhaj. – Učenci in učitelji domače šole so pripravili proslavo ob kulturnem prazniku, katere gostja je bila igralka Milena Zupančič.

ČRNOMELJ, 8. februarja – Območna izpostava Sklada je v Mladinskem kulturnem klubu Bela krajina pripravila literarni večer z naslovom Beseda mladih, na katerem se je predstavilo 11 mladih avtorjev. Sledil je koncert šansonov, jazza in zimzelenih melodij.

DOLENJA VAS, 8. februarja – Mešani pevski zbor Žarek, člani literarne sekcije Sanje in učenci Glasbene šole Krško so nastopili na proslavi ob Pre-

Foto: MiM

Tekmovanje mladih glasbenikov doljenjskega območja je bilo letos v Črnomlju; na sliki učenca črnomaljske glasbene šole Katja Peganc in Marko Starešinič

Foto: MiM

Duet Macur je zaključil tradicionalni glasbeno-literarni večer Pod dežnikom v Leskovcu

šernovem dnevu v gasilskem domu.

METLIKA, 8. februarja – Župan Slavko Dragovan je ob prazniku sprejel delavce v kulturi in ljubiteljskih dejavnostih, spregovoril pa je tudi na slovesnosti v prenovljenem kulturnem domu. Na proslavi so sodelovali: vokalni skupini Vokalis in Lan, oktet Vitis, cerkveni pevski zbor iz Podzemlja in pevski zbor OŠ Podzemelj.

PODBOČJE, 8. februarja – V kulturnem domu je potekala osrednja občinska prireditev ob kulturnem prazniku, na kateri so podelili 17 Prešernovih plaket, zlato pa je prejel amaterski igralec Ernest Breznikar. Za kulturni program so poskrbeli člani KD Staneta Kerina ter Koledniki iz Bušeče vasi.

ČATEŽ, 9. februarja – Na prešernovanju, ki ga je pripravilo KUD Popotovanje Frana Levstika Čatež, so nastopili: gost večera Damjan J. Ovsec, avtor knjig o ljudskem izročilu pri nas in po svetu, recitatorji, kitaristka, citrarka, plesalke in pevski zbor. Po proslavi je bila na ogled razstava ročnih del in kulinarčnih posebnosti krajanov.

KRŠKO, 9. februarja – Mestno gledališče ljubljansko je v kulturnem domu gostovalo s Cankarjevo dramo Lepa Vida.

ŠENTJERNEJ, 9. februarja – V župnijskem domu je društvo Gallus Bartholomaeus odprlo društveno razstavo fotografij, nastopili pa so še: Janez Doltar, dekliški pevski zbor Beli cvet in ljudski pesnik Jože Grgovič.

TREBNJE, 9. februarja – Ob kulturnem prazniku je z avtorskim projektom po poeziji dr. Franceta Prešerna "Jaz pa tebi sami, draga, želel sem dopasti ..." nastopila Simona Zorc Ramovš.

BREŽICE, 12. februarja – V okviru gledališkega abonmaja je v Prosvetnem domu gostovalo Mestno gledališče ljubljansko z Bergmanovo dramo Prizori iz zakonskega življenja.

KOČEVJE, 12. februarja – Vojna za Slovenijo 1991 je naslov razstave, ki so jo odprli v Likovnem salonu.

RIBNICA, 12. februarja – Številni obiskovalci in gostje so se udeležili otvoritve razstave pri nas živeče kitajske umetnice Wang Huinging ter svetovno uveljavljenega Slovenca Živka Marušiča v Galeriji Miklove hiše.

ČRNOMELJ, 13. do 14. februarja – V glasbeni šoli je potekalo 5. regijsko tekmovanje učencev glasbenih šol iz Brezic, Črnomlja, Kočevja, Krškega, Novega mesta, Ribnice, Sevnice in Trebnjega. Pomerilo se je 37 solistov in 14 komornih skupin osmih šol iz Bele krajine, Dolenjske, Posavja in Kočevskega.

METLIKA, 13. februarja – Gost Zimskih uric v Bartusovi gostilni je bil igralec, filmski ustvarjalec, pevec iz Straže Sašo Đukić.

BREŽICE, 14. februarja – V Posavskem muzeju je potekal strokovni posvet o spominkih in replikah v muzejski trgovini in o muzeju v turizmu.

LESKOVEC PRI KRŠKEM, 14. februarja – V Jožefovi dvorani sta se na tradicionalnem literarno-glasbenem večeru Pod dežnikom predstavila Silvester Mavsar s pesniško zbirko Samobeg in Maruša Mavsar z romanom Melisa ter pevka Stanka Macur.

KRŠKO, 15. februarja – Na skupni kulturni prireditvi Kulturni mozaik 02 se je v kulturnem domu predstavilo 24 kulturnih društev.

KRŠKO, 16. februarja – V kulturnem domu je nastopil Slovenski oktet.

KRŠKO, 17. februarja – Pihalni orkester Kapele z gosti je povabil na dobrodelni koncert v kulturni dom.

ŠENTRUPERT, 17. februarja – OŠ dr. Pavla Lunačka je izdala in predstavila nov zbornik Korenine naše preteklosti. Gradivo je zbral in uredil prof. Jože Zupan, delo pa je oblikoval arhitekt Rupert Gole.

ČRNOMELJ, 19. februarja – Ob občinskem prazniku so predstavili knjigo Antona Grahka Spomini na I. svetovno vojno in ujetništvo.

NOVO MESTO, 19. februarja – Knjižnica Mirana Jarca je v hotelu Krka priredila večer Spoznajmo občino Šentjernej skozi knjigo, sliko, pesem in besedo. Predstavili so knjige o Šentjerneju, zapel pa je Šentjernejski oktet.

METLIKA, 20. februarja – Na Zimskih uricah v Bartusovi gostilni sta bila gosta zakonca Valentina in Blaž Praprotnik iz Slovenj Gradca. Kot duo Ex animo sta predstavila pesmi kot recital zvočne poezije.

LJUBLJANA, 21. februarja – Novomeška založba Goga je v Jazz klubu Gajo predstavila tri novosti: pesniško zbirko novomeškega literarnega ust-

Selektorica razstave Pogled 2 v pogovoru z nagajencem, fotografom Borutom Peterlinom

Rozika Mohar, avtorica knjige *Semič* v obdobju narodnega prebujanja, ki so jo predstavili v okviru Krakarjevih dnevov v Semiču

varjalca Milana Marklja Praskanke, zbirko esejev ljubljanskega pisatelja Mihe Mazzinija Dostava na dom in zgoščenko Ishuan skupine Caminoigra. – V Knjigarni Konzorcij so predstavili slavnostno izdajo Grumove izdaje Dogodek v mestu Gogi, ki jo je v počastitev stoletnice rojstva Slavka Gruma lani izdala Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto.

NOVO MESTO, 21. februarja – Letošnja sezona Goginih literarnih večerov se je pričela s pogovorom z znanim publicistom in pisateljem dr. Arturjem Šternom v LokalPatriotu. – Knjigarna Mladinska knjiga je povabila na čajanko za dedke in babice na temo Slovenska zemlja v besedi.

SEVNICA, 21. februarja – KD Žarek Brežice je v galerijo Ano povabilo na prireditev Franceta Prešerna križev pot v 14 slikah.

KOSTANJEVICA, 22. februarja – Pogled 2 je pregledna razstava, na kateri so predstavili izbor arhitekturnih, oblikovalskih, fotografskih in ilustratorskih dosežkov dolenskih ustvarjalcev v obdobju po letu 1999. Na ogled je bila v Lamutovem likovnem salonu. Spregovorila je avtorica in selektorica razstave Barbara Rupel. – Pri založbi Rokus je izšla knjiga pisem, ki jih je veliki slovenski arhitekt Jože Plečnik pisal svoji prijateljici Emiliji Fon iz Kostanjevice. V Galeriji Božidarja Jakca so o knjigi spregovorili: dr. Peter Krečič, Elizabeta Petruša Štrukelj, Rok Kvaternik in dr. France Bernik.

ADLEŠIČI, 23. februarja – V kulturnem domu je potekala kulturna prireditev Prelo.

KRŠKO, 23. februarja – V kulturnem domu so gostovali gledališčniki KUD brežiške gimnazije s komedijo Zbogom, Charlie.

SEMIČ, 23. do 24. februarja – V okviru letošnjih Krakarjevih dnevov so v Taborski hiši predstavili knjigo in razstavo Rozike Mohar Semič v obdobju narodnega prebujanja. Z avtorico se je pogovarjala Albina Simonič. V kulturnem programu sta nastopila trobilni kvintet Glasbene šole Črnomelj in deklška pevska skupina domače osnovne šole. Na ogled so postavili tudi razstavo Semič v sliki in besedi skozi 20. stoletje ter razstavo ikon Mihajla J. Hardija, župnika grškokatoliških vernikov v Metliki.

TRŽIŠČE, 24. februarja – Gledališka skupina studenškega kulturnega društva se je predstavila s komedijo Marjana Marinca Srečka.

NOVO MESTO, 26. februarja – Umetnostna zgodovinarica in kritičarka Tatjana Pregl Kobe je na otvoritvi razstave del akademskega slikarja Klavdija Palčiča, ki živi in dela v Trstu, v Galeriji Krka predstavila umetnika. Otvoritev sta z glasbo popestrila orgličar Miro Božič in pianist Blaž Puchihar.

METLIKA, 27. februarja – Na Zimskih uricah je bila gostja metliška rojakinja Ivanka Kraševc, ena glavnih zvezd slovenske zabavne in narodno-zabavne glasbe.

NOVO MESTO, 28. februarja – Glasbenici Petra Božič in Petra Slak sta popestrili srečanje s pisateljem, dramatikom, prevajalcem, urednikom in svetovnim popotnikom Evaldom Flisarjem v Hotelu Krka.

BREŽICE, februarja – Uveljavljeni novomeški fotografski ustvarjalec Borut Peterlin se je s ciklom Mali princ predstavil v Mladinskem centru. Za ta cikel je leta 1999 prejel drugo nagrado na natečaju Fotografija leta.

ČRNOMELJ, februarja – Ves februar je bila v Špeličevi hiši na ogled razstava fotografij nekdanjih članov fotokrožka na OŠ Mirana Jarca, ki se s fotografijo ljubiteljsko ukvarjajo še danes.

METLIKA, februarja – Na Berlinalu je film Varuh meje metliške režiserke Maje Weiss, ki so ga pred dvema letoma posneli v Beli krajini, prejel nagrado neodvisne žirije za najbolj inovativen film, ki še nima zagotovljene svetovne distribucije.

NOVO MESTO, februarja – V Dolenjskem muzeju so predstavili katalog velike arheološke razstave Kelti v Novem mestu.

SEVNICA, februarja – Ob kulturnem prazniku so učenci in delavci OŠ Sava Kladnika in glasbene šole pripravili prireditev z naslovom Dober dan, polepšam ti dan. – Na Blanci so predstavili knjigo Franceta Bogolina Svod časa, v galeriji Ana je dr. Marko Marin predstavil mnoge (ne)znane likovne upodobitve dr. Franceta Prešerna, Ločan Mirko Bogovič pa je na sevniskem gradu postavil na ogled svojo slikarsko razstavo.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, februarja – V zdravilišču so odprli razstavo slik zagrebškega likovnika Davorja Vukovića.

RAST
RAST
RAST

**REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO
IN DRUŽBENA VPRAŠANJA**

Letnik XIII., leto 2002, št. 2 (80)

ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

- IZDAJATELJICA:** Mestna občina Novo mesto, zanjo župan Anton Starc, dr. med.
- SOIZDAJATELJICE:** Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje in Žužemberk
- SVET REVIJE:** Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Milan Rman (Trebnje), Ida Zagorc (Šentjernej),
- UREDNIŠTVO:** Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Lucijan Reščič (likovni urednik)
- NASLOV UREDNIŠTVA
IN TAJNIŠTVA:** Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07) 39-39-105 in (07)39-39-270, faks: (07) 39-39-272, elektronska pošta: rast@infotehna.si
- TAJNIK REVIJE:** Franc Zaman
- LEKTOR:** Peter Štefančič
- NAROČNINA:** Mestna občina Novo mesto, št. ŽR: 52100-630-40115, s pripisom: za revijo Rast
Letna naročnina za fizične osebe je 4.500 SIT, za pravne osebe 7.500 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT
Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
- PRISPEVKI:** Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Želeno je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih na eni strani papirja in s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word.
- NAKLADA:** 1000 izvodov
- TISK:** Tiskarna Novo mesto
- Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odst.
- Izhaja dvomesečno
- Izid te številke so podprli: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo, Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, Infotehna in občine soizdajateljice

SODELAVCI TE ŠTE

Danilo BREŠČAK, univ. dipl. arheolog,
območne enote Zavoda za varstvo kulturne
dediščine, Novo mesto

200701948,2

COBISS 0

Helena CRČEK, študentka na Veterinarski fakulteti, Ljubljana

Vlado GARANTINI, učitelj, Osnovna šola Litija, Zagorje ob Savi

Boris GOLEC, doc., dr., znanstveni sodelavec na Zgodovinskem inštitutu M. Kosa ZRC SAZU Ljubljana, Ljubljana

Stanka HRASTELJ, študentka Teološke fakultete v Ljubljani, Leskovec pri Krškem

Jean de MEUNG, francoski srednjeveški pesnik

Viktorija KANTE, absolventka zgodovine, kustosinja v Muzeju Miklova hiša v Ribnici, Branik

Ivan KASTELIC, univ. dipl. novinar, kustos, pedagog, Posavski muzej Brežice, Krško

Janez KOLENC, prof. slovenskega jezika in književnosti, upokojen, Novo mesto

Tomaž KONCILIJA, učitelj slovenskega jezika in književnosti, OŠ Grm Novo mesto, Novo mesto

Marko KOŠČAK, dr. znanosti s področja geografije, Ministrstvo za kmetijstvo RS, Ljubljana, Trebnje

Sandi LESKOVEC, (1936-1997), likovni samorastnik, Mirna na Dolenjskem

Milan MARKELJ, novinar, urednik, Novo mesto

Janez MENART, akademik, pesnik, prevajalec in urednik, Ljubljana

Lidija MURN, univ. dipl. novinarka, Dolenjski list, Novo mesto

Igor PAPEŽ, akad. slikar, Novo mesto

Stane PEČEK, glasbenik, v pokoju, Mokronog

Zdenko PICELJ, prof. zgodovine in sociologije, direktor Dolenjskega muzeja Novo mesto, Novo mesto

Dušan PLUT, dr. znanosti, izredni profesor na Filozofski fakulteti na Oddelku za geografijo, Ljubljana

Jože PRIMC, novinar, v pokoju, Kočevje

Lucijan REŠČIČ, likovnik, samostojni kulturni delavec, likovni urednik revije Rast, Trebnje

France REŽUN, predm. učitelj zgodovine in zemljepisa, v pokoju, Trebnje

Jože SEVLJAK, prof. pedagogike, Zavod za izobraževanje in kulturo Litija, Litija

Ivan ŠKOFLJANEC, transportni komercialist, v pokoju, Ljubljana

France ŠUŠTERŠIČ, prof., dr., dipl. ing. geologije, Odddelek za geologijo Naravoslovnotehniška fakulteta Ljubljana, Ljubljana

Karolina VEGELJ - STOPAR, akad. glasbenica, prof. klavirja, Glasbena šola Krško, Krško

Sonja VOTOLEN, predm. učiteljica slovenskega in angleškega jezika v Osnovni šoli Slivnica, Kidričevo

Davorin VUGA, univ. dipl. arheol., svetovalec direktorja, Ministrstvo za kulturo - Uprava RS za kulturno dediščino, Ljubljana

Simona ZORKO, prof. umetnostne zgodovine, kustosinja v Galeriji Božidarja Jakca, Kostanjevica na Krki, Šmarješke Toplice

RAST - APRIL 2002

MESTNA OBČINA NOVO MESTO